Komját Irén

Mező Imre

Mező Imre

Komját Irén

Mező Imre

Komját Irén

Mező Imre

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1968

Előszó

E könyv megjelenése is kifejezi, hogy a magyar munkásmozgalom mély tisztelettel adózik Mező Imre emlékének, aki míg élt, erejét, napjait, éveit a kommunista mozgalomnak, a népnek adta. Mártírként, az eszméért, harci posztján halt meg a szocialista haza, a Magyar Népköztársaság ellenségeinek gyilkos golyóitól. Halálában is győzött ellenségein, magasan állott fölöttük; élete, áldozata nem volt hiábavaló. A munkásosztály ügye, amelyért utolsó leheletéig küzdött, nem bukott el, győzött hazánkban és győzni fog az egész világon.

Mező Imrére emlékezni és szólni róla, egyidejűleg szívbe markoló fájdalom és büszkeség mindazok számára, akik közelről ismerték őt. Fáj, hogy nincs már közöttünk, de büszkén gondolunk arra, hogy pártunk, munkásosztályunk, a magyar nép ilyen kiváló harcost, hőst nevelt és adott az igaz ügynek.

Több mint húsz évvel ezelőtt, a felszabadulás után, franciaországi emigrációból hazatértekor ismertem meg Mező Imre elvtársat a Kommunista Párt Köztársaság téri székházában. Ez szinte jelkép számomra, ugyanabban a házban, az ostromló ellenfor-

radalmárokkal szembeni harci posztján láttam őt élve utoljára, 1956. október 29-én estefelé. Utolsó találkozónkon, nagyon súlyos helyzetben, ugyanúgy mint az elsőn, szintén nem könnyű körülmények között új pártmegbízatást, munkát, harci feladatot kért és vállalt magára. A kommunizmusért harcolni, dolgozni; ez volt Mező Imre életének tartalma és célja.

Mező Imréről személyes tanúként szólhatok. Közelről is jól ismertem. Több ízben és több évig dolgoztunk együtt. A pártmunka hozott össze bennünket, annak révén lettünk jó ismerősök. Szerencsémnek tartom, hogy elnyerhettem barátságát is. De százan, ezren vannak, akik ismerték kiváló marxista képzettségét, semmiben meg nem alkuvó elvhűségét, áldozatkészségét, emberszeretetét. Törhetetlen akaratereje, céltudatossága bámulatos volt. Elég csak arra gondolni, hogy a tizenhat éves korában még írástudatlan, szegény falusi fiatalból hogyan és miképpen lett nagy műveltségű, széles kultúrájú, több nyelvet beszélő, világlátott férfi, kommunista. Bejárta Németország, Belgium, Franciaország, Spanyolország, fél Európa tájait. Végigjárta a forradalmár útját. A szó erejével és fegyverrel, mikor mivel kellett, mindenkor a dolgozók igazságáért, a kizsákmányolók ellen, a népek legvadabb ellensége, a fasizmus ellen harcolt.

Magyar földre, a hőn szeretett hazába visszatérve, fáradhatatlan volt a munkáshata-

lom kivívásáért, a szocializmus alapjainak lerakásáért folytatott harcban. Mező Imre eszével, szívével, két kezével vette ki részét népünk szocialista vívmányainak létrehozásából, s azok védelméért adta életét. Az idő múlásával növekszik a felismerés: Mező Imre igaz kommunista, hazafi, nagy ember volt. Milliókkal közösen alkotott nagy műve szabad hazánk, annak fővárosa, az új, szocialista Budapest. Ezek hirdetik el nem múló dicsőségét. Példás életére, halálára emlékeznünk kell.

Remélem, ez a könyv is segít abban, hogy Mező Imre munkáját, harcát sokan és az eddiginél is jobban megismerjék. Gazdag, hősi életének tapasztalatait tanítsuk és tanuljunk belőle.

Budapest, 1967. december 20-án.

Kádár János

Az olvasóhoz

Egy harcos kommunista élete és halála ennek a könyvnek a tárgya; egy rendkívüli emberé.

Útja ott kezdődik, ahol kitör egy szabolcsi falu anyagi és szellemi nyomorúságából, és önerejéből írni, olvasni és mesterséget tanul. Azután úgy folytatódik, hogy kivándorol. Magyar politikai emigránsokkal találkozik és rajtuk keresztül a kommunista munkásmozgalommal. Kommunista lesz, a nemzetközi brigádokban harcol Spanyolországban, majd a francia antifasiszta ellenállásban s úgy jön már haza Magyarországra, mint képzett, tapasztalt, kipróbált pártmunkás.

Itthon az osztályharc minden viszontagságának részese, átél győzelmeket és vereségeket örök hűséggel a munkásosztály iránt, mindvégig – tragikus haláláig.

Mindössze tizenkét éve, hogy Mező Imre nincs többé. Az ember azt hihetné, hogy az események közelsége, a kortársak megszólaltatásának lehetősége folytán az életrajzíró munkája viszonylag könnyű. Magam is ezt hittem. De hamar meggyőződtem róla, hogy – bár Mező Imre tudatos életének minden napja összeforrt a munkásmozgalom törté-

netével, több okból is nehéz – helyenként lehetetlen – pontosan nyomon követni életútját.

A nehézség már abból származik, hogy a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom egyes szakaszai, amelyek Mező Imre politikai és emberi fejlődésének történelmi közegét képezték – nincsenek tudományosan feltárva: a spanyolországi Nemzetközi Brigádokban részt vett magyar zászlóalj története például nincs megírva, bár számos mozzanata megtalálható veteránok megjelent visszaemlékezéseiben. A mozaikokból nem követhető elejétől végig Mező Imre két és fél éves spanyolországi élete, harca, munkája. Nincs megírva a franciaországi ellenállásban harcolt nemzetközi csoportok (Mouvement des Ouvriers Immigré – MOI –) összefüggő története sem, amelyben a magyar ellenállóknak és partizánoknak, közöttük Mező Imrének dicsőséges szerepe volt.

Történészeink előtt áll még a nehéz feladat, hogy maradéktalanul feltárják az 1956-os ellenforradalom történetét, gyökereit, belső és nemzetközi összefüggéseit, bár ezen a téren már fel tudnak mutatni részeredményeket, amelyekre támaszkodni igyekeztem.

Az életrajzíró munkáját az is megnehezíti, hogy nem mindig megbízhatóak azoknak az emlékei, vallomásai, akik Mező Imrét ismerték, hosszabb-rövidebb ideig vele dolgoztak, harcoltak, barátkoztak. Sokakkal be-

széltem, jó részük elmondásait magnetofonszalagra is felvettük, s lehetőség szerint dokumentumok segítségével ellenőriztem. De nem állíthatom, hogy – különösen Mező Imre életének utolsó drámai napjairól – „mindent tudok".

Ahol csak fel lehetett kutatni saját írásait, előadásainak jegyzeteit, sillabuszait, ezeket áttanulmányoztam. Mindebben odaadó segítőtársam volt Mező Imréné. De Mező Imre viszonylag keveset írt. Önéletrajzi feljegyzése pedig rendkívül szűkszavú és 1951 novemberével végződik.

Viszont segítségemre volt az a körülmény, hogy mindenkiben, aki élete folyamán vele kapcsolatba került, végtelen tiszteletet és szeretetet ébresztett. Mindezek az emberek szívesen beszélnek róla, ami lehetővé tette emberi tulajdonságainak, rendkívüli jellemének, munka- és életstílusának a megismerését. Hálás köszönetet mondok mindazoknak az elvtársaknak, akik ehhez hozzájárultak. Sokat elmondtak Mező Imre melegszívű emberségéről, áldozatkész mind anyagi, mind erkölcsi segítségéről, megértő jóságáról, amellyel válságos helyzetükben kezét nyújtotta a meghasonlott, elesett embereknek. De nem lehet mindezt életrajzában megírni. Megvallom: ezeknek az egyéni történeteknek, vallomásoknak csak kis része került a könyvbe, nehogy az életrajz arányai úgy alakuljanak, hogy abban túltengjenek ezek a megható emberi vonások a harcos,

hősies jellem ábrázolásának rovására. Mert Mező Imre elsősorban ez volt.

Ahogy munkám közben Mező Imrét közelebbről megismertem, megragadott egyéniségének harmonikus teljessége. Meggyőződésem, hogy ha a történelmi következetességgel rá háruló legnehezebb feladatok súlya alatt sem roppant össze, ha kommunista hite minden megpróbáltatást kiállt – ez éppen azért volt így, mert rendkívüli humanitása párosult a szükséges keménységgel, emberszeretete harcos energiával. Kerestem jellemzésére a legjobb jelzőt, azt, amelyről Karinthy Frigyes írta, hogy „mint egy parányi rádium a maga helyén világítson, átütve a téma szürke felületét". Ilyen jelzőt, igaz, nem találtam, de azt hiszem, hogy Mező Imre tiszta fényű embersége átvilágíthat e könyv szürke lapjain.

Ha igaz az, hogy vannak emberek, akiknek hősi halála törvényszerű – költők és drámaírók nemegyszer mutattak meg ilyen sorsokat –, úgy ilyen ember volt Mező Imre. Élete harc volt a szocializmusért, és harcban esett el, amikor a szocializmus Magyarországon halálos veszélybe került.

Nem írtam legendát. Hitelességre törekedtem, igyekeztem ellenőrizni mindent, amit elmondásokból tudtam meg; ott, ahol ez nem volt lehetséges, megjegyeztem ezt, vagy (ha erős kételyeim támadtak) elhagytam az ellenőrizhetetlen mozzanatot. Így is lehetnek a könyvben kisebb tévedések és

vannak benne „fehér foltok". Ezeket majd egyszer kitöltik a történészek.

Mező Imrének nemrég állítottak emlékművet Szabolcs megyei szülőfalujában, Ramocsaházán. Iskolákat, intézményeket, utcát neveztek el róla, bizonyos azonban, hogy a magyar ifjúság még nem ismeri, sőt pártunk fiatalabb káderei sem tudnak sokat róla.

De ezt az életet ismerniök kell, mert nagy tanulság: nevel és erősít, óv és bátorít. És nem szabad ifjúságunkat „megkímélnünk" attól sem, hogy megismerje mindazt, ami Mező Imre korai, tragikus halálához vezetett, amely – örök figyelmeztető.

Egy munkás elindul...

Amikor 1927-ben Belgiumba érkezett, még nem töltötte be huszonkettedik évét. A szabószakmában akarta tökéletesíteni magát, de bizonyára más vágyak is ösztökélték vándorútra a fogékony szellemű, tudásra szomjas fiút.

Mező Imre nem vitt magával hazulról egyebet, mint a szegénységét és küzdelmes proletár gyermekkorának emlékeit. A család, amelyben 1905 december 13-án született, a Szabolcs megyei Ramocsaházán élt. Imre volt a tíz gyermek közül a legkisebb. Apjára, aki 1910-ben halt meg, nem is emlékezett, mert halála előtt három évig kórházban feküdt; a kisfiú kétéves lehetett, amikor utoljára látta.

A tízgyermekes özvegy valahogy elkínlódott a faluban. A fiúk nyolc-tízéves korukban már dologra jártak a nagygazdákhoz. Ramocsaházán mi egyebet tehettek volna? Mire a két legidősebb felnőtt, kitört az első világháború, el kellett menniök katonának.

A kilencéves Imrének hozzá kellett járulnia a család fenntartásához, számára az iskola, tanulás – hiú ábránd volt. Szódavizet árusított a falu környékén a tanyavilágban.

Egy rossz gebe húzta a targoncáját. Szánnivaló kis fuvaros, szánalmas öreg ló.

A gebe másfél évig bírta a hepehupás, göröngyös utakat és a szódavízterhet, azután egy szép napon kiadta páráját. Imre nagy gondban volt. Mindenáron folytatnia kellett a „mesterséget", hiszen a család így is csak nyomorgott. Másik lovat akart keríteni. Ennek a történetét ízes humorral mesélte el társainak sok év múltán Mező Imre, akkor már a nemzetközi brigádok tisztje. Elbeszélése Móricz Zsigmond „Hét krajcár"-ját idézte emlékezetembe: ez is olyan édes-bús történet.

A rokonok, ismerősök összeadtak valami pénzt „új lóra", és a gyerek – mert hiszen még gyerek volt Imre – elment a vásárba lovat venni. Természetesen nem értett hozzá. Jókora lovat vásárolt igen olcsón. Olyan olcsón, hogy még maradt is pénzecskéjéből, s azt vidáman csörgette zsebében, míg a lovat kantáron vezetve ballagott hazafelé.

Útközben ismerős paraszttal találkozott, akinek el is dicsekedett nagy, erős lovával, amellyel – úgymond – fel fogja virágoztatni a szódavízüzletet. A paraszt hozzáértően szemlélte a lovat: – Te gyerek, hiszen ez rühes! – kiáltott fel. – Idenézz, látod ezt a csúf foltot a farán? Rászedett téged a lókupec.

Imre nem tudta, mi az a rüh, hazavitte a lovat, és az egész család nekilátott lesúrolni

azt a csúf foltot a ló faráról. A folt csak nem tűnt el, viszont az egész család megrühesedett . . .

Ment a póruljárt kis fuvaros a patikushoz rühkenőcsért. A patikus egy tégelyben akart adni belőle, de Imre egy vödröt nyújtott oda: – Sok kell kérem, ennyit tessék adni, rühes már az egész család . . . – Így lett vége a szódavízüzletnek.

Tizenegy éves korában még nem járt iskolába, írni-olvasni nem tudott. Szabolcs volt az ország legelmaradottabb megyéje, ott iratták be a legkevesebb gyereket az iskolába. Ez volt Imre sorsa is. Kenyeret kellett keresnie. Ramocsaháza határában, a Kéressy-uradalomba szegődött el cselédnek. A nehéz munkán kitartott tizenhat éves koráig. De egyre arra készült, hogy kiverekszi magát a cselédsorból, mesterséget tanul.

Inastól azonban megkívánták, hogy írni-olvasni tudjon, Imre pedig még ekkor sem tudott. Számomra még ma is hihetetlen, hogy az osztálytudatos, művelt forradalmár, akit benne a negyvenes években megismertem, tizenhat éves korában még analfabéta volt. „Autodidakta" lett – így mondjuk. De tudatosítjuk-e ennek a szónak egész tartalmát: az értelem küzdelmeit, hogy betörje a tudás végtelen tereire vezető kaput? Felmérjük-e a hajdani proletárgyerek hősies akaratát, munkáját — a tudásért?

Attól kezdve, hogy végre talált egy szabómestert, aki írástudatlansága ellenére is haj-

landó volt inasává fogadni, Imre új életre készült. A jóindulatú szabó megengedte, hogy szövethulladékokból sapkákat varrjon és eladja „saját hasznára". Ebből a többletkeresetből irkát, ceruzát, gyertyát és egy ábécéskönyvet vásárolt. Éjjelente írni-olvasni tanult.

A Tanácsköztársaság idején tizennégy éves volt. A forradalomról és ellenforradalomról nyilván keveset hallott eldugott falujában. De később emlékfoszlányokból valami mégis képszerűvé tehette az át nem élt történelmet, és érzelmi nyomokat hagyott benne.

Három és fél évi inaskodás után felszabadul. Most már segéd Kisvárdán,* majd Debrecenben és néhány hétig Budapesten. Azután volt mestere családjával együtt nekiindul a világnak, és Ausztrián, Németországon keresztül eljut Belgiumba. Vándorútjának körülményeiről nem tudunk semmit, de hogy miért vándorolt ki, nem nehéz elgondolni: Szabolcs megye fejlődése tekintetében utolsó helyen állt az ország megyéinek sorában; éppen ezért innen vándoroltak ki a legtöbben. Sokan, akik szűkebb hazájukban munkát nem találtak, először Pesten, Miskolcon próbálkoztak, s ha ott sem akadt „szerencséjük", kivándoroltak Franciaországba, Belgiumba, Amerikába. A nagyará-

* Segédlevele kelt: Kisvárdán, 1924. november 17-én.

nyú elvándorlás miatt a falvakban egyre csökkent a munkaképes lakosság aránya, ami megint csak gátolta a fejlődést. Ezért hagyták el csapatostul a szegény családok fiataljai a falvakat. Egy ilyen kivándorlási hullám vihette magával Mező Imrét is.

Miért éppen Belgiumot választotta letelepedésre, nem tudjuk. Lehettek ott a magyar emigránsok között ismerősei vagy ismerősök ismerősei. Mindenesetre élt egy rokona Antwerpenben, aki kezdetben egy manzárdszobácskát bocsátott a jövevény rendelkezésére.

A húszas évek második felében mintegy két–háromezer magyar gazdasági és politikai emigráns élt Belgiumban, és Mező ezekkel került kapcsolatba. Ebben a környezetben és a belgiumi munkásmozgalom légkörében a fiatalember gyorsan fejlődött.

Nem volt könnyű a magyar bevándorlók élete. Egy részük – munkaengedély híján – kénytelen volt rosszul fizetett, nehéz, egészségre káros munkát vállalni. Dolgoztak különböző kismestereknél: antwerpeni gyémántcsiszolóknál, ötvösöknél, cipészeknél, szabóknál. De azoknak is kemény volt a sorsuk, akiknek sikerült munkaengedélyt kapniok. Számosan dolgoztak bányában Limbourg, Eisden, Liège, Charleroi-Borinage bányavidékein. A szerencsésebbek bejutottak ipari nagyüzemekbe. Sokan részt vettek az akkori nagy sztrájkmozgalmakban.

Mező Imre egy Adler nevű lengyel szabóval dolgozott együtt Antwerpenben. Lakásuk egyben műhely volt. 1928 októberében Imre megismerkedett Vincze Józseffel, aki nem sokkal azelőtt érkezett Belgiumba. Vincze szülővárosában, Sátoraljaújhelyen élt akkoriban Mező Imre egyik testvérbátyja, ő kérte meg Vinczét, hogy keresse fel öccsét Antwerpenben és levelet is küldött vele.

Az antwerpeni magyarok között kérdezősködve Vincze hamarosan rá is bukkant Mező Imrére. Ők ketten egész életükre barátok lettek. Úgy kezdődött ez, ahogy az emigrációban számos barátság; a szolidaritásból csírázott ki. Vincze József ugyanis már két hónappal megérkezése után munka nélkül maradt. December volt, egy Európa-szerte kivételesen hideg tél decembere. Antwerpen utcáin méteres fagyott hó szegélyezte a járdákat, a hőmérő mínusz huszonöt fokot mutatott.

A munkanélküli emigráns – kivetett pária. Vinczét a szállásáról is kitették. Amint késő este a ködös utcákon bolyongott, azon töprengve, hol is húzhatná meg magát éjszakára, váratlanul Mező Imrével találkozott. Ő mindjárt elvitte melegedni egy cukrászdába, forró italt és ennivalót rendelt, azután a legtermészetesebben meghívta a „lakására", azaz a fűtetlen manzárdszobájába. Imre ágyán kívül állt ott még egy ösz-

szerakható vaságy is. A szerény szálláson három hétig laktak együtt.

A magyar emigráció legaktívabb tagjai, akik az 1919-es Tanácsköztársaság után menekültek külföldre, igyekeztek a belgiumi magyar dolgozókat összefogni. Minden városban, ahol magyarok éltek, csoportokat szerveztek. Ilyen csoportok léteztek Antwerpenben is, és Mező Imre kapcsolatba került ezekkel a féllegális szervezetekkel.

Féllegálisak voltak, mert a rendőrségen nem regisztráltatták magukat és különböző, többször változtatott fedőnéven tartották összejöveteleiket, előadásaikat vagy a szemináriumszerű oktatási rendezvényeket. Leggyakrabban sportegyesület néven működtek, a belga hatóságok általában szemet hunytak tevékenységük felett. Néha azonban – politikai feszültségek idején – egy-egy rendőrségi intézkedéssel léptek közbe, esetleg kiutasítottak néhány résztvevőt megfélemlítésül.

A belgiumi magyarsággal azonban nemcsak a kommunisták törődtek. A szociáldemokrata emigráció a Világosság-csoportban tömörült, amelynek Rónai Zoltán volt a vezetője. A Világosság klubestéin előadások hangzottak el, amelyek a belga szociáldemokraták teoretikusának, Hendrik de Mannak reformista elméletét népszerűsítették.

A belgiumi magyar követség a maga módján foglalkozott az emigránsokkal. Támogatásával létesült egy polgári kör, a Hun-

gária kultúregyesület, és a magyar követség fizette a magyar papot is, aki ott tevékenykedett. A követség égisze alatt működött továbbá a Magyar Liga, amely többek közözött azzal foglalkozott, hogy magyar cselédlányokat közvetítsen a belga nagyburzsoá családokhoz. A fiatal lányokat, akiket rosszul fizetett házi munkára közvetített, a Liga állandó felügyelete alatt tartotta. Megkövetelte, hogy szabad idejüket a Liga helyiségében töltsék és bérük egy részét e „jótékony" szervezet számára leadják.

A kommunisták eljártak a Világosságcsoport klubestjeire vitatkozni, de néhányan a polgári klubba is bejutottak, és igyekeztek ott haladó álláspontot képviselni. Foglalkoztak a Liga „neveltjeivel" is, azaz lassan bevonták a fiatal lányok egynémelyikét mozgalmukba.

A gazdasági válság éveiben a belga és a magyar munkások is sokat nélkülöztek a munkanélküliség és a különböző szükségrendeletek folytán. Amikor a bányásznyugdíjakat leszállították és egyéb rendeletekkel a munkásság demokratikus jogait nyirbálta meg a kormány, a belga dolgozók készek voltak általános sztrájkba lépni. De a szociáldemokrata vezetők ettől visszatartották őket. De Man azt az illúziót terjesztette, hogy az ő úgynevezett „munkaterve a hatalomért" elegendő fegyver a reakció ellen.

Habár Belgiumban legális volt a Kommunista Párt, a külföldieknek tilos volt

kommunista szervezetet alakítaniok, tehát csak olyanok dolgozhattak a pártban, akik okosan és fegyelmezetten betartották a konspiráció szabályait. A magyar kommunisták, így Mátyás László és társai kezdetben az antwerpeni kikötőben fejtettek ki pártmunkát, majd hozzáfogtak a városban élő magyarok szervezéséhez. Lengyel elvtársaktól kaptak néhány címet, ezek között Mező Imréét, aki mint mondottuk, egy lengyel származású szabóval lakott együtt az úgynevezett „idegen negyedben". Adler el-eljárt a lengyelek összejöveteleire és néhányszor Mezőt is magával vitte. A magyar vezetőség kereste az olyan munkásokat, akikben megbízhatott, és akik vállalták a kockázatot. Mátyás Lászlót bízták meg azzal, hogy Mező Imrét felkeresse és megnyerje. Mátyás elvtárs így mondja el a történetet:

„Amikor beléptem a kis szobába, amelyben másodmagával dolgozott, hajlott derékkal ült egy festetlen szabóasztalon és meglepő sebességgel öltögetett. Amint az ajtót rányitottam, fejét felemelte, de keze gépiesen öltögetett tovább. Magas termetű, keskeny, kreol arcú, huszonöt–huszonhat éves férfi volt. Sötét szeme határozott, de melegséget sugárzó tekintetet vetett rám, a belépőre . . .

Elmondtam, mi járatban vagyok: hogy szükségünk van megbízható emberekre, akik velünk végzik a szervező és agitációs munkát, melyet ki kell szélesítenünk.

Imre azt felelte, hogy érti és helyesli, amit mondtam, de úgy érzi, nem alkalmas a feladatra, amelyről beszélek. Nincs megfelelő elméleti felkészültsége, sem mozgalmi gyakorlata.

De amint elméleti kérdésekre tereltem a szót, ámulatból ámulatba estem, látva marxista olvasottságát!

Mező Imre azonban – akinek a rendkívüli szerénységét később mindenki megismerhette, aki csak kapcsolatba került vele – úgy érezte: még sokat kell tanulnia, hogy mások meggyőzésére alkalmas legyen. Végül is sikerült megértetni vele, hogy éppen a gyakorlati munkában fejlődhet tovább. Mező Imre így lett párttag."

Részt vett a kommunisták munkájában. Felkereste a „listázott" magyarokat, eladta nekik a Párizsban megjelenő „Szikrá"-t, a moszkvai „Sarló és Kalapács"-ot, a Kommunisták Magyarországi Pártjának Bécsben, az Osztrák Kommunista Párt segítségével megjelenő elméleti folyóiratát, az „Új Március"-t és más kiadványokat. A párizsi magyar lapra előfizetőket kellett gyűjteni. Különösen nagy sikernek számított, ha valakit megnyerhettek arra, hogy a Vörös Segély szervezett tagja legyen, vállalja a tagdíj fizetését, sőt esetleg bizonyos azon felüli hozzájárulást is.

A Vörös Segély munkája erősítette a letartóztatott forradalmárok iránti rokonszenvet, a proletár szolidaritás érzését és az ott-

hon illegálisan dolgozó kommunistákkal és antifasisztákkal való összetartozás tudatát.

Mező Imre ellenállhatatlan agitátornak bizonyult. Megnyerő, tapintatos modorával és külsejével, határozott, de sohasem agresszív érvelésével mindig sikere volt. Olyan családok látogatását bízták rá, amelyeknél nem fogadták jól az agitátorokat, sőt elutasították őket. Imrével szívesen beszélgettek, és megvásárolták a lapot, amelyet kínált. Ő maga mindig előre átnézte az újságot és a cikkek ismeretében ajánlotta az „olvasnivalót".

Brüsszelben és Antwerpenben élénk mozgalmi élet alakult ki. A kommunisták kezdeményezéseikkel megtermékenyítették a csoportok összejöveteleit, és mindinkább kiépítették fedőnevek alatt működő szervezeteiket. Jelentős szerepet játszott a proletkult, azaz a munkás színjátszó együttes, amely gyorsan vált népszerűvé. Rendezvényei mindig „telt házra" számíthattak.

A húszas évek végén a Szovjetunióban és egy sor európai kapitalista országban az akkori idők egyik legintenzívebb politikai agitációs eszköze a munkás színjátszó csoportok tevékenysége volt. 1929 végén megalakult nemzetközi szervezetük is, amely 1930 nyarán Moszkvában megtartotta I. kongresszusát. Ezen a kongresszuson a belgiumi proletkult képviselői is részt vettek.

Az antwerpeni magyar emigránsok nyilván a belga proletkult-csoportok példáját

követték, amikor különféle ünnepi rendezvényeiket egy-egy színpadi jelenettel vagy szavalókórussal tették vonzóbbá. Mező Imre ebben a munkában is lelkesen részt vett. Színjátszó csoportjának egyik legsikeresebb száma volt „A haldokló kapitalizmus". (Ez a nagy gazdasági válság idején aktuális és izgalmas téma volt.) Ebben a jelenetben a különböző társadalmi rétegeket és pártokat egy-egy munkás színjátszó személyesítette meg. Mező Imre volt a haldokló kapitalizmus. Karcsú alakját kipárnázták, hogy megfelelően reprezentálhassa a tőkét. Szerepe abból állt, hogy elpanaszolta számos baját, betegségét és végül összeesett, meghalt.

Amikor a jelenet végén viharos taps hívta ki a színjátszókat, mindenki megjelent a függöny előtt, csak Imre nem. Hiába hívták, nem kelt fel, mert – mondotta – „a halott kapitalizmusnak még a színpadon sem szabad feltámadnia".

1931-ben Mező Imre egy antwerpeni kiállításon megismerkedett későbbi élettársával, Mariskával, aki háztartási alkalmazott volt egy jómódú, de a munkásosztállyal rokonszenvező magyar családnál. A Kassierer család szívesen látta Mező Imrét is, s amikor Mariskához látogatóba ment, elbeszélgettek vele. Szerették hallgatni okos nézeteit „a világ dolgairól". Kassiererné később belépett a Kommunista Pártba.

Mező Imre legkitűnőbb tulajdonságai fejlődtek ki a kisebb-nagyobb pártfeladatok

végzése közben. S amikor azok, akik a negyvenes években vele dolgoztak, kiváló konspirációs és szervező készségét, emberismeretét, meggyőző erejét dicsérték, képességeit joggal azokra a tapasztalatokra vezették vissza, amelyeket belgiumi évei alatt szerzett.

Könnyen tanult nyelveket; a mindennapi érintkezéshez szükséges nyelvismeretet hamar elsajátította. Németül már Belgiumba érkezése előtt jól tudott, úgyhogy a marxizmus klasszikusait és kedvelt Heinéjét eredetiben olvashatta. Antwerpenben megtanult flamandul, Spanyolországban spanyolul, Franciaországban franciául.

Amikor Antwerpenben flamandul kezdett beszélni, szókincse még igen hiányos volt, ha nem jutott eszébe a megfelelő kifejezés, azt a „Dinge" (azaz dolog) szóval helyettesítette. E kifejezés, a német Ding azután olyan sűrűn fordult elő Imre kissé hadaró beszédében, hogy őt magát elnevezték Dingenek. Rajta is maradt a név, mozgalmi neve lett, amelynek eredetéről későbbi elvtársai már nem is tudtak. Antwerpeni lakása közelében állt egy szobor, amelynél gyakran adtak találkát egymásnak az illegalitásban dolgozó kommunisták. Elnevezték Dinge-szobornak. „Szóval nyolckor a Dinge-szobornál" – mondták például és senki sem csodálkozott . . .

Dinge – Mező – még 1931-ben az antwerpeni pártszervezet vezetője lett és a magyar

mozgalom összekötője a belga párttal. A magyar csoportok jól fejlődtek; felvették a kapcsolatot Antwerpenen kívül, Flandria területén élő magyar bányászokkal és más munkásokkal, meghívták őket előadásaikra. Számon tartották az antwerpeni kikötőbe befutó magyar hajókat, módját ejtették, hogy hozzáférkőzzenek azok legénységéhez.

A gazdasági emigránsoknak megmagyarázták, miért is kellett Magyarországról elvándorolniok: ismertették, jellemezték Horthy-Magyarország helyzetét. Május elseje előtt éjjelente kézzel írt magyar nyelvű plakátokat ragasztottak azokban az utcákban, ahol nagyszámú honfitársuk lakott, valamint Antwerpen számos alagútjának falaira. Ezek a plakátok felhívták a magyar dolgozókat, hogy vegyenek részt a belga munkásság május elsejei felvonulásán. A Horthy-ellenes harc jelszavaihoz kapcsolódtak a nemzetközi proletariátus nagy ünnepét, az internacionalizmust hirdető jelszavak. A belga munkásság sztrájkjaiban is nemegyszer fontos szerepet töltöttek be a magyar munkások.

Mező Imre irányításával dolgozott a kommunistáknak az a csoportja, amely az antwerpeni kikötőbe befutó magyar hajók legénységével foglalkozott. Néhány matrózzal személyes kapcsolatot tartottak fenn, akik lehetővé tették, hogy propagandairodalmat, könyveket csempésszenek a ha-

jókra. Ezeket a matrózok vagy egy megbízott továbbította. Éveken át sikerrel folyt ez a kényes munka. A Belgiumban időnként vendégszereplő magyar művészegyüttesek, sportklubok sem tértek haza „üres kézzel".

Egy alkalommal a „Csárda" nevű magyar hajó futott be az antwerpeni kikötőbe. Ezzel a hajóval Mező Imre csoportjának még nem volt kapcsolata. Mint Belgiumban élő magyar honfitársak engedélyt kértek és kaptak a kapitánytól a hajó meglátogatására. Tüzetesen megszemlélték a hajó minden zegétzugát úgy, hogy közben a személyzet minél több tagjával legyen alkalmuk szóba elegyedni. Akikről azt gondolták, hajlanak a szóra, meghívták a városba, úgymond, egy pohár sörre. Kezdetben tapogatózó beszélgetéseket folytattak velük, majd azokkal, akikkel úgy látszott, komolyabban is lehet szót érteni, más témára tértek át. Míg a hajó a Schelde torkolatában tartózkodott – a be- és kirakódások egy-két hetet vettek igénybe –, folyt a matrózokkal a barátkozás. Végül akadt olyan, aki elvállalta, hogy újságokat, könyveket átvesz terjesztés céljából.

Nemcsak Magyarországra küldtek marxista irodalmat; 1933 után a fasiszta Németországba is. Erre az MOI, a bevándorolt dolgozók kommunista csúcsszervezete adott megbízást a magyar csoportnak. Az anyag „ártatlan" szépirodalmi vagy népszerű tudományos könyvekbe fűzve jutott el Hitler

birodalmába. Egy magyar könyvkötő készítette el a köteteket, amelyeket életveszélyt vállaló futárok vittek magukkal. Németországban aztán átadták beszervezett továbbítóknak.

Megtörtént egyszer, hogy a könyveket átvenni készülő német kommunista észrevette, hogy náci detektívek követik. Felszállt a vonatra, amelyen a szállítmányt hozták, végigrohant a vasúti kocsikon kiáltozva: „Gestapo, Gestapo!" Azonnal letartóztatták, de elvtársait így megmentette, mert azok a jelzésre kidobták a könyveket a robogó vonatból, még mielőtt azt átkutathatták volna.

Propagandájuk természetesen foglalkozott a Szovjetunióval, cáfolta az első szocialista államra szórt imperialista rágalmakat, ismertette nagy vívmányait. Rendszeresen megünnepelték az Októberi Forradalom évfordulóját. Az 1931. november 7-ére szervezett ünnepség előadója Szalvai Mihály volt, az 1919-es Vörös Hadsereg volt katonája, akit néhány évvel később Spanyolországban bajtársai a magyar Csapajevnek neveztek.

Szalvai Mihály abban az időben Brüsszelben élt, és a magyar kommunisták országos vezetősége bízta meg, hogy Antwerpenben a Nagy Októberi Forradalom évfordulóján előadást tartson. Szalvai nem volt jó szónok, beszédét papírról olvasta, csupán rendezetlenül feljegyzett szövegből, amellyel

nehezen birkózott meg; időnként már felolvasott mondatokat is megismételt. Ezt azonban az egybegyűlt mintegy kétszázötven magyar munkás nem vette zokon. Oly nagy dolog és mély öröm volt számukra az ünnepély, az együttlét, a szavalókórus, az ének, hogy boldogan maradtak együtt az ünnepség után is késő éjszakáig.

Másnap reggel egy szatmári származású magyar kommunistának a Provinci Straaton levő lakásán, azaz manzárdszobájában ülésezett az antwerpeni vezetőség a központi küldött, Szalvai Mihály jelenlétében. Mező Imre értékelte az előző esti rendezvényt: szigorúan megbírálta Szalvait, amiért nem készült fel megfelelően az előadásra és a brüsszeli országos vezetőséget, amiért olyan elvtársat küldött, akiről tudhatta, hogy nem alkalmas a feladatra. Vincze József, aki mint az antwerpeni vezetőség tagja, jelen volt az ülésen, így emlékszik vissza:

„Számomra ez teljesen új volt. Még sohasem hallottam ilyen éles bírálatot. Azt vártam, hogy Szalvai kikéri magának ezt a hangot. De egyáltalában nem ez történt. Szalvai megköszönte Mező Imrének a bírálatot, és leszögezte, hogy elsősorban ő követett el hibát, amikor elvállalta a számára idegen feladatot.

Mélyen megfogott mindkettőjük magatartása, és sok év múltán is — ha bírálat vált szükségessé – rájuk gondoltam, felidézve

nyíltságukat, öntudatos bátorságukat és szerénységüket . . ."

Ilyen vezetők érdeme volt, hogy a mozgalom egyre nőtt, és a későbbi években négyötszáz magyar munkás is megjelent a november 7-i ünnepélyeken, bár tudták, hogy ez nincs kockázat nélkül.

A magyar kommunisták nemzetközi mozgalmi munkát is végeztek. Így például pártdokumentumokat és más marxista irodalmat a már említett módon juttattak el Hitler-Németországba a földalatti kommunista mozgalom számára.

Mint az illegális Német Kommunista Párt összekötője, Mező Imre fontos konspirációs munkát végzett, de ezt környezetében senki sem tudta. Azt tudták csupán, hogy bejár a Belga Kommunista Párt antwerpeni bizottságának helyiségébe, a Klosten Straaton. Egy alkalommal – ez 1933-ban történt – Mező Imre részt vett ott egy nagygyűlésen. Az ilyen gyűléseken persze mindig jelen volt a belga politikai rendőrség is. Amikor Mező Imre a Klosten straati épületet elhagyta, egy titkosrendőr nyomába szegődött, és kis távolságra a párthelyiségtől megállította s igazoltatta. Mező tudta, hogy ennek következménye a kiutasítás lesz. Ezért azonnal lakást változtatott, s ettől kezdve illegálisan élt Antwerpenben. Néhány nappal később csakugyan megérkezett a kiutasítási végzés a régi címre.

Feleségét már régebben kiutasították Bel-

giumból, ezért nem is lakhattak együtt. Imre – aki akkor még legálisan élt – rendszeresen meglátogatta Mariskát. Amikor látogatása több napig elmaradt és hír sem érkezett róla, Mariska elment férje szállására, s őt nagybetegen találta. Mező heveny ízületi gyulladással feküdt, térdei megdagadtak, felkelni sem tudott az ágyról. De alighogy Mariska belépett hozzá, a rendőrkopók is ott termettek, és a régen kiutasított asszonyt a beteg mellől hurcolták el s toloncolták ki a francia határra.

Mit kezdjen Franciaországban? Jól tudta: tartózkodási engedélyt nem fog kapni, munkavállalási engedélyt még kevésbé. A francia és a belga hatóságok akkoriban egymáshoz tologatták át a határon a „nemkívánatos" idegeneket. Volt, aki négyszer-ötször élt meg ilyen határátlépést. A kínos kaland után Mezőné is visszakerült Belgiumba, ahol természetesen újra illegalitásban élt tovább.

A kulturális munka, a „sportklubok", a proletkult fejlesztette a munkások osztályöntudatát, szocialista világszemléletét. De – bizonyára a francia népfrontmozgalom hatására – a kommunisták ki akarták terjeszteni befolyásukat kispolgári értelmiségi körökre is. 1935 elején tehát megalakítottak egy legális szervezetet, az Ady-klubot, amelynek a vezetésébe bevonták az Antwerpenben élő haladó gondolkodású magyar értelmiség néhány képviselőjét, akik a rendőrség előtt még nem voltak „gyanúsak". Így

egy nagybányai festőművészt, a már említett Kassierert és más értelmiségieket.

Az Ady-klub alapításában és vezetőségének kiválasztásában Mező Imre fontos munkát végzett. Közismert volt, hogy kitűnően tud közeledni az emberekhez. Bizalmat és rokonszenvet váltott ki a legkülönfélébb társadalmi csoportokhoz tartozó személyekben. Elvtársai tréfálkozva mondogatták, hogy vannak szimpatizánsai a pártnak és vannak szimpatizánsai Mező Imrének. Ez utóbbiak azután többnyire eljutottak a munkásmozgalomhoz. Mező Imre módszere, „varázsa" abban rejlett, hogy mindenkivel a saját ügyes-bajos dolgáról, saját nyelvén, saját stílusában beszélgetett. De érdeklődése nem volt tettetett, nem volt taktika, részvéte nem volt leereszkedő, együttérzése, a mások életét mélyen átérző szíve visszhangozta embertársának fájdalmát. Mindig tudott okos tanácsot adni, gyakran nyújtott segítséget s a felvett kapcsolatokat nem hanyagolta el, hanem folyamatossá tette: az emberek barátot, támaszt láttak benne és maguk mentek hozzá ügyeikkel. Szókratész kérdezgetve vezette rá tanítványait az igazságra, Mező Imre pedig úgy, hogy saját tapasztalataikat megmagyarázta nekik, belehelyezve azokat az összefüggések politikai realitásába. Ezt a képességét a munkásmozgalom, a párt számára gyümölcsöztette. Akkor is, amikor már a Budapesti Pártbizottság titkára volt, így jártak hozzá munkások, parasztok, értel-

miségiek, és mivel magas pártfunkciójának dicsősége nem szállt a fejébe – eleven tömegkapcsolatok sűrűjében élt, állandóan fejlesztve vezetői képességeit.

Az Ady-klubnak könyvtára is volt, s rendszeresen szervezett előadásokat természettudományos, irodalmi és politikai kérdésekről. Mivel a fasiszta veszély látható volt és a náci Németországból átszivárgó menekülő antifasiszták sokat elmondtak a hitleri „rendről", az Ady-klub politikai színezete antifasiszta népfront jellegű lett. Ennek tudható be, hogy még azután is évekig fennállt, amikor alapítói, az antwerpeni magyar kommunisták legjobbjai már elhagyták Belgiumot és a spanyol frontokon fegyverrel harcoltak a fasizmus ellen.

A különböző nemzetiségű emigránsok csúcsszervezete, az MOI nyaranta sportklub címen táborozást szervezett az ifjúság számára. Ezt összekötötték kommunista nevelőmunkával, amelyet előadásokkal, beszélgetésekkel és vitákkal fejtettek ki. Mező Imre szívesen foglalkozott a fiatalokkal, gyakran tartott előadásokat a táborokban. 1935 nyarán az Antwerpen közelében fekvő ifjúsági táborban a nemzetközi békemozgalomról tartott előadást. Feladatokat adott a fiataloknak, például bevonta őket a rendező gárdába, éreztetve velük, hogy mindegyikük tehet valamit a béke védelméért, hogy részt vehet egy világmozgalomban.

Abban az évben Mező Imre tevékenységé-

nek és kétségtelenül gondolkodásának is középpontjába kerültek a munkásmozgalom nemzetközi kérdései. A német fasizmus elleni harc, a náci terror áldozataival való szolidaritás, a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának tanításai az antifasiszta népfrontról politikai szemléletét tág horizontokra irányították. A „Rundschau", az „Internationale Pressekorrespondenz" folytatása, a Kommunista Internacionálé végrehajtó Bizottságának a folyóirata eljutott Mező Imréhez is. A lapot Alpári Gyula szerkesztette, 1932-től kezdve Baselben jelent meg. A fasiszta országokban illegálisan terjesztették, Belgiumban azonban nem volt betiltva.

Mező Imre nemcsak ebből tájékozódott a nemzetközi politikai kérdésekről, hanem rendszeresen olvasta a brüsszeli „Drapeau Rouge"-t, a Belga Kommunista Párt más lapjait és a Belgiumban is elterjedt „l'Humanité"-t.

A VII. kongresszus nyomán és a franciaországi fejlődés hatására Belgiumban is létrejött a népfront, bár gyenge bázison. Ugyanis nem volt meg a népfront szilárd magja, a munkásegység. Csak néhány belga városban sikerült a kommunistáknak a szocialistákkal akcióegységet létrehozniok, de országos méretekben ez nem valósult meg. A jobboldali szocialista vezetők, akik közül akkor öten ültek miniszteri székben, mindent elkövettek, hogy elgáncsolják az egy-

séget, amelyet pedig a történelmi helyzet, a fasizmus és a háború veszélye megkövetelt.

A belgiumi népfrontnak mégis volt vonzereje, és képesnek bizonyult arra, hogy tömegeket megmozgasson. Így 1935 november 11-én – amikor a klerikális fasiszta „Rex" szervezet országos találkozót rendezett Brüsszelben – a népfrontnak sikerült antifasiszta jelszavakkal tízezer ellentüntetőt felvonultatnia. Egyidejűleg számos városban tartottak antifasiszta gyűléseket és alakítottak népfrontbizottságokat.

A belgiumi magyar munkások is keresték az egységhez vezető utat. Már régebben folytak a viták kommunisták és szociáldemokraták között. A kommunista csoport illegális volt, a szociáldemokraták legálisan léphettek fel. Ezért a Világosság-klub volt a vendéglátó, minthogy állandó helyisége volt a Maison du Peuple-ben, és vitavezető előadónak felváltva hol kommunistát, hol szociáldemokratát kértek fel.

A szenvedélyes viták később még Spanyolországban is folytatódtak. Amikor a nemzetközi brigádokba szociáldemokraták és kommunisták egyaránt jelentkeztek, Mező – aki elmélyült az egység elvi kérdéseibe – megállapította, hogy a viták nem váltak az akcióegység akadályává, és ezt tartotta a leglényegesebbnek.

Gyáros László szerkesztette Brüsszelben a Párizsban megjelenő „Munkás" belgiumi mellékletét, amelyhez anyagot kért az ant-

werpeni elvtársaktól is. „De író ember nem volt köztünk – mesélte Mátyás László –, és így hozzájárulásunk húzódott, halasztódott. Egy szép napon egy brüsszeli elvtárs meghívott néhányunkat a lakására. Na, fiúk – mondotta –, most nem beszélgetünk, hanem leültök és írtok. Addig egyikőtök sem mehet innen, míg írását újságunk számára le nem adja.

Nagy fejtörés következett; még soha nem írt közülünk senki sem. Végül is kiizzadtuk a kissé terrorisztikus eszközökkel kikövetelt munkát, és »szerkesztőnk« még meg is rótta Imrét, amiért sohasem ír, holott nagyszerű cikk került ki a tollából."

1936. május 24-én a Belga Kommunista Párt nagy győzelmet aratott a parlamenti választásokon: 143 234 szavazatot kapott az 1932. évi 65 905-tel szemben; kilenc mandátumot szerzett. Először sikerült mandátumhoz jutnia Borinage-ban. De a választásokon a fasiszták is előretörtek; a hagyományos pártok rovására 270 000 szavazatot kaptak.

A Belga Kommunista Párt vezetőségének elemzése rámutatott a fasiszta veszélyre. Megbélyegezte a Belga Munkáspárt jobboldali vezetőit, akik egységellenes és népfrontellenes politikájukkal ártottak a munkásosztálynak és a demokráciának. Ártott a trockizmus is, és az antwerpeni magyaroknak tapasztalniok kellett, hogy egy trockista demagóg városukban nyolcezer szavazatot

kaphatott, úgy, hogy onnan egyetlen kommunista képviselőt sem tudtak a parlamentbe küldeni.

A népfront eszméje oly népszerű volt már Belgiumban, hogy a klerikális fasiszta párt „népfront-Rex"-nek titulálta magát és népfront jelszavakkal agitált. Így szerezte a kétszázhetvenezer szavazatot. A Belga Munkáspárt azonban még mindig nem látott fasiszta veszélyt!

A magyar kommunista-szociáldemokrata vitaestek mindezek folytán hevesebbek lettek, mint a választások előtt.

A Belga Kommunista Párt a választások után új akcióegység-javaslatokat tett a munkáspártnak – de hiába. Közben nagy sztrájkok törtek ki. A kikötőmunkások, a bányászok, a vasasok, a városi közalkalmazottak bér-, illetőleg fizetésemelést követeltek. A harc olykor véres összeütközésekig fajult a sztrájkoló munkások és a csendőrök között. A sztrájkokban 300 000 dolgozó vett részt. Ez volt az addigi legnagyobb bérharc Belgiumban. A bányászok kivívták a huszonöt százalékos béremelést, és több más iparágban is a munkások győzelmével végződött a küzdelem, amelynek folyamán fejlődött az egységfront, bármennyire elzárkóztak előle a szociáldemokrata vezetők.

A nemzetközi politikai események gyors iramban a háború felé hajszolták Európa népeit. 1936. július 18-án Spanyolországban kitört a polgárháború, amely a tábornó-

koknak a köztársaság elleni lázadásával kezdődött.

Dolores Ibarruri felhívására megindult a nemzetközi szolidaritás áradata. Európában és Amerikában százával alakultak bizottságok a köztársasági Spanyolország megsegítésére. Szeptemberre kibontakozhatott a nemzetközi szolidaritási akció: francia, angol, skandináv, kanadai szakszervezetek és más tömegszervezetek gyűjtöttek pénzt, ruhaneműt, gyógyszert Spanyolország számára. Az olasz munkásság pedig tüntetett az olasz és német fasiszta intervenció ellen: egy fillért sem, egy puskát sem, egyetlen repülőgépet sem Francónak! – ez volt jelszavuk.

Hírek jöttek terrorcselekményekről, amelyeket a spanyol fasiszták által megszállt városokban, falvakban a nép ellen követtek el; ismeretes lett Irún, Oviedo és más békés városkák mártíromsága. Szeptember 14-én a pápa Castel Gandolfóban, ötszáz reakciós spanyolországi menekült előtt mondott beszédében állást foglalt a spanyol polgárháború fasiszta frontjának oldalán. Óvta a katolikus hívőket a demokrácia harcosainak „csábításaitól", az egységfronttól. De a katolikus tömegek nagy része mégis a köztársaság mellé állt.

A spanyol nép barátai világszerte felemelték szavukat a fasiszta kormányok intervenciója és a polgári demokratikus kormányok úgynevezett benemavatkozási politikája el-

len. Nemcsak tiltakoztak, de segítettek és sokan fegyvert is fogtak a köztársasági Spanyolország védelmére.

1936 szeptemberében a belgiumi munkásság is Spanyolországra figyelt. A nyáron megvívott nehéz sztrájkharcok és az azokban kiforrott akcióegység fokozott lendületet adott a szolidaritási mozgalomnak.

A belgiumi magyar kommunisták is lelkesedtek a spanyol nép harcáért, és minden épkézláb emberük csatlakozni akart az alakuló nemzetközi brigádokhoz. Különösen, amikor megtudták, hogy Franciaországból már nagyobb csoport magyar kint van és harcol a köztársaság frontjain.

A francia kormány benemavatkozási politikája miatt csak konspiratív úton, kis csoportokban lehetett Franciaországon át a spanyol határhoz eljutni. Ez a politika – bármily ürüggyel képviselte is a Blum-kormány – az olasz és a német fasiszták intervencióját támogatta a függetlenségéért küzdő népfront-Spanyolország ellen. Az antwerpeni pártszervezetben vita folyt: kik legyenek az elsők? Mindenki szeretett volna mielőbb a spanyol frontra érni. Meg kellett hányni-vetni a szervezés problémáit. Az antwerpeni pártszervezetnek sem volt szabad „elárvulnia", és a tömegszervezeteket is a kommunistáknak kellett irányítaniok, éppen azért, hogy a szolidaritási munkát tovább folytathassák.

Végül is az egyes elvtársak egészségi álla-

potát és családi körülményeit vették tekintetbe az önkéntesek első csoportjának összeállításánál. Még így is meggyengült volna az antwerpeni magyar pártszervezet, ha nem vettek volna fel új tagokat a szimpatizánsok közül, akik örömmel és talán büszkén álltak az elmenők helyére. Így a pártszervezet folytathatta minden irányú aktivitását, és több mint ezer kilométer távolságból segítette a spanyol köztársasági frontot.

Az asszonyok is kivették részüket a harcból. Néhányan a magyar kommunista nők közül ápolónők lettek és hadikórházban dolgoztak Spanyolországban.

Mező Imre ihletője és vezetője volt az egész szervezési munkának, majd az első csoporttal ő is elindult Spanyolországba.

Háborúból háborúba

Ködös októberi hajnalon egy csoport magyar önkéntes állt a brüsszeli Déli pályaudvaron. Nem mehetett ki velük senki „integetni" és poggyászuk elfért a zsebükben. Így szálltak fel a vonatra a francia határ felé. A határállomáson elhagyták vasúti kocsijukat és beálltak a belga munkások hosszú sorába, akik ilyenkor reggel százával jártak át francia területre, munkába.

A magyarok is simán átjutottak a határon. Az volt a szándékuk, hogy Maubeuge-ben a párizsi vonatra szállnak. De ezen az állomáson már igazoltatták őket. Nyíltan megmondták: Spanyolországba igyekeznek, harcolni akarnak a nép oldalán a köztársaságért. Ez elég volt ahhoz, hogy a francia hatóságok a Blum-kormány benemavatkozási politikájára hivatkozva visszatoloncolják őket Belgiumba.

Más módot kellett találni tervük megvalósítására. Belga kommunisták csempész úton átkísérték a magyar önkénteseket francia területre, ottani elvtársakhoz, akiknél meghálhattak. Másnap aztán zárt tehergépkocsin Párizsba szállították őket. A szakszervezetek székházában gyülekeztek a mindenfelől érkező francia, belga, német, olasz, magyar

internacionalisták, akiket azután útnak indítottak a Pireneusok felé.

Perpignanban, a spanyol határtól húsz kilométerre néhány órát rostokolniok kellett, míg a francia elvtársak elintézték a határőrökkel, hogy átengedjék őket. További húsz kilométer menetelés következett, majd megérkeztek Figuerasba.[1]

Más csoportok tengeri úton jutottak el Spanyolországba, mindegyik Odüsszeiája egy-egy lebilincselő mozzanata a nagy spanyol hőskölteménynek.

Október 11-én hatszáz és egynéhány önkéntes érkezett Figuerasba, közöttük negyvenhat franciaországi magyar és Mező Imre vezetésével a belgiumiak első csoportja.[2] Azonnal gyűlést tartottak, és megalakították az első magyar önkéntes egységet. Két nappal később már útnak indultak és 16-án megérkeztek Albacetébe.

A spanyolországi helyzet, amelyről a hiányos információ folytán csak keveset tudtak, igen súlyos volt. A népnek nem volt fegyvere, muníciója, híján volt képzett katonáknak, Franco viszont rendelkezett mindezekkel. A köztársaság védelmére alakult népi milícia hősiesen küzdött, és felszabadította Oviedót a kéthónapos fasiszta terroruralom alól.

A központi fronton a Kommunista Párt által szervezett 5. ezred állt a fasisztákkal szemben, Lister vezetésével. Spanyolországi naplójában Mihail Kolcov október 24-én ezt

jegyezte fel: „Ha legalább vagy két hétig lehetne így tartani őket (a fasisztákat), míg megalakul a hadsereg és megérkeznek a tartalékok! Csak lehetne! Hiszen Albacetében alakul is már valami; ott gyülekeznek, egyelőre tucatjával, az internacionalista önkéntesek. Világháborús tapasztalataikkal rohamegységekként lehet majd bevetni őket; vezetésükkel végre lehetne hajtani egy eredményes ellentámadást, vissza lehetne vetni a fasiszta hordát Madrid alól."[3]

Az internacionalisták iránt nagy bizalommal volt nemcsak a Kommunista Párt – hiszen ez természetes –, de a spanyol munkások és parasztok nagy tömege is. Az egyszerű emberek is megértették, hogy ezek a katonák a nemzetközi szolidaritás hősei, s amerre csak elhaladtak, mindenütt örömmel, megbecsüléssel fogadták őket.

Albacetében a szervezés André Marty, Luigi Longo, Di Vittorio és Münnich Ferenc kezében volt. A magyar csoportokat egyesítették és kilencvenegy fővel megalakították a magyar századot.

Mit gondoltak feladatukról ők maguk? A visszaemlékezésekből úgy tűnik, valamennyien átérezték küldetésük fontosságát, s áldozatkészen, lelkesen mentek a harcba, de távolról sem valamennyien értették meg a bonyolult politikai és katonai helyzetet. Mező Imre azok közé tartozott, akik marxista–leninista ismereteik alapján mélyebb belátással fogták fel a vállalt feladatot.„Imre

ideológiai, politikai tudásával messze fölöttünk állt"; „Mező elvtárs Spanyolországban is folyton tanult" – sok-sok hasonló mondat fordul elő azoknak az internacionalistáknak a visszaemlékezéseiben, akikkel együtt harcolt.

A magyar század nem soká időzött Albacetében, ahol gyors kiképzésben részesült. Ment a szorongatott Madridba. Ott a Spanyol Kommunista Párt ünnepélyesen fogadta őket, majd katonai rendben átmasíroztak a városon és az Egyetem-városban ütöttek tábort.

Mező Imre közölte bajtársaival, hogy innét egyenesen a frontra mennek. De a a front már ott volt a főváros peremkerületeiben: a Casa del Campo parkban, ahonnan a lövöldözés jól elhallatszott az Egyetemvárosba.

Madrid élelemhiánnyal küzdött. A „nagy sajtó", azaz az imperialista fővárosok vezető lapjai jósolgattak: melyik napon vonulnak be a fasiszták Madridba? Ötödikén? Hatodikán? Franco november 7-ét választotta, csak azért is a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulóját! Így bosszulja meg magát a „vörösökön".

A köztársasági kormány 6-án elhagyta a fővárost, védelmét egy juntára bízta. De azokban a napokban csak a Kommunista Párt szervezte a védelmet: Madrid proletár védelmét. Dolores Ibarrurival az élen kétszázezer madridi nő tüntetett ezért a véde-

lemért. Mindannyiuk szívéből fakadt a Kommunista Párt nagy jelszava: „No pasaran!" És míg Franco ünnepélyesen bevonulni készült Madridba, a madridiak megünnepelték az Októberi Forradalom 19. évfordulóját. Ezen az emlékezetes november 7-én megjelent a Kommunista Párt napilapja, a „Mundo Obrero". A Capitol moziban a Csapajev-filmet vetítették, míg a milícia, a kommunista egységek visszaszorították a városba benyomuló fasisztákat és a Nemzetközi Brigád megakadályozta, hogy Franco katonái betóduljanak az Egyetemvárosba.

Ilyen válságos helyzetben, ilyen heroikus harcok közepette álltak a magyar internacionalisták Madrid határán. Franco nem vonult be. Csak a háború végén, az árulás után, két esztendővel e dicső november 7-i évforduló után foglalhatta el a fővárost.

Madrid védelmében a magyar internacionalisták a Pont de France-nál harcoltak a Manzanares folyó partján. Mező Imre ott sebesült meg először november 8-án. Térdlövést kapott és két hónapra kórházba került.

*

Brüsszelben a lapok közölték, hogy a II. Internacionálé Spanyolországban a szabadságharc sebesültjei számára kórházat létesít és önkéntes ápolónőket keres. Jelentkeztek lengyel, német, magyar asszonyok,

közöttük az internacionalisták feleségei, akiknek élettársa néhány hónappal azelőtt hagyta el Belgiumot, s azóta harcol Madrid védelmében vagy egyebütt – ki tudja? Se levél, se üzenet . . .

Mező Imréné, Vincze Józsefné és Harmat Olga is jelentkezett. Basch Endréné Anna Mária már régebben kiment férjével és fiával együtt.

Mezőné és két társnője még a II. Internacionálé felhívásának megjelenése előtt elsősegélynyújtást tanult egy magyar származású fiatal orvosnál, aki egy antwerpeni kórházban dolgozott. Meg is mondták, hogy Spanyolországba szándékoznak menni, s kérték, tartsa titokban a „tanfolyamot". A jóindulatú doktor lakásán oktatta honfitársnőit, azután a kórház pecsétjével ellátott, angol nyelven írt bizonyítványt állított ki számukra. Ez hát meglett volna. De még nem tudták, mikor és hogy jutnak ki Spanyolországba.

A II. Internacionálé közleménye váratlan szerencsének tetszett. Komolyan készülődtek az utazásra. Munkahelyüket feladták, de az indulásra várni kellett. Spaak, a Belga Munkáspárt vezetője egy antwerpeni nagygyűlésen lelkesítő beszédben állt ki a küzdő spanyol nép mellett. Beszéde szenvedélyes segítőkészséget ébresztett a tömegben, de a kórházi felszerelés és személyzet indítása egyre csak késett.

A különböző nemzetiségű önkéntes ápo-

lónők közben összeismerkedtek, összebarátkoztak, és szoros fonatú kollektívájuk egyöntetűen elhatározta, hogy nem vár tovább. Átmennek illegálisan a belga–francia határon; Párizsból már könnyebben jutnak tovább. Így is történt. A spanyol határ közelében vöröskeresztes teherautók vették fel az ápolónőket. Az autókat spanyol sofőrök vezették át spanyol földre. Most már célnál voltak. Útjuk narancsligeten vezetett keresztül, s ez még derűsebbé tette a hangulatot. Azt sajnálták csupán, hogy gépkocsivezetőjükkel nem ismerkedhetnek, mivel egyikük sem tud egy szót sem spanyolul. Útközben daloltak: minden nyelvi csoport a maga népdalait, majd valaki rázendített az Internacionáléra. Ezt már a gépkocsivezető is értette, rámosolygott utasaira és nekiiramodott a rossz országútnak . . .

Először a helyi ifjúsági szervezet üdvözölte az ápolónőket kitörő lelkesedéssel. Azután tovább utaztak Ontenientébe, ahol a nemzetközi kórháznak lennie kellett volna. De csak egy nagy épület állt ott, tele limlommal. Az asszonyok, ha nem is csüggedten, de kissé csalódottan mentek szállásukra, amelyet a falutól három kilométernyire rendeztek be számukra. Hogy az időt ne vesztegessék, vásznat szereztek és hozzáfogtak ápolónői ruhákat, kötényeket varrni. (Volt közöttük több varrónő.)

Azután, minthogy a tatarozás késett, nekiálltak a leendő kórház kitakarításához. Ki-

hordták a sok limlomot, meszeltek, súroltak, mázolták a lassacskán megérkező bútorokat. Szép, nagy, jól felszerelt kórház lett az ontenientei, és hamar, nagyon hamar megtelt sebesültekkel...

Az orvosok, főként spanyolok, részben nemzetközi önkéntesek, nem kímélték magukat: éjjel-nappal operáltak, kötöztek, kezelték a sebesülteket.

Egy nap híre futott a faluban, hogy egy Valenciába tartó nemzetközi alakulat közeledik. Futottak ki az ápolónők, s az érkező menetben Mariska felismerte Imrét. Így találkoztak először spanyol földön...

A Madridnál kapott térdlövés után Mező Imre már felgyógyult, vidám volt, bár fáradtnak látszott, mint társai valamennyien. Beszélgetésre, ölelkezésre nem volt idő; a 11. Nemzetközi Brigád katonái már mentek is tovább. De van-e ölelés, amely jobban összeforraszthatta volna őket, mint az a találkozás, amelyen egyazon harc katonáiként nézhettek egymás szemébe...

*

Mező Imre spanyolországi útját, amely számos frontszakaszon, számos csatán át kanyargott, lehetetlen nyomon követni. Akik mellette harcoltak egy ponton, hamarosan elszakadtak tőle, más frontszakaszra kerültek, vagy kórházba vagy pihenőre mentek, ahogy ezt a háború viszontagságai maguk-

kal hozták. Sok volt bajtársa tud róla megható, felemelő epizódot elmondani, de a Spanyolországban töltött két és fél év folyamatos történetét ezekből nem lehet összefűzni. Önéletrajza szerint második, súlyosabb sebesülése – amelynek nyomait élete végéig viselte – 1937 február végén a Jarama folyónál érte, ahol különösen kitüntették magukat az internacionalisták – köztük a franciaországi és belgiumi önkéntesek zászlóalja.

A jaramai harcok idején ismerkedett meg Münnich Ferenc elvtárssal, aki egy spanyol hadosztály vezérkarának volt tagja. „Csendes időben – így emlékezik Münnich Ferenc az ismerkedésre –, amikor lehetett, át-átmentem a magyar elvtársakat meglátogatni. Egy ilyen alkalommal találkoztam Mező Imrével, aki fiatal önkéntes volt. Szalvai Mihály, a zászlóalj parancsnoka ismertetett meg vele. A beszélgetésből az a benyomásom támadt, hogy Mező Imrében egy igen öntudatos, képzett és határozott internacionalistával van dolgunk, aki meggyőződésből jött el Spanyolországba, harcolni a spanyol nép szabadságáért . . ."

Mező Imre a Jaramánál vállsebet kapott, amellyel három hónapra a murciai kórházba került.

Vándor László elmondta, hogy mikor Imrét a műtőbe vitték, látta, hogy könyv van mellette a hordágyon: „Kérdeztem tőle, mit olvas. Nem válaszolt. Ekkor felvettem

a könyvet mellőle és megnéztem: A leninizmus kérdéseit olvasta. Nem tudtam megérteni, hogy annak, akit operálni visznek, mire kell a könyv. Ilyen volt Mező Imre: minden percet ki akart használni a tanulásra. Ez bennem a legmélyebb megbecsülést keltette iránta."

Hiteles – mert ő maga írta le – egy nagy feszültségű háborús élményének története.[4] 1938. március 14-én Alcaniz közelében az alcaniz-hijari országúton a magyar zászlóalj egy magaslaton foglalt állást. Parancsnoka, Szalvai Mihály helyszíni szemlét tartott, majd kijelölte az egyes századok helyét. Alig foglalta el állásait az első század, körülbelül egy kilométernyire fasiszta lovasokat pillantottak meg, lehettek vagy nyolcszázan. Percek alatt felállítják a gépfegyvert, de mire lőni kezdenek, mintegy háromszáz lovas már fent van a dombon. Az internacionalisták be vannak kerítve. Minden erejüket bevetik, puskát, pisztolyt, kézigránátot; el voltak szánva, hogy utolsó csepp vérükig harcolnak a túlerővel szemben.

„Vagy fél órája dúl már a harc a fasiszták villogó kardjai ellen, amikor az egyik tüzérségi megfigyelőnek veszélyes, de mentő ötlete támad: néhány percen át tüzérségi tüzet zúdítunk közvetlen közelünkbe, s ettől a lovak megvadulva széjjel fognak ugrani. Amikor egy kis levegőhöz jutunk, kihasználjuk az alkalmat, és erős tüzet nyitunk.

A terv jó volt: a lovasok, sok veszteséget hagyva hátra, kénytelenek visszavonulni.

Ezalatt öt lovas, parancsnokunk, Csapajev (Szalvai Mihály) elé ugrott. Ordítanak rá, hogy adja oda a revolverét és kövesse őket. A revolvernek azonban csak egy részét kapták meg: a golyókat. Kettő futásban keresett menedéket, a másik három azonban holtan maradt ott . . ."

Mező Imre nem említi saját hősiességét, arról mások mesélnek. Fazekas Jenő például, aki maga is részt vett a lovasok elleni csatában, így jellemzi Mező Imre szerepét: „Abban a nehéz helyzetben, amelybe ott kerültünk, elsőnek ő, a politikailag legerősebb találta fel magát. Mező elvtárs azt mondja: fejlődjünk fel, engedjük őket közel és kézigránátokkal, puskatűzzel védekezzünk, nincs más lehetőség . . . Nagyrészt az ő utasításainak volt köszönhető – ő volt a századparancsnokunk –, hogy kijutottunk a bekerítettségből, sőt veszteség nélkül megúsztuk ezt a harcot.

Ekkor Imre így szólt: »Tudjátok-e, fiúk, hogy milyen nap van ma? Március 14-e vagy 15-e. Itt mi magyarok most megvívtunk egy kis szabadságharcot.«

Azután bevonultunk a zsákmányolt lovakkal és fegyverekkel a zászlóaljhoz . . ."

Mező Imre kommunista fejlődését a spanyolországi két és fél év döntően befolyásolta. Belgiumi éveit a tanulás, a szervező és propagandista munka töltötte ki. De elméje

már ott behatolt a nemzetközi munkásmozgalom problémáiba. Internacionalista tudatát még erősítette az a fegyverbarátság, amely a spanyolországi harctereken a magyar, a lengyel, a jugoszláv és a német önkéntesek között szövődött. A 13. Nemzetközi Brigád – a Dombrowski-brigád – parancsnoka a magyar önkéntesekhez intézett levelében, amelyben megörökítette fegyverbarátságuk, közös harcaik emlékét, többek között ezt írta: „Tizenkét hónapi közös harc a brigádunkban – tizenkét együtt töltött hónap a legteljesebb összhangban – a magyarok és a lengyelek testvéries barátkozásának tizenkét hónapja... Fáj, hogy már nem harcolhatunk együtt a fasizmus ellen fegyverrel a kezünkben, de szívünk együtt dobog. Spanyolországi harcainkban összeforrtunk." Így érezte ezt Mező Imre is.

A lengyel internacionalisták között voltak Mezőnek régebbi ismerősei: az Ackermann fivérek, akik Antwerpenben élték emigráns életüket, és ott Mezőékkel együtt vettek részt a munkásmozgalomban. Egyik híres tettük a következő volt: Egy éjjel, amikor Mariska és még néhány kommunista asszony jelszavakat mázolt házfalakra, rajtuk ütött egy rendőr. Míg szidta és kitoloncolással fenyegette őket, ott termettek Ackermannék. Egyikük a rendőrrel szállt vitába, a másik hátulról a lemoshatatlan festékkel telt vödröt a rendőr fejére borította és valamennyien elmenekültek.

Spanyolországban az Ackermann fivérek és Mező újra küzdőtársak voltak, de a két lengyel tragikus véget ért. Egy nap megkísérelték, hogy szót értsenek az ellenséges lövészárok katonáival, hátha megnyerik fraternizálásra őket... A bátor fivérek egyike sem tért vissza; felkoncolt testüket ott találták meg az ellenség lövészárkában, amikor a köztársaságiak azt elfoglalták.

A lengyel és a magyar bajtársak akkor még nem sejtették, hogy néhány évvel később újra együtt fognak harcolni, ezúttal francia földön, a német megszállók ellen.

Imre azon volt, hogy jól megismerje, megértse a spanyol népet, annak történelmét, országának gazdasági és társadalmi szerkezetét, a spanyol nemzeti sajátságokat, szokásokat, a nép lelkét. Hogy mennyi energiát fordított ilyen tanulmányokra, az kitűnt a magyar internacionalistáknak tartott előadásaiból és a bajtársaival folytatott beszélgetésekből. Fennmaradt egy későbbi, 1951 elején itthon, a Pártfőiskolán elhangzott előadásának kézirata, amely nagy elmélyülésről tanúskodik. Foglalkozott Spanyolország történetével és munkásmozgalmával. Ez utóbbi a maga szétforgácsoltságával különleges problémákat vetett fel a szabadságharc éveiben.

Az említett pártiskolai előadásban Imre vitába szállt azokkal, akik az 1936–1939. évi harcokat „spanyol polgárháborúnak" nevezték, és megmagyarázta, hogy nemzeti

szabadságharc volt az, mivel a német és az olasz reguláris hadsereg kezdettől fogva intervenciós háborút folytatott a spanyol nép ellen.

Érdekesen világította meg a nemzetközi brigádok politikai jelentőségét. „A nemzetközi brigádok voltak az első fegyelmezett, központi vezetés alatt álló katonai egységek, amelyek példaképül szolgáltak a később kialakult, egységes vezetés alatt álló spanyol néphadseregnek . . . rendkívül nagy hatást gyakorolva az egész spanyol népre . . . A nemzetközi brigádok azzal, hogy ötvenkét nemzet fiai között meg tudták teremteni a legszilárdabb politikai és harci egységet, nagy befolyással voltak a spanyol nemzet egységének kialakítására."

Mező Imrét tiszti iskolára küldték, főhadnagyi rangra emelték. Speciális kiképzése alapján híradós, és a híradós csoport parancsnokaként vett részt az extremadurai, majd 1938 nyarán az ebrói harcokban. Volt bajtársai jól emlékeznek, milyen bátorságot mutatott Imre az extremadurai csatákban. Ribár Pál elmondta: „Éjszaka két órakor kezdtük meg az előnyomulást hegynek föl. A telefonisták, Mező Imre vezetésével, hátukon a huzalokkal, teregették a drótot, együtt haladva a rohamra menő egységekkel. A csatában is, golyózáporban is higgadtan dolgoztak. Mező Imre az első vonalban . . ."

Mindabból, amit spanyolországi életéről tudunk, kitűnik, milyen bátor katona és

okos politikus volt, s hogy mindenkor pártmunkásnak, felelős kommunistának érezte magát. Egységének pártszervezetét éles eszűen irányította, és melegszívűségével, közvetlenségével nehéz helyzetben is feloldotta a feszültségeket, megoldott személyi problémákat.

A nemzetközi brigádokban a pártélet sohasem szünetelt. Mező Imre tagja volt brigádja pártvezetőségének. Ő biztosította a magyar zászlóalj pártszervezetének kapcsolatát a brigád pártvezetőségével.

A Spanyol Köztársaság helyzete igen súlyossá vált 1938 áprilisában, amikor a fasizta haderők Vinaroznál elérték a Földközitenger partját, és ezzel a köztársaság területét két részre szakították. A nemzetközi brigádok zömét már előbb átcsoportosították Kataloniába. Münnich Ferencnek – akit akkor neveztek ki a 11. Nemzetközi Brigád parancsnokává – ki kellett egészítenie a veszteségei folytán megcsappant létszámú brigádot, hogy majd bevethessék az ebrói offenzívában. Ekkor nagyszámú spanyol önkéntest osztottak be a németek, lengyelek, osztrákok, magyarok és skandinávok mellé.

A nemzetközi brigádok tehát azt a nehéz feladatot kapták, hogy vegyenek részt az Ebro folyón való átkelésben. Az előkészületek folyamán az internacionalisták vezetői nagy gondot fordítottak a politikai munkára. Mező Imre a nemzetközi helyzetről beszélt bajtársainak, arról, hogy miről tár-

gyalnak a Népszövetségben, milyen álnok játék folyik a londoni benemavatkozási bizottságban. Látta, hogy világháború készül, és azt is, hogy Hitler a Szovjetunió ellen akar támadni. A nyugati nagyhatalmak – mondotta – talán Hitler ellen fordulnak, de a Szovjetunió megbízható szövetségesei nem lehetnek. Rámutatott arra is, milyen méreteket öltött világszerte a szolidaritás a spanyol nép szabadságharcával.

Mező Imre híradós csoportja egy dombon gyakorlatozott Fuente Bello falunál, mintegy nyolcvan kilométernyire Tarragonától. Egy nap munkába menő spanyol parasztok mentek arra. Imre beszélgetésbe elegyedett velük. Elbeszélgettek a múltról, a háborúról, a Nemzetközi Brigádok harcairól s a jövőről is. Mint Gál Miklós elmondta, Imre meggyőzően magyarázta e meggyötört katalóniai parasztoknak, hogy milyen szép lesz a dolgozó nép élete, „ha megnyerjük a háborút, leverjük a fasizmust. Azután majd felszámolják Spanyolországban az analfabetizmust, minden gyerek iskolába jár. A földesurak nem lakatolhatják le többé a kutakat és nem alázhatják meg azt, aki a földet műveli. A mostani nyomor, elmaradottság, mind eltűnik majd. Szabadok lesztek. Szabadon építitek ezt a szép hazátokat". És azok az egyszerű emberek megértették a nemzetközi brigádok magyar tisztjének szavait, és könnyes szemmel búcsúztak . . .[5]

Az ebrói átkelés egyetlen éjszaka ment

végbe: nagy győzelem volt. A spanyol nép lelkesedése dalokat költött erről a győzelemről. Országszerte énekelték az alábbi dalt is:

Elnyelte az Ebro mélye
a taljánok lobogóit,
és most a szél fennen fújja
hídján a köztársaságit.

A sikeres ebrói átkelés volt a nemzetközi brigádok spanyolországi utolsó nagy haditette. A háború sorsát már nem lehetett megfordítani. Az ellenség óriási túlerővel támadott. Hitler és Mussolini tömegesen látta el hadianyaggal a fasisztákat, s a köztársaságiak nem tudtak az Ebro vonaláról tovább nyomulni előre. A gyalázatos müncheni egyezmény súlyos kihatással volt a spanyol szabadságharcra. Ehhez járult a belső árulás: Casado ezredes lázadása a köztársasági kormány ellen.

Mielőtt a nemzetközi önkéntesek elhagyták volna Spanyolországot – annyi bátor harcuk mezejét, annyi derék társuk temetőjét –, elbúcsúztak azoktól a spanyol bajtársaiktól, akikkel egyazon zászlóaljban küzdöttek. Mező Imre és még néhányan egy dombról nézték végig, amint a spanyolok fegyelmezett sorokban elvonultak előttük. „Integettünk a spanyol fiúknak – mondja Fazekas Jenő –, akik mentek vissza a frontra. Nagyon fájdalmas volt ez a búcsú azoktól, akikkel közösen vívtunk meg nehéz

harcokat. Észrevettem, hogy Imre elfordul, sír, nem bírta végignézni a menetet, amely nélkülünk vonult új harcokba . . ."

Ekkor már nyilvánvaló volt, hogy a szabadságharcosok elvesztették a háborút. Mező Imre igyekezett megértetni társaival, hogy a harc mégsem volt hiábavaló.

A katonai visszavonulás idején a magyar zászlóalj – amelynek akkor Mező Imre volt a politikai biztosa – azt a feladatot kapta, hogy fedezze a katalán köztársasági erők hátvédjét. Ebben a helyzetben a politikai tiszt szerepe döntő jelentőségű volt. Hogy a magyar zászlóalj katonái rendben elérték a francia határt, ez nagyrészt Mező Imre erkölcsi és politikai befolyásának volt köszönhető.

Spanyolországot elhagyni sokkal keservesebb volt, mint bármelyik önkéntes kalandos és veszélyes útja odajövet. Menekültek, sebesültek, betegek tízezrei között öt napon át meneteltek a nemzetközi brigádok harcosai, míg elérték La Junquerát, az utolsó spanyol falut, hat kilométerre a francia határtól. A falu és a határ közötti tisztáson letáboroztak éjszakára. Tábortüzet gyújtottak, s a nemzetköziek igyekeztek összebújni. Az egyik tűz mellett mintegy húsz magyar telepedett le. Kimerültek, mégis felpezsdítette hangulatukat az a tudat, hogy másnap már Franciaországba érnek, ahol – úgy hitték – megbecsüléssel, szeretettel, kórházi ellátással várják őket, ahol megpi-

hennek, megerősödnek, hogy hamarosan folytathassák a harcot a fasizmus ellen . . .

Másnap valóban átkeltek a határon. Nem egészen úgy, ahogy képzelték. Csendőrök és szenegál katonák „fogadták" őket, megmotozták és hajtották tovább az emberfolyamot.

Végre megérkeztek a gyűjtőhelyre: Argelès-sur-Mer-be. De nem a kies, komfortos földközi-tengeri fürdőhelyre, nem szanatóriumba, hanem messzebb, a sivár homokterületre hajtják őket, ahol még csak barakkok sincsenek. Nem nehéz elképzelni a csalódást, keserűséget és haragot – ki-ki temperamentuma szerint reagált –, amely elfogta a sokat szenvedett önkénteseket. Őket, akik két és fél évig éheztek, véreztek az antifasiszta harcban, amelyet Franciaországért is vívtak, most a francia hatóságok koncentrációs táborba tuszkolják. Még a hadifogságnál is komiszabb fogságban találták magukat.

Mező Imre ekkor még nem volt Argelèsben. Amikor ugyanis a nemzetközi brigádok elhagyták Spanyolországot, a párt utasítására huszonegyen – köztük Szalvai Mihály és Mező Imre – külön úton, illegálisan mentek át a francia határon, azzal, hogy rejtve Párizsba utaznak, számukra kijelölendő pártmunkára. De valami hiba történt a szervezésben, úgyhogy csak egy részük jutott el a fővárosba, a másik csoportot Mező Imrével együtt elfogták az országúton és Arge-

lèsbe szállították. Ott csatlakozhattak a nemzetközi brigádokból megmaradt bajtársaikhoz.

Hogy lehetett ott élni? Abban a homoksivatagban, a tenger felől be-betörő viharos szélben? Valahogy ásót kerítettek, gödröket ástak, amelyekben három-négy személy elférhetett, s egy rossz redőnyből került ki a tetőzet. Egy ilyen gödörbe húzódott be Gyáros László,Mező Imre és Ráth Károly is.

Ötvenezer ember, csaknem valamennyi sebesült, beteg és mindössze huszonöt nemzetközi orvos. Se gyógyszer, se fertőtlenítőszer . . .

Kibírták a fasizmus elleni harcok megpróbáltatásait az első időkben, amikor még fegyverük is alig volt; hősiesen küzdöttek Madridnál, Estremadurában, a jaramai fronton, az Ebrónál – most azonban a testi szenvedésekhez és nélkülözésekhez morális sebeket kaptak. A polgári demokrácia „humanizmusát" kellett így megismerniök, a megalázó „jótékonyságot", amikor teherautókról kenyeret és nyers húst dobáltak közéjük, mint egy kutyafalkának, a demokratikus kormányok álnokságát, amelyek nem váltották be a menekültek befogadására tett ígéretüket.

Önmagukra, egymásra utalva az összetartás véd- és dacszövetséggé vált, hogy életben maradhassanak. A legerősebbek magukhoz vonták a többieket, megbeszélték a teendőket, elosztották egymás között a mun-

kát. Voltak közöttük tapasztalt kommunisták, akik tudták, mily nagy jelentősége van kétségbeejtő helyzetekben a helyes vezetésnek, a jó propagandának. A magyar csoport felelősei újságot alapítottak „Új állomás" címmel, amelynek egyetlen kézírásos példánya kézről kézre járt, mindenki elolvasta.

„Ebben a megszervezett szervezetlenségben a nemzetköziek rakták le az élet alapjait. Van nemzetközi parancsnokság, kultúrvezetőség. A parancsnokságnak a nemzetköziek fegyelme adja a parancsnoki rangjelzést, a kultúrvezetőségnek az általános fejlődni akarás a szervezési lehetőséget."[6]

Két és fél hónap telt így el. Áprilisban az internacionalistákat áttelepítették Gurs-be. Ez az addig ismeretlen helységnév néhány nap múltán nemzetközi hírre, helyesebben hírhedtségre emelkedett. Mi volt ebben a gyűjtőtáborban? Üres barakkok, drótsövény és csendőrök tömege körös-körül. Hetvenen laktak egy-egy barakkban; ezerötszázan mosakodtak egy-egy vízcsapnál, amelyből napi két órán át folyt víz . . . Így bántak a hősökkel, a benemavatkozási politika áldozataival Franciaországban, míg Rómában és Berlinben ünnepléssel fogadták a Spanyolországból „győztesen" hazatérő fasiszta csapatokat.

„Nem szabad letörni – biztatják önmagukat –, várnak reánk, néznek felénk . . ." A szabadságharc hősei emberfeletti erőfeszítéssel szervezik a gurs-i életet. A kétszáz

magyar nyelvórákat vesz, földrajzot, történelmet tanul. Könyveik persze nincsenek, de vannak, akik betéve tudják a tananyagot. Ők az előadók. Újság is készül Gurs-ben: az „Egység". Dalárda alakul. Május elseje megünneplésére készülnek. Így tartják magukban és egymásban a lelket, így küzdenek életük fenntartásáért.

Mező Imrének már előbb sikerült a táborból kiszabadulnia. Mariska szerezte a jótállási papírt, amely megnyitotta előtte a szögesdrótkerítést. Vállalta, hogy bajtársai kiszabadulásáért fog küzdeni.

Júniusban a franciaországi demokratikus sajtó közölte a gurs-i internáló tábor foglyainak felhívását a nemzetközi önkéntesek megmentéséért. Hasonló felhívással fordultak a Saint-Cyprien-i gyűjtőtáborból is a világ közvéleményéhez.

Mező Imre és azok, akiknek sikerült kimenekülniök, csak titkon, fedőnevek alatt vagy közvetítők útján támogathatták ezt a harcot. Még a táborban kidolgoztak konkrét javaslatokat arra vonatkozólag, hogy a különböző nemzetiségű menekülteknek mely demokratikus országok adhatnának menedékjogot. De ezzel egyetlen kormány sem sietett.

A magyar foglyok hosszabb tanakodás után elhatározták, hogy kapcsolatot keresnek hazájuk egyik ismert személyiségével és segítségét kérik. Így jött létre az Illyés Gyulához címzett kollektív levél, amely a

különféle katonai-postai cenzúrákon át 1940 áprilisában el is jutott Budapestre.

„Egy esztendeje vagyunk már a francia internáló táborban – írták –, és minden erőfeszítésünk arra irányul, hogy visszatérhessünk hazánkba. Tekintve a hároméves háborút, nem rendelkezünk a szükséges iratokkal, s így ügyünk egyre hosszadalmasabb, majdnem reménytelen. Mi magyarságunkat csak magyar nyelvünkkel, kultúránkkal és érzésvilágunkkal tudjuk igazolni, de sajnos, ma ez nem elegendő. Magyar parasztok, munkások, intellektuellek vagyunk, akik hazafelé tekintenek, hazavágynak. Kérjük, hasson oda minden eszközzel, hogy hazatérhessünk."

Mit tehetett, mit tett Illyés Gyula? Azonnal válaszolt, és ez is sokat jelentett a gurs-i internáltaknak. A továbbiakban részleteket tudott meg a táborok és a foglyok állapotáról, azután megrendítő, lelkiismeret-ébresztő cikket írt róluk, amelyet, bizonyára nem minden nehézség nélkül, sikerült a „Magyar Nemzet"-ben elhelyeznie. Többek között ezeket írta Illyés:

„Ezek az emberek számunkra attól fogva, hogy tehetetlenek, egyénekké válnak, csupán emberekké. Számba kell vennünk, hogy életüket tették kockára önként, férfiasan, szívükre hallgatva. Átmentek a hűségnek, becsületnek azon a vizsgáján, ahol a halál vizsgáztat és válogat. Ezt a magatartást én még ellenségeimben is tisztelném . . .

A világnak valóban sok a gondja, s tán a kisebb is nagyobb ennél most, amikor országok sorsa forog kockán, mondhatják némelyek. Tapasztalatom szerint ilyet azonban csak azok szoktak gondolni, akiknek a lelkiismeretük elcsábítására a legkisebb ürügy is elég. Hatvan ember nem kis szám, mert egy is épp óriás, mihelyt bajban van. S olyanban, melyből kimenthetjük. A valóság az, hogy e hatvan ember megmentése a kis dolog. Ma még tán egy tollvonás, egy telefonálás is elegendő.

A gurs-i és a vernet-i fogolytábor feloszlatás előtt áll. A ki nem szabadított foglyokat hír szerint Afrikába viszik. Erről a foglyok még semmit sem tudnak . . .

Szeretném, ha ez az írás itt nyilvánosságra adott kérvény lenne, másfelé is. Ez a lap, tudom, eljut Franciaországba is, eljut mindenféle illetékes tekintet elé. Fordítás vagy kivonat formájában talán bejut a döntéssel megbízott hatóság asztalára. Végezetül vallom be, hogy elsősorban az intézkedő illetékesek számára írtam ezeket a sorokat, beadványt írtam a magam módján. Ha magánolvasmányként már úgyis átfutották és megértették, kérem őket – hiszen a dolog nehezén átjutottak –, emlékezzenek meg róla munkájukban is."[7]

Nehéz lenne ma már pontosan megállapítani, mennyiben járult hozzá Illyés Gyula bátor fellépése a hatvan magyar internált kommunista megmentéséhez. Tény, hogy a

táborok feloszlatásakor egyikük sem került Afrikába.

*

Mariska már előbb kijutott Franciaországba. Miután 1939 február elején az ontenienti kórházat felszámolták, az orvosokat és az ápolónőket kis csoportokban postarepülőgépeken elszállították Spanyolországból. Az utolsó gépre feljutott Mariska is; a repülőgépet útján fasiszta repülők kísérték, de megérkezett Párizsba.

A francia fővárosban a Spanyolországból érkező menekültek nagyon különböző elbánásban részesültek. A franciák természetesen otthon voltak. Az idegenek közül azok, akiknek a Spanyolországba való utazásuk előtt legális francia tartózkodási engedélyük volt, általában újra megkapták a letelepedésre jogosító papírt és kaptak munkavállalási engedélyt. De azok, akik már régebben illegálisan éltek Franciaországban vagy Belgiumban, a nemkívánatos idegenek kategóriájába kerültek. Bár köztudomású volt, hogy németek, magyarok, olaszok, spanyolok nem térhetnek vissza hazájukba, mégsem adtak nekik letelepedési engedélyt, s annyi háborús szenvedés után a kitoloncolás réme fenyegette őket.

Mezőné megkísérelte legalizálni magát Párizsban, de mindössze nyolc napra szóló ideiglenes tartózkodási engedélyt kapott. Mitévő legyen? Régi ismerősével, aki ké-

pekkel kereskedett, járta a várost. Egy képcsarnokban véletlenül összetalálkozott egy rokkanttal, akit Ontonientében ápolt, s aki a váratlan viszontlátás örömével borult kedves ápolónője nyakába. A képcsarnok tulajdonosának meglepett kérdésére elmondta, hogy történt, mi volt, s hogy életét köszönheti Mariskának. A képkereskedő – volt francia képviselő – érdeklődve, rokonszenvvel hallgatta a történetet. Megtudta, hogy az ápolónő most hontalan és hajléktalan, de sehogy sem akarta elhinni, hogy Franciaországban ne kaphasson tartózkodási engedélyt. Amikor néhány nap múlva a rendőrkapitányságon végleg elutasították Mezőnét, a képkereskedő jótállást vállalt érte, és kieszközölte számára a letelepedési engedélyt, ha nem is Párizsban, de onnét nyolcvan kilométerre, egy vidéki kisvárosban, Pacy-sur-Eure-ben. Az ottani polgármesternek is beajánlotta.

Ezzel tulajdonképpen kényszertartózkodásra ítélték Mariskát egy olyan városkában, ahol kenyérkeresetre semmi lehetősége nem volt. Így hát be-beutazott Párizsba, ahol egy szabóságban munkát kapott. A pacyi rendőrség jóindulatúan szemet hunyt utazgatásai felett. Pacyba különben számos spanyol menekült érkezett – egész kis spanyol kolónia alakult –, valamennyinek mezőgazdasági munkát kellett vállalnia.

Májusban megérkezett Mező Imre is lenyúzottan a gurs-i táborból. Ugyanaz a volt

képviselő, aki feleségéért jótállást vállalt, szerzett Imrének is hasonló kezességet.

Régi papírok, feljegyzések között, amelyeket Mariska ma is őriz, megvan egy szabásmintarajz, amelyet Imre akkoriban készített, próbálgatva, hogy tud-e még szabni. Valami bizonytalanság vett erőt rajta. Hátha már el is felejtette mesterségét. Keze régen nem fogott ollót, ujjai nem fogtak tűt... Most pedig élni kell valamiből. Pacyban viszont csak földmunkát lehet vállalni.

A franciaországi politikai helyzet egyre feszültebbé vált. A háború, amely Spanyolországban kezdődött, tovább folyt, az emberiség új világháború felé közeledett. A Daladier-kormány a müncheni politikát követte, míg – ennyi kedvezés láttán – Hitler rátámadt Lengyelországra. 1939 szeptember 3-án a párizsi kormány végül kihirdette, hogy Franciaország hadiállapotban van, mert „eleget kell tennie Lengyelország iránt vállalt kötelezettségének".

A francia nép elhitte, hogy a kormány, amely benemavatkozási politikájával Hitlert és Mussolinit segítette Spanyolországban, végre harcolni fog a náci rablók ellen. A Kommunista Párt támogatta az antifasiszta háborút, és felszólította a külföldi elvtársakat is, hogy önként jelentkezzenek a francia hadseregbe.

Imre is jelentkezett, s a németek elleni háború idejére vállalta a katonai szolgála-

tot. Ő is, mint a legtöbb antifasiszta és kommunista, ekkor úgy érezte, hogy spanyolországi harcukat folytathatják a német rabló hadak ellen, ha beállnak a francia hadseregbe. A spanyol szabadságharcban szerzett katonai rangját a franciák nem ismerték el, így hát újra közkatona lett.

Barcarèsben gyülekeztek a volt spanyolországi internacionalisták: nagy számban spanyolok és más Franciaországban élő külföldiek, akik mint Mező Imre, önként beálltak a francia hadseregbe. Mintegy tízezren voltak, ezeknek körülbelül nyolcvan százaléka antifasiszta és kommunista. Három ezredet alakítottak; Mező Imrét a 21-es ezredbe osztották be.

Mint egyik társa, Déri László elbeszélte, már a barcarèsi tábor kemény megpróbáltatást jelentett az önkénteseknek. A minősíthetetlen egészségügyi viszonyok, a napi ötven-hatvan kilométeres menetelések, megfelelő bakancs és ruházat hiánya elkeserítette a katonákat. Mező Imre odaérkezése után megszervezte a kommunistákat, és élénk politikai életet teremtett a közösségben. Amikor a francia katonai hatóságok megkísérelték, hogy a finnországi háború támogatására toborozzanak külföldi önkénteseket, a tízezres létszámú táborból alig néhányan jelentkeztek. Ez kétségtelenül a kommunisták felvilágosító munkájának volt az eredménye, akik magyarázták az önkénte-

seknek, hogy szovjetellenes háborúba akarják vinni őket.

Barcarèsben gyors kiképzésben részesültek, majd megalakították a Külföldi Önkéntesek Tengerentúli Zászlóalját, amelyet 1940. március 7-én Marseille-ben behajóztak. Az önkéntesek látták, hogy nem a németek elleni harcba viszik őket, de nem is sejtették, mi vár reájuk. Csak a parancsnok tudta, hová viszi őket a „Pátria".

Egy hétig tartott hajózásuk a titkos cél felé, míg végül Beirutban partra tették a zászlóaljat. Feszített menetelés következett, annál is kimerítőbb, mert terhes téli felszerelést cipeltek magukkal, amelynek a forró éghajlat alatt semmi hasznát nem vehették.

Megérkeztek Ba'albekbe. Ezen a tájon nem voltak németek, mit jelentett hát mindez? A katonák hamar kiderítették, hogy a Szovjetunió ellen akarják bevetni őket. A francia kormány valóban szovjetellenes háború tervét szövögette, arra számítva, hogy meg tud egyezni Hitlerrel. Ezért még a finnek háborújának összeomlása után is erősítette Weygand tábornok hadseregét, aki Törökország felől akart támadást indítani a kaukázusi olajmezők ellen. Erre a célra több mint egymilliós hadsereget gyűjtött Szíriába.

Ehhez a hadsereghez tartozott a volt nemzetközi brigádok harcosainak zászlóalja is. Ott volt közöttük Mező Imre és még néhány magyar. Ba'albekben hadgyakorla-

tokon kellett részt venniök. A legkeményebb a kéthetes menetelés volt a szokatlan klímában: napi negyven-ötven kilométert kellett megtenniök.

Mező Imrének megbetegedett a szíve. Az ötven-ötvenöt fokos hőségben nagyon szenvedett. Társai időnként elvették felszerelését és cipelték helyette. Így meneteltek Libanonból Szíriába, emlékezik vissza Merán Lajos.

Új állomáshelyükön kommunista pártszervezetet alakítottak. Mező Imre – a legképzettebb és politikailag legfejlettebb közöttük – lett a kommunista sejt titkára. Rendszeresen megbeszélte csoportjával a politikai helyzetet, hihetetlen ügyességgel szerzett információk alapján. Hol valamelyik tiszti barakkban hallgatta meg a rádiót, hol a tisztek kihallgatott beszélgetéséből értesült a háborús helyzetről. Hozzájutott Szíriában megjelenő francia nyelvű újságokhoz, sőt a Szíriai Kommunista Párthoz is sikerült kapcsolatot találnia.

Ennek érdekes története van. Imre bement a városba, Homsba egy szabóhoz nadrágot varratni. Elbeszélgetett a „szaktárssal" és megmutatta, hogyan szabnak nadrágot Nyugat-Európában. Ezzel megnyerte az arab szabó rokonszenvét és bizalmát. Ezután többször meglátogatta, politizálni kezdtek, és végül az arab vállalta, hogy kapcsolatot teremt Mező és a Kommunista Párt helyi szervezete között. Így már kom-

Mező Imre és felesége Antwerpenben, 1932-ben

1936 október. Balról a felső sorban: Brunner Andor, 3. Vincze József, 5. Kuti Jenő, 6. Mező Imre, 7. Gyáros László. Térdelő sor: 2. Mátyás László, a többiek lengyel internacionalisták

Ontoniente, a nemzetközi kórház. 1937

Ontoniente, 1937 május

Mező Imre és Bánfi János Spanyolországban

Madrid, 1937. január 1

Levelet ír a frontról. 1938

Mező Imre egy lengyel elvtárssal, Murcia, 1937

A Dombrowski-brigád

Szabadságon Murciában, 1938

Barcarésben 1940. február 15

Szíriában, 1940 június

A párizsi Magyar Házban, 1944

Olaszország, 1945 április. Útban hazafelé

munista forrásból értesülhetett a hadi és a politikai helyzet alakulásáról. A bajtársakkal megvitatta mindezt. Szavaiból optimizmus áradt. „A Szovjetuniót nem lehet legyőzni" – ismételgette rendíthetetlen meggyőződéssel, a legkritikusabb helyzetekben is. A távoli szíriai Homsban éberen követte az imperialisták kétszínű játékát, és józanul felmérte a tennivalókat. Társaival elhatározta, hogy ha valóban a Szovjetunió ellen vezénylik őket, első adandó alkalommal átszöknek a szovjet hadsereghez.

A francia kormánynak az a titkos terve, hogy Hitlerrel megegyezik, nem sikerült. A német kormány túl nagy engedményeket követelt; többek között az összes volt német gyarmatok visszaadását. Ebbe sem a francia, sem az angol imperialisták nem mentek bele. Míg azonban ezekről tárgyaltak és az úgynevezett „furcsa háborút" folytatták, a náciknak időt adtak erőik átcsoportosítására és nyugat-európai inváziójuk előkészítésére. A Weygand-terv megvalósítására nem került sor: Franciaország 1940 júniusában kapitulált, Pétain szégyenletes fegyverszünetet kötött a náci tábornokokkal.

Pétain kapitulációja után de Gaulle Angliából felhívással fordult a szíriai hadsereghez, hogy csatlakozzék a szövetségesekhez. Az illegális kommunista csoport elhatározta, hogy ilyen irányú propagandát fog kifejteni; hiszen ők a németek elleni háborúra

szerződtek és most, hogy a francia kormány feladta ezt a harcot – amelyet valójában meg sem kezdett –, a volt nemzetköziek oda akartak tartozni, ahol a nácik elleni háború valóban folyt. Összeesküvésüket azonban felfedték, s a pétainisták Mező Imrét több bajtársával együtt kényszermunkára ítélték, és a rakai internáló táborba szállították.

A franciák kezdték Szíriából kivonni csapataikat. Ez hosszú hónapokig elhúzódó művelet volt. A külföldi önkénteseket utolsóknak hagyták. Mivel katonastátusuk megszűnt, munkásszázadokba osztották be őket: vasút- és útépítés nehéz munkájára*, amiért éhbért kaptak. Így bánt a hazaáruló Pétain-kormány azokkal, akik áldozatkészen védeni akarták Franciaországot a németekkel szemben, a demokráciát a fasizmus ellenében.

1941 májusában az angolok de Gaulle hadseregével közösen elfoglalták Szíriát. De még hónapok teltek el, amíg Mező Imre és társai végre hajóra szállhattak. Szeptember vége felé, másfél esztendős hiábavaló, egészségromboló levantei „hadjáratuk" után kimerülten, betegen és csalódottan visszaérkeztek Franciaországba.

* A zászlóaljat 1940. október 15-én oszlatták fel, és katonáiból összeállították a „Levantei Külföldi Dolgozók" csoportjait.

Felszabadulás francia földön

Az a Párizs, amelyet Mező Imre viszontlátott, kevéssé hasonlított az élettől zsibongó, csillogó metropolisra, amelyet 1936-ban ismert. Esténként a sötét utcákon a párizsiak komoran siettek hazafelé, hogy minél előbb otthonuk négy fala közé húzódhassanak és ne kelljen látniok az SS-katonákat, a náci patrulokat, a fenyegető plakátokat.

A népfront reményteljes Franciaországából a megszállást nyögő nép szomorú hazája lett. A Kommunista Párt és lapjai már 1939 óta be voltak tiltva. Franciaországot, mint Hitler keleti frontjának hátországát, Stülpnagel tábornok terrorja uralta. A párizsi Santé-börtön udvarán guillotine állt, amelyről öntudatos ellenállók – keresztények, szocialisták, kommunisták – büszke feje hullott alá.

A nemzeti önérzetében sértett, emberi méltóságában megalázott francia nép szervezte az ellenállást.

Imre csak néhány napig tartózkodott Párizsban. Ezalatt ismerős elvtársaktól informálódott a helyzetről és arról, hogy mit mond a párt.

Megtudta, hogy rendszeresen megjelenik az illegális „l'Humanité", hogy a szakszer-

vezetekben is van élet, követeléseket állítanak fel, hogy az üzemekben egymás után alakulnak „népi bizottságok" a dolgozók érdekeinek védelmére. Küldöttségek mennek a hatóságokhoz, hogy segélyt követeljenek a munkanélküliek számára és követeljék a bezárt üzemek megnyitását. Látta, hogy a párt él, hogy a kommunisták dolgoznak, összekapcsolva a legális és illegális módszereket.

De Mező Imre semmiképp sem maradhatott Párizsban. Ahhoz, hogy ő is mozgalmi munkát végezhessen, kellett, hogy legális bázisa legyen: tartózkodási és munkaengedélyre volt szüksége. Ezt csak Pacyban szerezhette meg, mivel csak ott volt érvényes a kezesség, amelynek ellenében a táborból elengedték. Így hát a normandiai városkába utazott, ahol Mariska is élt. Gyógyulásra, pihenésre lett volna szüksége, de sem gyógyulni, sem pihenni nem tudott. Hogyan élt hát Pacyban? Egy spanyol bajtársa így írt erről:

„E sorok írója, Fidel Marin Real, a spanyol köztársasági hadsereg főhadnagya és 1939 óta Franciaországban politikai menekült, emlékezni kívánok annak a harcnak néhány jellegzetességére, amelyet Mező Imre Franciaországban az 1939–1945. évi világháború alatt a német megszállók elleni ellenállásban folytatott, és amelyben magam is részt vettem.

1941-ben ismertem meg Mező Imrét,

ugyanis Normandiában, Pacy-sur-Eure-ben laktam én is, Mezőék lakhelye közelében. Ez már a német megszállás korszaka volt, Franciaország nagy része meg volt szállva és a mi vidékünk is a megszállási zónában feküdt.

A francia nép, mint ismeretes, nem tört bele a náci igába, és megkezdte az ellenállás szervezését a megszállók ellen. A francia nép oldalára állott az MOI, amely nagy szerepet játszott a harcban és amely tömörítette a különböző nemzeti csoportokba szervezett összes külföldieket.

Mező tudott spanyolul, és minthogy a spanyol emigráció igen népes volt a környéken, a mi szervezetünkhöz csatlakozott. Én Eure-et-Loire, Calvados, Seine Inférieure és Eure départementokban a spanyol szervezetek felelőse lettem. Ez utóbbi megyében Mező elvtárs, akit Jacques néven ismertünk, igen aktív volt a spanyol szervezetben; állíthatom, hogy legjobb munkatársam volt a Spanyol Kommunista Párt szervezetében is, amelynek tagjai voltunk.

Jacques magas politikai színvonalon álló, elméletileg is képzett bajtársunk volt, aki elméleti tudását össze tudta kapcsolni a harci gyakorlattal. Éles szeme volt az illegális munkában; tanácsai igen hasznosak a titkos munka folytatásában, hogy el tudjuk kerülni a lebukást. Politikai képességei és forradalmár magatartása óriási hatást gyakorolt pártunk fiatalságára, amely kevéssé

ismerte a marxizmus–leninizmust és ott, akkor acélozódott az illegális munkában.

Mivel Mező Imre jól tudott franciául, ő tartotta a kapcsolatot a francia vezetőséggel, hogy követhessük utasításait és összehangoljuk akcióinkat. A náciellenes propaganda nagy részét is ő végezte. Ezzel a propagandával mindenüvé behatoltunk: hivatalokba, intézményekbe, a prefektúrákra, a parancsnokságokra, a német katonai egységekbe, repülőtereikre és katonai bázisaikra, a lakásokba, és terjesztettük az utcákon, tereken, az országúti őrállomásokon. Ez a részben német nyelvű írásos propaganda mélyen demoralizáló hatást gyakorolt Hitler katonáira.

Normandiának ezen a táján az ellenállás szemmel láthatólag erősödött: minden erdőben maquis-csoportok fészkeltek, merényleteket szerveztek a német hadsereg ellen, lőporraktárakat robbantottak fel, szabotálták a vasúti vonalakat, amivel számos kisiklást okoztak, és lerombolták a németek útjában, amit csak lehetett.

A hitleristák kegyetlen módszerekkel reagáltak: bebörtönözték, deportálták az ellenállókat és számos tüszt agyonlőttek. Vidékünkön néhány spanyol is elesett, többeket kivégeztek. Szervezetünk Párizsban is súlyos veszteségeket szenvedett. Agyonlőtték a spanyol partizánok vezérkari főnökét, Buitrago elvtársat. Feleségét, akit a rendőrség keresett, elhoztuk Párizsból és el-

rejtettük a mi vidékünkön, hamis igazoló papírokat szereztünk neki és munkát. Mindezt Jacques és én több elvtárs bevonásával oldottuk meg. Később Jacques feleségét is biztonságba kellett helyezni, mert félő volt, hogy a Gestapo elfogja.

Nem volt könnyű mindezeket az embereket igazoló okmányokkal ellátni. Ezért egy alkalommal éjjel betörtünk az Eure-megyei prefektúrára és egy csomag recepissét, azaz űrlapot szereztünk, amelyeken igazolványokat fabrikáltunk.

Jacques kiemelkedő tevékenysége és vezetői képessége indította arra az MOI-t, hogy őt Párizsba vigye felelős központi munkára. Később Párizsban többször kerültem vele kapcsolatba, mert MOI-összekötő voltam, és így tudom saját tapasztalatomból, hogy csodálatra méltóan viselkedett."[8]

Bármennyire halasztotta is gyógykezeltetését Imre, végül akut középfülgyulladással egy párizsi kórházba került, ahol mindkét fülét megoperálták. A kórházból való elbocsátása után még hetekig feküdt egy párizsi magyar elvtárs lakásán, ahová az orvos kijárt hozzá. A doktorral is folyton politizált . . .

Pacyba visszatérve folytatta harcát a spanyol ellenállók közt. Hogy kenyerét megkeressse, szabómunkát is vállalt, amiben felesége volt segítségére. A szabóműhely találkozóhelyül is szolgált a spanyol ellenál-

lóknak, akiknek Imre politikai tanfolyamot tartott.

Volt a spanyol menekültek között nem egy, aki még nem értette meg a spanyol szabadságharc drámáját, amelynek maga is áldozata lett. Ezek a menekültek nem láttak perspektívát. Mező nagy türelemmel és komoly elemzéssel szétoszlatta a ködöt szemük előtt és megmagyarázva a vereség okait, egyben felvázolta a kilátásokat, a feladatokat.

A feladatokat a német fasiszták elleni mindennapos ellenállásban látta, amely a spanyol emigránsok és a nemzetközi brigádok volt harcosai számára az egyedül lehetséges életforma volt.

A hadihelyzet is már gyorsan változott: a moszkvai csatában, 1941 decemberében elszenvedett első nagy veresége után Hitler már nem volt az „örök győző", és a Wehrmacht verhetetlenségéről szóló legenda szertefoszlott. Ez új erőt adott az ellenállóknak, optimisták lettek, fokozott harci kedvvel folytatták partizántevékenységüket, amely 1942 folyamán sok kudarcot mért a náci megszállókra.

Mező Imre itt is kitűnt szervező tehetségével, bátorságával és higgadtságával. Egyéniségének hatása alól senki sem tudta kivonni magát. Pacyban úgy ismerték, mint aki kemény és kérlelhetetlen, az ellenséggel szemben sohasem „lágyul el", de „kedves barát, nagyon emberi, jóságos, akit min-

denki szeret, aki csak megismeri. Egész pacy-i tartózkodása alatt segített és védelmezett egy szegény spanyol nőt, négy gyermek anyját, akinek a férjét kevéssel a táborból való szabadulása után egy német teherautó halálra gázolta, és akinek legidősebb gyermeke tüdőbajban halt meg. Másokkal is törődött: Pacyban egy lelkes francia ellenálló nőt fogtak el és hurcoltak Auschwitzba, ahol elpusztult. Tizenhét éves lánya magára maradt, kiszolgáltatva a rendőrség zaklatásának. Jacques volt az, aki bátorságot öntött belé és gondoskodott róla . . ."[9]

Imre fáradhatatlan volt: lakást, igazolványokat szerzett az ellenállóknak, akiket menteni kellett. Érdekes, hogy a németellenes francia csendőrök is tisztelték és rokonszenveztek „a derék szabóval". Ennek volt köszönhető, hogy megsúgták neki, amikor elfogatási parancsot kaptak Mariska ellen, amelyre Real fenti levelében utal. Így aztán sikerült Mezőnét elbújtatni, megmenteni.

Az ellenállóknak ez a spanyol csoportja, mint a többi nemzeti csoport is, irányítást Párizsból, az MOI vezetőségétől kapott. Mező Imre odakerült központi munkára. Az elvtársak illegális szállást szereztek neki Suresnes-ben, ahol Mariskával együtt lakhatott. Ez az átköltözés 1944 februárjában történt, amikor már a francia nép nagy többsége bekapcsolódott a megszállók elleni harcba. A francia népet mérhetetlenül

felháborította, hogy Hitler még a Pétainnel kötött fegyverszüneti egyezményt is felrúgta, és 1942 novemberében a náci hadsereg elözönlötte Dél-Franciaországot. Mindaddig a nácikkal együttműködő sajtó a déli „szabad övezet" állítólagos jólétéről regélt, dicsőítette a „honmentő" Pétaint, aki a fegyverszünet aláírásával állítólag megmentette az országot a végpusztulástól. Most, amikor a nemzeti terület egészét egyformán a hitleristák csizmája taposta, nem lehetett a fegyverszüneti egyezmény áruló jellegét sem kendőzni. Vége szakadt a Pétain-kormány talmi szuverenitásának is. A lakosság minden rétegében érezhető lett az ellenállás politikai és erkölcsi befolyása, amelyet egyrészt a partizánok hősies magatartása, másrészt az ellenállási sajtó terjesztett.

Párizsba érkezése után néhány nappal Imre egy Keczeli nevű magyar elvtárs lakásán találkozott Mód Péterrel, az MOI országos vezetőségének káderesével. Hosszan elbeszélgettek, ismerkedtek, bár Mód Péter már sok jót hallott felőle. Beszélgetésük után Mező Imre életrajzát az országos vezetőség elé terjesztették; ez pedig elfogadta a káderes javaslatát, és az éppen átszervezés alatt levő Párizs-kerületi háromtagú vezetőségbe nevezte be Imrét. A vezetőség két másik tagja egy bolgár és egy olasz elvtárs volt.

A munka hármójuk között úgy oszlott meg, hogy mindegyikük több nemzeti ellen-

álló csoportnak lett a felelős irányítója – Imrének hat kisebb csoport jutott. Ők instruálták az egyes csoportok vezetőit: ismertették a Francia Kommunista Párt direktíváit s az általános helyzetről szóló elemzéseit, amelyeket az MOI országos vezetősége közvetített. Továbbították az irodalmat, s az általános közös feladatokon kívül megbeszélték az egyes nemzeti csoportok speciális feladatait. Így például a magyar csoport egyik fontos feladata volt egy információs bulletin szerkesztése az MOI számára, szövetséges rádióállomások titkos lehallgatásából szerzett híranyagból, kommentárokból.

A Kommunista Internacionálé 1943. május 15-i üzenete* a fegyveres harc kibontakoztatására hívta fel a nácik által leigázott népeket: „A hitleristáktól megszállt és szabadságuktól megfosztott országok osztálytudatos munkásainak és széles néptömegeinek fő feladata a fegyveres harc kibontakoztatása, amely átnő nemzeti felszabadító háborúba a hitleri Németország ellen."

A franciaországi ellenállás politikai színezete igen tarka volt: antifasiszta és nemzeti felszabadító harc számos irányzattal. Ahhoz, hogy nagyobb arányú akciókra legyen képes, szükségessé vált az irányzatok

* A Kommunista Internacionálé önfeloszlatásáról szóló dokumentum.

szervezeti összefogása, ami 1943-ban meg is valósult, ha nem is hibátlan formában.

A nemzeti csoportok egységesebbek voltak, mert az MOI kommunista irányításával működtek, és mert közöttük voltak a hajdani „spanyolosok", akik szabadságharcot folytattak a német, olasz és a francoista fasiszták ellen. A nemzetközi brigádok internacionalista szellemét vitték be a franciaországi ellenállási mozgalomba.

Az MOI vezetősége a Hazafias Milícia országos szervezését bízta Mezőre. Az MOI-hez tartozó nemzeti ellenállási csoportok, politikai múltjuknál fogva, kétségtelenül az ellenállás ideológiailag legfejlettebb osztagaihoz tartoztak, s francia bajtársaik tisztelettel és szeretettel tekintettek rájuk. Viszont ők is – lengyelek, csehek, románok, magyarok – sokat tanulhattak a francia mozgalomból, az ellenállást vezető illegális Kommunista Párttól. A francia népfronttapasztalatok, a párt egész szövetségi politikájának elvisége és rugalmassága, propagandájának meggyőző ereje – mindez gazdagította tudásukat. Különösen tanulságos volt a Francia Kommunista Párt egységpolitikája; a munkásegység a kiéleződő partizánharcokban egyre erősödött és 1943 áprilisában e harc eredményeként egyesültek újra a szakszervezetek. Ez pedig a további harc nagy erőforrásának bizonyult. 1943–1944-ben egyre nőtt azoknak a franciáknak a száma, akik megtagadták a munkaszolgála-

tot, szembefordultak a náci követelésekkel és beálltak az ellenállók közé, a maquiskba.

A Nemzeti Frontban a legkülönbözőbb világnézetű emberek fogtak össze a náci megszállók ellen. Az MOI – a francia pártvezetőséggel szoros együttműködésben – a fegyveres nemzeti felszabadító harc nemzetközi fegyveres csoportjait irányította. Mező Imrét – ekkor Edgard néven – a fegyveres felkelés előkészítésével bízták meg Párizs északi kerületeiben. A szervezési munkához hozzátartozott hamis igazoló papírok szerzése, illegális szállások biztosítása és a fegyverszerzés. A milíciának ugyanis csak annyi fegyvere volt, amennyit zsákmányolni tudott. Mivel az értelmiségiek is mind számosabban csatlakoztak, így lehetőség nyílt arra, hogy az ellenállók egyes egyetemi laboratóriumokban titkon előállított robbanóanyaghoz is hozzájussanak.

Francia barátai szerint Edgard „bámulatos ügyességgel tudott hamis igazolványokat szerezni" és biztos fellépésével megmenekült a veszélyes helyzetekből. „Egy nap – mesélte egyikük –, amikor régi táskájával a hóna alatt tőlünk távozott, figyelmeztettük: vigyázz, körül vagyunk véve boche-okkal*. Mező Imre nagy nyugalommal válaszolt: – Engem ne féltsetek. Világéletemben illegális voltam. – És néztük,

* A francia nép így nevezte a nácikat. A „boche" kifejezés lenézést és gyűlöletet fejez ki.

amint nyugodtan, magabiztosan ment, ment a németek között."

Mariska volt az összekötője. Ő is még Belgiumban „kiképezte magát" ebben a foglalkozásban.

A fegyverszerzéssel és a milícia szervezésével párhuzamosan fokozódó intenzitással fejtettek ki propagandát. Mező könnyen fogalmazott röplapokat, amelyeket ő és bajtársai vakmerő bátorsággal terjesztettek a lakosság között. Megjelentek és terjedtek a nemzeti ellenállási csoportok lapjai, köztük a magyar lapok is: a touloni „Szabadság", a grenoble-i „Jelen", a párizsi „Magyar Szemle" stb.

Az MOI emberei közül is sokan lebuktak már. 1944. február 21-én egy huszonhárom partizánból álló csoportot végeztek ki a megszállók: három franciát és húsz külföldit, akik között három magyar is volt.[10]

A vesztüket érző hitleristák kegyetlensége azonban csak növelte az ellenállók táborát, amelyhez több és több értelmiségi csatlakozott. Költők és képzőművészek szentelték műveiket az ellenállás eszméjének, az antifasiszta harcnak. Az ellenállás íróinak lapja, a „Lettres Françaises" (amely mindmáig megjelenik) nagy tekintélynek örvendett a diákok, professzorok és általában az értelmiség széles köreiben. A párt által kiadott jelszó: „Nemzeti frontot!" – mezőgazdasági körzetekben is hódított, népszerű lett a parasztok között, akik élelemmel,

szállás adásával, hírszerzéssel és továbbítással támogatták a partizáncsoportokat.

Attól kezdve, hogy Párizsba költöztek, Mezőék gyakran változtatták lakásukat, helyesebben szállásukat – hiszen lakásuk nem volt –, bujkálva a rendőrség és a Gestapo elől. De a hatalmas város minden részében voltak barátaik és elvtársaik, akik – a kockázattal nem törődve – befogadták őket.

A háború utolsó évében Párizs lakosságának nagy része már illegalitásban élt: a kommunista és más párthoz tartozó ellenállókon kívül a zsidók a deportálás veszélye elől rejtőztek, illegálisak voltak a munkaszolgálatot megtagadó és a munkaszolgálatból megszökött emberek tízezrei, százezrei. Párizs népe a harc és a szolidaritás nagy iskoláját járta, és felmérhetetlen áldozatokat hozott abban a biztos tudatban, hogy „már nem tart soká". Hitler „verhetetlen serege" akkor már vereséget vereségre szenvedett.

A Kommunista Párt úgy értékelte mindezt, hogy elérkezett a „felkelés előtti helyzet": a sztrájkok már tömegsztrájkokká fejlődtek, amelyekben egész kategóriák – bányászok, vasutasok – vagy egy-egy város összes dolgozói – például a marseille-iek – vettek részt. És a gerillaharc az egész országra kiterjedt.

Az ellenállók és az egész francia nép által oly hosszú idő óta várt második front végre létrejött: 1944. június 6-án az angol–ame-

rikai csapatok tíz hadosztálya partra szállt Normandiában. Az ellenállók jelentős hozzájárulásával – akik a német csapatokat minden úton-módon gátolták visszavonulásukban – a partra szállt egységek sikeresen nyomultak előre.

A párizsi felkelés idején Mezőék magyar barátaiknál laktak a Rue de la justice-en. Mariska baleset folytán ínrándulást kapott a lábában és kénytelen volt az ágyat nyomni. Imre reggel elrohant és késő este tért vissza. Kimerítő gyaloglásai a hatalmas város minden kerületébe elvitték: fegyver után kutatott. A náci terrorra az ellenállók saját terrorjukkal feleltek; 1944 nyarán a francia főváros valóságos csatamezővé vált. A politikai feladat pedig az volt: létrehozni a fegyveres ellenállók kapcsolatát az egész néppel, és megakadályozni az ellenséget abban, hogy az ellenállási mozgalmat megossza és a lakosságtól elszigetelje. Az üzemekben kitört sztrájkokat az ellenállók szorosan összekapcsolták a partizánok tevékenységével.

A párizsi „Magyar Szemle" a felkelés napjaiban is megjelent. A fegyveres harcokat megelőzőleg 1944. augusztus 1-én magyar és francia nyelven közölte a Magyar Függetlenségi Mozgalom (MFM) „Szabad szó a magyar néphez" című felhívását. Ebben rámutatott arra, hogy az akkori magyar rendszer hamarosan össze fog omlani patrónusával, a hitleri birodalommal együtt.

A kiáltvány ismertette az MFM politikai programját, amely a következő fő követeléseket tartalmazta: a háború azonnali befejezése; azoknak a felelősségre vonása, akik Magyarországot belevitték ebbe a háborúba; az ország demokratizálása; földosztás; a fasiszta pártok betiltása; nemzeti függetlenségi kormányzat alakítása, amely összehívja az alkotmányozó nemzetgyűlést.

A franciaországi magyarokhoz szólva a felhívás így végződött: „Csatlakozzatok a Magyar Hazafias Milíciához, amely az FFI (belső francia felszabadító hadsereg) keretében harcol Franciaország teljes felszabadításáért!"

Az MOI Párizs-kerületi titkársága néhány nappal az augusztus 17-i fegyveres felkelés előtt Mező Imrét és Rostás Istvánt bízta meg a város egy-egy szektorában az MOI fegyveres csoportjainak irányításával. Mező Imre a város déli kerületeiben, Rostás az északi kerületekben irányította ezeknek az alakulatoknak az akcióit a francia egységek parancsnokaival összhangban.

Imre nagy leleményességet árult el az augusztus 17-én kezdődött barikádharcokban. A visszavonuló németek útjába mindenféle barikádokat emeltek. A barikádok építésére akadt bőven anyag, de fegyver kevés jutott a barikádharcosok számára. Imre ötlete volt, hogy a barikádok kövei közé rudakat, seprűnyeleket dugjanak, amelyek bizonyos távolságból puskacsöveknek

tetszettek, leplezve azt a tényt, hogy kevés volt a fegyverük.

*

Egy hétig tartott a harc Párizs felszabadításáért. A lakosság nagy része aktívan vett részt a küzdelemben: ki ahogy tudta, támogatta a fegyveres ellenállókat. A francia csapatok Leclerc tábornok vezetésével augusztus 24-én vonultak be az ujjongó fővárosba. Másnap, augusztus 25-én von Choltitz, a város német parancsnoka kapitulált Leclerc és a partizánok főparancsnoka, Rol-Tanguy előtt.

Párizs felszabadulása után Mező Imre is részt vett a nemzeti ellenállási csoportok átszervezésében. Az illegális alakulatokból kellett felépíteni a legális mozgalom szervezeteit és azokat bekapcsolni a felszabadult francia munkásmozgalom nagy lendületébe.

Franciaország különböző részein még folyt a háború, de Párizsban már hullámzott a vérbő francia élet. Igaz, hogy az ennivalónak még szűkében volt a lakosság, de a kivívott szabadság mámorában ezt viszonylag könnyen elviselte.

A Francia Kommunista Párt értekezletre hívta össze az MOI kötelékébe tartozó különböző nemzetiségű ellenálló csoportok képviselőit. A Francia Kommunista Párt Központi Bizottságának képviselője meg-

köszönte a proletár nemzetköziség szellemében vívott bátor harcukat, és kegyelettel emlékezett meg a fasizmus elleni küzdelemben elesett hősi halottaikról. Most legális nemzeti mozgalmakat szervezhetünk – mondta a francia párt képviselője –, ezek feladata lesz támogatni Franciaország teljes felszabadításának munkáját és előkészíteni tagjaikat a hazájukba való visszatérésre.

A Magyar Függetlenségi Mozgalom a francia Felszabadítási Bizottság jóváhagyásával tehát megkezdte legális működését. Első elnöke Bölöni György lett. Az MFM vezetősége augusztus 28-i kelettel levelet intézett az ideiglenes francia kormányhoz, amelyben ismertette a magyar szervezetet, és kérte, hogy Bölöni György elnököt és Szekeres György titkárt tekintse a franciaországi magyarok illetékes képviselőinek.

Mező Imrét ebben az időben ismertem meg a párizsi Magyar Házban, amely a volt magyar milicisták és a párizsi magyar kolónia találkozóhelye és a Magyar Függetlenségi Mozgalom székháza lett. Imre gyakran megjelent a Magyar Ház rendezvényein. Tudtam róla, hogy hazakészül Magyarországra. Mások is készültek hazatérni, hiszen az MOI is arra biztatta a volt külföldi ellenállókat, antifasisztákat, hogy térjenek vissza hazájukba és hasznosítsák tapasztalataikat, munkaerejüket és lelkesedésüket a népi demokratikus rendszerek építésénél.

A Magyar Házban Imrének nemigen le-

hetett szavát hallani. Szerényen, kedves mosolyával a szemében figyelte az embereket. A terem hátsó falához támaszkodva intenzív érdeklődéssel tanulmányozta ezt a furcsa közösséget, a maga szociális, politikai, világnézeti sokféleségében. Voltak ott kisiparosok, munkások, írók és művészek, katonák és diákok. Hangot kapott sokféle nézet, óhaj, remény, de a sokfélét összefűzte az új Magyarországért érzett lelkesedés. Igyekeztünk az otthoni eseményeket követni, de hírszerzésünk akkor még csak alkalmi jellegű volt. A várható új Magyarországról beszéltünk, mert hiszen azokban a hónapokban hazánkban még folyt a háború. De Hitler és „ezeréves birodalmának" sorsa már meg volt pecsételve. Meddig húzhatják még? Egy hónapig? Két hónapig? És vele pusztul a magyar fasizmus.

Addig is, amíg nem indulhatott hazafelé, Imre kijárt az észak-franciaországi bányavidékre, ahol a magyar bányászoknak és textilmunkásoknak beszélt az új Magyarországról. Vitt nekik olvasnivalót, a Magyar Függetlenségi Mozgalom lapját, és igyekezett erősíteni bennük az összetartozás érzését a volt ellenállókkal. Elmondta a bányászoknak, hogy a Magyar Függetlenségi Mozgalom elnöke Bölöni György lett. Az egyik bányász megkérdezte, hogy ez a Bölöni György „elvtárs vagy honfitárs?" Mire így válaszolt: „Az elvtársaknak

elvtárs, a honfitársaknak honfitárs." Ezt mindenki megértette... Abban az időben a Magyar Függetlenségi Mozgalom gyűjtést is szervezett, előbb egy tankra, majd repülőgépre, amelyet az új francia hadseregnek ajánlott fel. A repülőgépet a mártírhalált halt Weisz János emlékére „Petit Jean"-nak nevezték el, ez volt a hős magyar partizán mozgalmi neve.

Tarka összetétele ellenére a Magyar Ház közönsége szívesen vett részt a politikai és kulturális rendezvényeken, amelyek antifasiszta színezetűek voltak. Ott a Magyar Házban hangzott el először magyar hallgatóság előtt a Nemzetközi Brigád Indulója*, amelyet a spanyolországi lövészárkokban, a gurs-i, argelèsi internáló táborokban énekeltek a magyar internacionalista önkéntesek. Láttam, hogy Mező Imre megrendüléssel hallgatja. A spanyolországi szabadságharc felemelő és fájdalmas emlékeitől mély nosztalgiába merült... A spanyol néphez immár elszakíthatatlan szálak fűzték, nemcsak a spanyolországi, de a pacy-i időszak közös harcai után is. És közel álltak szívéhez a francia kommunisták, a kemény és szívós ellenállók, a bátor francia ifjak és asszonyok, akikkel utoljára a párizsi barikádokon állt együtt.

A franciák iránt különös rokonszenvet

* Komját Aladár „Madrid határán állunk a vártán" kezdetű költeménye, Arma Pál zenéjével.

érzett. Nem azonosította „a franciákat" azokkal, akik nemzetáruló politikájukkal kiszolgáltatták a népet a hitleristáknak, akik oly szégyenteljesen bántak el a Spanyolországból visszatérő nemzetközi brigádokkal, és akik őt magát a szíriai sivatagba küldték. Imre a franciákban a kommunárdok leszármazottait szerette, élénk eszüket, temperamentumukat, megtanulta nyelvüket és meg akarta ismerni történelmüket.

Egy alkalommal a párizsi metróban találkoztam vele. A peronon álltunk; Imre az ajtó fölötti táblát tanulmányozta, amelyen a metro sorban következő állomásai olvashatók. A Boulevard Diderot-nál megkérdezte: Ki volt Diderot? Mondtam valamit az enciklopédistákról, a francia forradalom eszmei előkészítőiről. Figyelmesen hallgatta a néhány ügyetlen mondatot, azután így szólt: Majd otthon nekifekszem és elolvasom . . .

Mező Imre és a magyar kommunisták népes csoportja részt vett a felszabadulás utáni első május elsejei ünneplésben. Ez néhány nappal Hitler kapitulációja előtt volt; mindenki tudta, hogy itt a győzelem, a Szovjetunió, a szövetségesek győzelme a fasiszta barbárság felett. A francia munkásság, kivált Párizsban, tömegtüntetésekkel ünnepelt, plakátjain az Ellenállás Nemzeti Tanácsa programjának megvalósítását követelte.

Ennek a felemelő és figyelmeztető tüntetésnek friss benyomását vitte magával Mező Imre Magyarországra, a szeretett francia munkásság gyönyörű győzelmi énekének emlékét.

*

Az MOI által hazájukba irányított csoportok egyikével 1945 májusában indult el Magyarországra. Négyhetes kalandos utazás volt ez is. Mező Imrével indult Mag János, Major István és még egy elvtárs, akinek a nevét nem sikerült megállapítanom. Mariska elkísérte őket Grenoble-ba. Ott csatlakoztak egy nagyobb csoport olaszországi ellenállóhoz, és együtt vágtak neki gyalogosan az Alpoknak.

Olaszországban még folytak harcok a fasiszták és az ellenállók között. A haza igyekvő csoportnak nagyon kellett ügyeskednie, hogy itt is, ott is kikerülje a fasisztákat; de a szabadságharcosok elől is rejtőztek, nehogy gyanúsakká váljanak és elfogják őket. Hamarosan azonban fényképes igazolványt kaptak az Olasz Kommunista Párttól, és azzal biztonságosabban vándorolhattak tovább.

Mivel az út legnagyobb részét gyalog kellett megtenniük, lassanként elhagyták csomagjaikat, nélkülözhető holmijukat, az öreg Mag bácsi bánatára. Mag János egyszerű parasztember volt, szerette a pártot, a for-

radalmi mozgalmat, de a tanuláshoz sohasem volt érkezése. Jellemző rá a következő kis epizód: Vándorútján a csoportot egy alkalommal egy kolostorban szállásolták el, amely akkoriban partizánok „laktanyája" volt. Mag bácsi kis ládájából szöget, kalapácsot kotort elő, s a szöget beverte egy szépséges freskó közepébe, hogy arra akassza a kabátját. Imre, aki rajongója volt minden művészetnek, majd elsírta magát ennek láttán. „Jani bácsi – kérdezte –, hogy csinálhattál ilyet?" Mire Mag János homlokráncolva felelt: „Mi az, már te is sajnálod a papokat?"

A kolostorból tovább gyalogoltak. A jugoszláv határon négy napra letartóztatták őket és elszedték megmaradt motyójukat. Kérésükre azonban odahívták néhány elvtársukat, akik Spanyolországból, a nemzetközi brigádokból ismerték Imrééket. Ezek igazolták, Belgrádba vitték és megvendégelték őket, mielőtt továbbindultak volna a magyar határ felé. Június első hetében érkeztek meg Budapestre. Útközben Imre elvesztette azt a táskát is, amelyben gyógyszerei voltak, és így valóban minden pogygyász nélkül érkezett meg. Legfontosabb holmiját azonban nem vesztette el. Ez a francia párt 1945. május 17.-i keltezésű igazoló írása volt:

„Mehrel* Jacques elvtárs az illegalitás

* Mehrel az eredeti családneve.

egész ideje alatt és mind a mai napig harcolt a Francia Kommunista Párt soraiban. A felszabadulás idején Edgard fedőnéven felelős funkciót töltött be a Hazafias Milíciánál. (Az MOI szekcióban.) A Francia Kommunista Párt titkársága, J. Duclos."

A budapesti munkásság élén

Budapest hidak nélkül. Budapest romokban. Lakossága éhezik. Júniusban a Szovjetunió nagy mennyiségű élelmiszerrel és kétszázötven tehergépkocsival segíti a fővárost. De a termelés megindítása és falun a földreformmal kialakuló új élet fogja csak megváltoztatni a helyzetet. Az újjáépítés az első politikai feladat abban az időben, amikor Mező Imre tizennyolc évi távollét után hazája földjére lép.

A Magyar Kommunista Párt májusi értekezlete, majd júliusi központi vezetőségi ülése „harc az újjáépítésért" jelszóval mozgósítja a pártot és a párttal a népet.

Tizennyolc év nagy idő, annál is nagyobb, mert sorsfordulós történelmi események mentek végbe azokban az években: a háború, a Hitlerrel szövetkezett magyar fasiszta rendszer összeomlása, a felszabadulás . . .

Imre aligha láthat itt valamit abból, amit 1927-ben elhagyott. És nem talál senkit nagyszámú családjából sem: valamennyit elnyelte a háború, a deportálások. Mégsem érzi magát idegenül, nem is bátortalan, nem is szomorú. Akik az első hetekben találkoztak vele, meghatottan és csodálattal látták,

milyen gyorsan megtalálta helyét, emberi kapcsolatait, milyen természetesen vette fel a küzdelmes mindennapi élet fonalát, megértéssel és buzgalommal fogva munkához.

A Magyar Kommunista Párt volt első perctől fogva az otthona, pártfogója, tanítója. Testvérpártja azoknak a kommunista pártoknak, amelyeket addig ismert, szolgált és szeretett: a Belga, a Spanyol, a Francia Kommunista Pártnak. Zaklatott életének ezek adtak folytonosságot és egységességet, most itthon minden addiginál szebb lehetőségeket. Imrét megérkezése után hamarosan a Karolina úti központi pártiskolára* küldték, amelynek Rudas László volt az igazgatója. Számára – aki annyit tanult önerejéből – ez volt az első alkalom, hogy marxista tudós vezetésével képezze magát. Nagyszerű élmény! De az öthónapos tanfolyamot nem fejezhette be: a pártiskola összes hallgatóit a választási kampányra mozgósították. Ez volt Imre első magyarországi pártmunkája, igazi tömegmunka, neki való.

Jól megértette a párt szövetségi politikáját. Franciaországi tapasztalatai révén új érvekkel tudta megmagyarázni az összefogás szükségességét. Közvetlenségével a számára alapjában új környezetben is megnyerte az embereket, s így megteremtette

* Előzőleg Debrecenben már volt egy pártiskola.

politikai munkájának kezdeti bázisát. Kelen Béla így jellemzi akkori fellépéseit:

„Azok közé az emberek közé tartozott, akiknek gazdag mozgalmi élményeik folytán mindenről eszükbe jut valamilyen analóg eset: emberi sorsok, érdekes szituációk – akik új meg új asszociációkkal színesítik beszédüket. Akik hallgatták, még évek múltán is emlegették egy-egy anekdotáját, és évek múltán is hasznosították a tőle tanultakat."

A választások októberben és novemberben lezajlottak; Mező Imre azonban nem került vissza a pártiskolára: a Budapesti Pártbizottság instruktora lett.

A Budapesti Pártbizottság első titkára akkor Kádár János volt. Neki Köböl József ajánlotta Imrét, mint „nagyon rendes, értelmes és már kipróbált" elvtársat. Első beszélgetésükből Kádár elvtárs is olyan jó benyomást nyert az újonnan érkezettről, hogy mindjárt beállította instruktornak a szervezési osztályra. Szerénysége, közvetlensége nemcsak megkönnyítette munkáját, de hozzájárult ahhoz, hogy napról napra jobban megismerje ezt a magyar munkásságot, amely a felszabadulás után, a régi ellen küzdve, nekifeszült az újjáépítésnek.

„Amikor először jött el hozzánk a XIII. kerületi pártbizottságra – emlékezik vissza Kelen Béla –, hogy megadja az instrukciókat a soron levő feladatokra vonatkozóan, többek közt ezt mondta: »Egyébként ti

jól tudjátok, hogy mit kell csinálni, a különböző problémák elsősorban nálatok, a ti munkátokban merülnek fel. Ezért, bár hoztam valamit, vinni is szeretnék: szeretnék tőletek tanulni . . .«"

De a XIII. kerületi kommunisták jól tudták, hogy sokat tanulhatnak instruktoruktól: elviséget, a párt egységpolitikájának lényegét, szövetségi taktikájának fejlődését az általános politikai fejlődés menetében.

Az első időben Imre nem szívesen lépett fel nagy nyilvánosság előtt. Munkatársai ezt helytelenítették, túlzott szerénységnek tartották. Imre azzal mentegetőzött, hogy hadaró beszédét nehezen értenék. Az elvtársak azonban meggyőzték róla, hogy háttérbe húzódása politikai szempontból is helytelen és hosszabb távlatra tarthatatlan. Imre ekkor nagy erőfeszítéseket tett beszédtechnikájának megjavítására. Felesége nemegyszer megleste, amint magában, csendben a megfelelő szájmozdulatokat gyakorolta. Később beszédtechnikai tanórákat is vett Baksa-Sósnál.

Az infláció súlyosan nehezedett a munkásosztályra. Mező Imre nemegyszer állt olyan gyári munkások előtt, akik elégedetlenek, sőt haragosak voltak, türelmetlenkedtek: mikor lesz már jobb a helyzet? Egy alkalommal a Láng-gyárban is ilyen rossz hangulat fogadta. Mező nemcsak a konkrét kérdésre igyekezett megnyugtató választ

adni, hanem arra törekedett, hogy saját napi gondjaikon túltekintve bizonyos történelmi távlatból nézzék saját helyzetüket. „A magyar munkásosztály – mondotta – másodszor került abba a helyzetbe, hogy kezébe veheti sorsának irányítását. De a munkásosztály nem csupán saját sorsát veszi kezébe, hanem az egész magyar népét. Az az áldozatos munka, amelyet a proletariátus most teljesít, lesz a záloga történelmi vezető szerepének. És ezzel a vezetéssel a nép be fogja hozni azt az elmaradást, amelyre az 1919-es Tanácsköztársaság leveretése után a Horthy-rendszer kárhoztatta."

Felszólalásai így történelmi szemléletre is nevelték hallgatóit. Meg volt győződve róla, hogy a munkások meg fogják találni a maguk helyét az osztályharcban, fel fogják ismerni feladatuk társadalmi, nemzeti jelentőségét.

Imréhez mint instruktorhoz tartozott néhány peremváros, így Kispest is. Eljárt a kispesti pártbizottsághoz, részt vett a végrehajtó bizottsági üléseken, a városi pártbizottság aktíváülésén is. Kispesten a szociáldemokrácia jobbszárnya gördített akadályokat a munkásegység elé. Mező Imre szenvedélyesen kapcsolódott be a vitákba. A kommunistákat türelemre intette, a szociáldemokratáknak pedig azt magyarázta, hogy egységellenes magatartásukkal alássák a várospolitikai munkát, kitolják azoknak a feladatoknak a megoldását, amelyeket

pedig ők maguk sürgetnek. A szociáldemokráciával való viták az 1946–1947-es években sok idejét és energiáját vették igénybe. Szívósan magyarázta az üzemek dolgozóinak, hogy a reakció meg-megújuló támadásaival számolni kell, és hogy ezekkel a támadásokkal csak a két munkáspárt harci egysége képes megbirkózni. A jobboldali szociáldemokraták – mondotta – könnyen válnak az osztályellenség eszközévé; a kommunisták feladata őket ettől megóvni. Helytelen tehát a jobboldali szociáldemokrata vezetők befolyása alatt álló munkásokat egyszerűen mellőzni és csak az egységbarát baloldali szociáldemokratákkal dolgozni. A munkásegységbe az egész munkásosztály beletartozik.

A Kommunista Párt abban az időben már felvetette a két munkáspárt egyesülésének a kérdését is. De ennek útjában álltak régi, ideológiai és politikai ellentéteik, viszályuk rossz emlékei és személyi ellentétek is. A munkásság csak fokról fokra, közös akcióik, bajtársi együttműködésük során küzdhette le azokat.

Mező Imrét nem nyomták ilyen ellenérzések; ő mielőtt kívándorolt, még nem vett részt a magyarországi munkásmozgalomban, nem élte át a magyar kommunisták és szociáldemokraták testvérharcait. Belgiumban, Spanyolországban és Franciaországban viszont a munkásegység vívmányaival ismerkedett meg. Saját tapasztalatai táp-

lálták tehát beszédeinek meggyőző erejét, amikor a szociáldemokraták és a kommunisták egységéről szólt. Ez átütő erőt kölcsönzött agitációjának.

Imre nap mint nap találkozott az üzemekben a szervezeti rivalizálás jelenségeivel; a szociáldemokraták és a kommunisták üzemi bizottsági tagságért versengtek egymással. Találkozott kommunista türelmetlenséggel és szociáldemokrata konzervativizmussal, amiben a két politikai irányzat harca nyilvánult meg. A kommunistáknak meg kellett tanulniok szót érteni a szociáldemokrata munkásokkal. Mező Imrének mindig voltak jó érvei és jóindulattal közeledett a tévelygőkhöz.

Tanulmányozta a magyar szociáldemokrácia történetét, hogy jobban megértse a Szociáldemokrata Párt felszabadulás utáni magatartását, és megtalálja azt a hangot, amelyen a szociáldemokrata munkással beszélnie kell. Ebben persze megint segített rokonszenves egyénisége, őszinte közvetlensége. Beszélgetése a régi szociáldemokrata munkásokkal nem elméleti vitákban merült ki, hanem a reakció elleni harc akkori problémáival, a gazdasági feladatokkal foglalkozott.

Az ipar területén 1946-ban a szénhiány volt a legnagyobb probléma. Az ilyen konkrét gazdasági feladatok megoldására sikerült is a munkásosztályt egyesíteni. De az osztályellenség ismeri a munkásegység

jelentőségét, és a széncsata idején sem szűnt meg részben nyíltan, részben rejtett fegyverekkel is harcolni ellene.

A szénbányák államosítása egyik pontja volt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjának. A magyar szénbányák öthat nagyvállalat kezében voltak. 1945 folyamán a bányatulajdonosok észrevehetően szabotálták a termelést. Ezért a kormány 1946. január 1-től a bányákat állami kezelésbe vette és előkészítette államosításukat. Véget kellett vetni annak az állapotnak, hogy a magyar ipar és közlekedés szénellátása a magántőkésektől függjön.

Ez a kérdés élénken foglalkoztatta Mező Imrét. Instruktori munkájában az üzemekben meggyőző erővel beszélt arról, hogy itt, az osztályharc egy fontos frontszakaszán, a munkásosztálynak egységesen kell szembeszállnia a szénbárókkal. A szabotáló tőkések leleplezésére a munkások elé tárta a tények egész sorát, felhasználva a dolgozók saját megfigyeléseit. Ezzel éberségre oktatta őket. De nem kisebb éberséggel és figyelemre méltó következetességgel igyekezett elkerülni, hogy valamiféle általános bizalmatlanság megmérgezze a munka légkörét. Egyik közeli munkatársa mondotta el a következő esetet a Ganz-gyárból: Az üzem többek között öntvényeket gyártott a Szovjetunió számára. Az öntvények egy része meghibásodott. Azt mondták, szabotázs volt és letartóztattak egy derék kom-

munista főmérnököt, akit mindenki becsült. Ekkor Imre elküldte munkatársát a letartóztatott mérnök feleségéhez, hogy bátorságot öntsön belé, bizalmat a párt iránt, s üzente, hogy mindent megtesz férje kiszabadításáért. Valóban közbelépett; ismételten biztosította az államvédelmi hatóságot, hogy becsületes emberről van szó, hogy az öntvény meghibásodását nem ártó szándék okozta. Néhány nap múltán a főmérnök kiszabadult és megvallotta, hogy ha nem érezte volna sorsa felett a Budapesti Pártbizottság védő karját, öngyilkossá lett volna.

Az első időben Mezőék Tömpe Andrásékná laktak, majd a Rákóczi úton kaptak kétszobás udvari lakást. Mindenkor habozás nélkül befogadtak újonnan érkezőket; náluk mindig „akadt még hely". Ha az emigrációból hazatérőknek – akár egész családnak – nem volt szállása, Imre eldöntötte: „Hozzám jöttök lakni és egyelőre el van intézve." És mindaddig magánál tartotta az elvtársakat, míg lakáshoz nem jutottak.

Kétszer-háromszor meglátogattam Mezőéket a Rákóczi úti lakásban. A konyhában ültünk. A nagy asztalon több ember számára volt tányér kikészítve, nyilván még néhány kosztosra számítottak. Mariska főztje kellemesen illatozott, s mi Imrével beszélgettünk a politikai helyzetről, a munkáról. Ha közben Mariskához fordultam, Imre máris füzete fölé hajolt, olvasgatott. Kérdésemre, hogy miféle füzet az, azt felelte, ab-

ban vannak a jegyzetei, amelyekből előadásra készül.

Engem a nemzetközi helyzetről kérdezgetett. A Távirati Irodánál dolgoztam, amely abban az időben a Rádióval együtt a Magyar Központi Híradó nevű vállalat volt. A nemzetközi helyzetről persze nem tudtam többet, mint Imre maga, de bizonyos tapasztalatokat gyűjtöttem a kommunista-szociáldemokrata együttműködésről, amely ennél az intézménynél „paritásos alapon" elég roszszul ment. Otthonosan éreztem magam Mezőéknél. A légkört az a melegség töltötte be, amelyet az emigráció meghitt baráti kapcsolataiból ismertem.

Vacsora után Imre elkísért Váci utcai szállásomig. Bár a Szabadság penzió – amelyben akkor a párt hazatérő kádereit elhelyezte – nem volt messze Mezőék lakásától, az akkori közbiztonsági viszonyok mellett nem akart egyedül elengedni. Az utcák még a városközpontban is sötétek voltak és huligánok, a vetkőztetők nemegyszer leszedték a magányos emberről a télikabátot, sőt még egyéb ruhát is.

Imre azonban sokat járt éjszaka az elhagyott utcákon. Az üzemi pártbizottságok gyűléseire, a kerületekbe este kellett kijárnia. Este voltak a pártnapok is. Közlekedési eszközök éjjel nem voltak. Csepelről, Kispestről, Erzsébetről éjféltájt gyalog baktatott haza a Rákóczi útra. Sokszor éhen ment ki a kerületbe és ott sem talált vacsorát. A

külvárosokból hazajárni nem volt biztonságos út, és Imre és munkatársai revolver nélkül nem is mentek ki soha.

Mennyire örült minden sikernek. Úgy emlékszem, azokban az első időkben Imre mindig jókedvű volt.

1947-ben a Budapesti Pártbizottság szervezési osztályán az üzemszervezési alosztály vezetője és a pártválasztmány tagja lett. A szervezési osztály munkaterveiben őt jelölték meg felelősként a legnagyobb budapesti és környékbeli üzemekben szervezendő tervpropagandáért és a kommunista-szociáldemokrata viták szervezéséért a munkásegység érdekében.

Ennek a nagy feladatnak a teljesítésére minden erejét bevetette. Tudta, hogy a munkásegységtől függ a magyar demokrácia jövője. Közvetlenül huszonöt nagyüzem tartozott hozzá. És abban az időben, amikor már mély válság bomlasztotta a Szociáldemokrata Pártot, nem egy gyárban igen bonyolult politikai helyzetet talált.

A Ganz Vagongyárban például már elterjedt és népszerű volt a két párt egyesülésének gondolata. A munkások kezdtek egyre sűrűbben a Szociáldemokrata Pártból átlépni a Kommunista Pártba. Egyes szociáldemokrata vezetők szerették volna megállítani ezt a folyamatot. Próbálták megfélemlíteni a munkásokat. Történt pedig, hogy a Szociáldemokrata Párt egyik prominens képviselője is otthagyta őket és belépett a Kom-

munista Pártba. A jobboldali szociáldemokrata vezetők – tartva attól, hogy ez a példa számos követőre találhat – úgy „intézkedtek", hogy az illetőt elbocsássák az üzemből.

Szenvedélyes vita támadt az üzemi bizottságban. A kommunisták határozottan tiltakoztak nemcsak az elbocsátás, de az ellen is, hogy az így „büntetett" emberre még mindenféle rágalmakat is szórtak. Így akarták az igazságtalan eljárást megindokolni. A harc eredménye az lett, hogy az elbocsátást visszavonták.

A jobboldali szociáldemokraták ebbe nem nyugodtak bele. Elhatározták, hogy áldozatukat egyszerűen kivezettetik a gyárból. Ezzel az erőszakos cselekedettel egy brigádot bíztak meg, de a kommunisták ezt megakadályozták. A dolognak ezzel sem lett még vége. A jobboldali szociáldemokraták igyekeztek meggyőzni a munkásokat, hogy ilyen körülmények közt becsületes szociáldemokrata nem dolgozhat és sztrájkot provokáltak a Ganz-gyárban.

A fontos nagyüzemben izzó volt a hangulat, amikor Mező Imre ott megjelent. Részt vett a kommunisták értekezletén, amely a helyzet elemzésével foglalkozott. Méhes Lajos elmondta, hogy Mező Imre „az elvtársakat higgadtságra és nyugalomra intette. Rámutatott arra a történelmi folyamatra, amelynek egyetlen kis mozzanata a Ganz-gyári összecsapás. Megmondta, hogy nekünk, kommunistáknak semmi okunk ide-

geskedni, itt a burzsoázia idegeskedhet. Nyilvánvalóan mindent megkísérel, hogy a munkásosztály gyorsuló egyesülését akadályozza, de ezt a történelmi folyamatot megállítani nem lehet. Mező elvtárs felszólalásából megértettük: az eset tulajdonképpen azt mutatja, hogy a két munkáspárt egyesülése mennyire szükséges a mi üzemünkben. A politikai helyzet elemzése mély hatást gyakorolt valamennyiünkre, és befolyásolta további magatartásunkat a szociáldemokratákkal való tárgyalásokban.

Az ügy, azaz a háromnapos sztrájk ügye ezzel még nem zárult le. Amikor bérfizetésre került a sor, a kommunisták azt az álláspontot képviselték, hogy azoknak, akik három napig sztrájkoltak, ezért az időért egy fillért se fizessenek ki. Imre azonban mást mondott: – Nézzétek fiúk, ezek megtévesztett munkások, félrevezették, elbolondították őket. Nekünk kell eléjük mennünk megértéssel. – Így sikerült is levezetnünk a feszült hangulatot, és 1947 őszére már tömegesen léptek át szociáldemokraták a mi pártunkba, míg végül is ez a folyamat a két párt egyesüléséhez vezetett üzemünkben."

1947 őszén a reakció sztrájkot szervezett a MÁVAG-ban is. Imre kiment az üzembe és összehívta a kommunista aktívát, amelyllyel megtanácskozta a tennivalókat. A mozgósított kommunisták és szimpatizáns dolgozók a sztrájkot rövid idő alatt leszerelték. Megértették a MÁVAG munkásaival, hogy

a sztrájk az osztályharc fegyvere a kizsákmányolók ellen, az a fegyver, amelyhez olyankor nyúl, amikor más módja nincs jogos igényeinek kivívására. De az új, népi demokratikus Magyarországon a munkásosztály érdeke az ország gazdaságának erősítése; ha sztrájkol, maga alatt vágja a fát. Sérelmeinek orvoslására van módja sztrájk nélkül.

Imre mindig szívesen hivatkozott 1919-re. Most is így kezdte: „Gondoljátok meg – mondotta az üzemi pártszervezet vezetőinek –, 1919-ben a MÁVAG-ból egy egész vörös ezred szerveződött és harcolt mindvégig becsülettel a Tanácsköztársaságért. Ma is vannak még közülük a gyárban. És hány hősies sztrájkharcban, politikai tüntetésen vettek részt?"

Bízott a MÁVAG dolgozóiban, akik igazolták is ezt a bizalmat.

A hároméves terv indulása idején nagy lelkesedéssel avatták fel a kazánlemez-előkészítő műhely új, korszerű csarnokát. Nagygyűlést szerveztek a csarnokban, amelyen munkaidő után több ezer munkás vett részt. Rajk László, Mező Imre és más vezetők jelenlétében a műhelyavatás forró hangulatú tüntetéssé vált a párt politikája mellett.

A jobboldali szociáldemokraták elleni harc kérdései szerepeltek az 1948 januárjában megtartott III. pártkonferencián is. A konferencia megállapította: „... ha a szo-

ciáldemokrata párton belüli harc a jobb- és baloldal között nem végződik a jobboldal teljes vereségével, hanem csak valamiféle kompromisszummal, akkor ez feltétlenül jeladás lesz a többi reakciós erőknek, hogy nincs még veszve minden, új harcot lehet kezdeni a népi demokrácia ellen".[11]

1948 elején, az egyesülési kongresszust megelőző hetekben a Szociáldemokrata Pártból a Kommunista Pártba való átlépések tömeges jellegűvé váltak. „Ettől valósággal megijedtünk – meséli Fazekas István a Beloiannisz (akkori Standard) gyárból. – Ennek az angol–amerikai érdekeltségű vállalatnak volt abban az időben 4800 dolgozója (most hét és fél ezren vannak), és nem kis számban voltak ellenséges elemek az üzemben. Ez utóbbiak igyekeztek a két munkáspárt közötti feszültséget reakciós céljaikra kihasználni.

Mező Imrétől kértünk segítséget – folytatja Fazekas István. – Ki is jött a gyárba és megtárgyalta velünk a teendőket. Tanácsára zároltuk a szociáldemokrata dolgozók felvételét (hamarosan nem is maradt volna már szociáldemokratánk, akivel az egyesülést üzemi szinten megvalósíthattuk volna).Másrészt az ellenséges elemeket kezdtük elbocsátani a vállalattól. Volt ott még horthysta katonatiszt és más hasonló is. Az elbocsátási papíron azonban valami formai hibát követtünk el, és az elbocsátottak a vasas szakszervezethez fordultak védelemért. Kellemetlen

helyzetbe kerültünk, és csak Mező Imre segítségével tudtuk a dolgot elintézni.

Abban az időben gyakran járt ki gyárunkba és minden »rázós« kérdésben vele tanácskoztunk. Az 1. számú alkatrészgyártó üzem volt nálunk a Kommunista Párt bázisa. Itt sok derék elvtársunk dolgozott, köztük Kovács Pál, aki összesen huszonhat évig volt a vállalatnál és 1949-ben vezérigazgató-helyettes lett."

Egyes nagyüzemekben a szociáldemokrata-kommunista vetélkedés egészségtelen, sőt veszélyes formákat öltött. A Ganz Vagongyárban a szociáldemokraták számszerűen sokkal erősebbek voltak a kommunistáknál. De a kommunisták tekintélye, befolyása nagyobb volt és kulcspozíciókat tartottak kezükben. A gyári pártszervezet vezetőségének akkori tagja, Zsidi Gyula részleteket tud elmondani azokról a nehézségekről, amelyekkel meg kellett birkózniok és hangsúlyozza, hogy a politikai munkához a legtöbb segítséget Mező Imre nyújtotta számukra. Egy bizonyos időszakban – mint láttuk – a szociáldemokrata és a kommunista munkások ellentéte a Ganz Vagongyárban csaknem véres összetűzésig fajult, s hogy ezt sikerült elkerülni, a kedélyeket lecsillapítani, az is Mező Imre érdeme volt. „Nélküle – mondja Zsidi – az ellenségeskedés folytatódása a Kommunista Pártnak komoly károkat okozott volna. Ő, gazdag nemzetközi mozgalmi tapasztalatai és üzemünk beható

ismerete alapján, elvi kompromisszumok nélkül tudott súlyos konfliktusokat megoldani."

Az 1947. évi májusi nagy-budapesti pártkonferencián Imrét a budapesti pártválasztmány és a pártbizottság tagjává választották,* majd a Budapesti Pártbizottság szervezési osztályának helyettes vezetője lett. Felelőssége megnőtt. Munkásságának két fő iránya: a munkásegység megszilárdítása és a hároméves terv propagandájának szervezése, irányítása a budapesti nagyüzemekben.

A két munkáspárt egyesülésének előkészítése folyamán, 1948. január 17-én Mező Imre előadást tartott negyven-negyven szociáldemokrata, illetőleg kommunista propagandista számára. Az egyesülési kongresszus előtti egyesítő küldöttértekezletre a Nagybudapesti Pártbizottság negyvenhárom küldöttet jelölt, közöttük Mező Imrét is. Ez az értekezlet május 5-én zajlott le, és egy hónappal később, mint ismeretes, 1948. június 12–14-én megtartották az egyesítő kongresszust.

Történelmi fordulópont volt ez a magyar munkásmozgalomban és sorsdöntő a magyar demokrácia további fejlődése szempontjából. Megváltozott a pártélet is. A munkásosztály átérezte és ünnepelte az egység győzelmét. Természetes, hogy ebben az

* Az akkori pártválasztmány mai megfelelője a pártbizottság; az akkori pártbizottságnak most a pártbizottságok végrehajtó bizottsága felel meg.

ünnepi hangulatban könnyen megfeledkeztek az előttük álló új harci feladatokról. Erről beszélt Mező Imre, amikor nem sokkal a kongresszus után találkoztam vele. „Igaz – mondta –, a nagyüzemek államosításával és az egységes párt létrejöttével a szocializmushoz vezető út kiszélesedett. De azért nem kevésbé göröngyös, mint eddig volt." Mező Imre optimista ember volt, de nem akarta magát áltatni és mindig harcolt a káros, elernyesztő illúziók ellen.

A hároméves terv gazdasági és politikai feladatai megkövetelték a munkásegység erősítését. Már az 1947. évi május elsejei tömegfelvonulás is kifejezte azt, hogy a munkásságot érdekli, izgatja a hároméves terv. A dolgozók megértették, amit a párt propagandistái magyaráztak, hogy tudniillik a bankok államosítása nélkül a terv teljesítése lehetetlen. Márpedig a munkásosztály a terv teljesítését akarta, amelytől életszínvonalának emelkedése is függött.

Mező Imre, aki a tömegekkel élt, ismerte a munkásság hangulatát, hangulatának változásait és bölcsen tudott számolni ezzel. De sohasem egyezett bele abba, hogy a nemzetgazdaságilag fontos, nehéz vagy népszerűtlen feladatot a könnyebb ellenállás irányát követő szakszervezeti vagy pártfunkcionárius elodázza.

Akkori munkatársai nagy elismeréssel beszélnek Imre munkastílusáról. A rendszeres heti munkaértekezleteken megtanította elv-

társait a célirányos, tervszerű, idővel és erővel okosan gazdálkodó pártmunkára.

„Például – mondja el egyikük – Mező Imre tanított meg arra, hogyan kell egy jelentést megírni. A budapesti agit-prop. osztályon a Politikai Bizottság számára készítettünk jelentést az agitációs munkáról. Hosszú heteken át dolgoztunk rajta, többször átdolgoztuk, s végül átadtuk Mező elvtársnak abban a hitben, hogy jól sikerült. Ő behívat bennünket és azt mondja:

– Na, ezt sikerült jól összekavarnotok, nincs ebben semmi logika. Nem tudjátok, hogyan kell egy jelentést felépíteni. Először is fel kell vázolni a helyzetet reálisan, objektíven, azután ismertetni az elért eredményeket, majd a hiányosságokat, negatívumokat, továbbá ezek okait, összefüggéseit, s akkor már maguktól adódnak a feladatok. Mert ha megtalálom a hiányosság okát, akkor megvan az is, hogy mi a teendő.

Boldogok voltunk, hogy most már tudjuk, hogyan kell jelentést készíteni.

Arra is Mező elvtárs tanított meg, hogyan kell munkámat megtervezni, beosztani, hogy időm jusson kijárni a szervezetekbe, az üzemekbe, kerületekbe."*

Egy másik munkatársa ezt idézi Mező Imre többször hangoztatott figyelmeztetéseiből: „Ne azért fogadják el kint az üzemben a véleményeteket, mert a Budapesti Párt-

* Elmondta Csikesz Józsefné.

bizottságtól jöttök, hanem azért, mert okosan beszéltek és azt mondjátok, amit józan ésszel mindenkinek el kell fogadnia." A fiatal káderek tőle tanulták meg, hogyan kell üzemi pártmunkát szervezni. Nagyon komolyan fogta fel az alapszervezeti taggyűlések feladatát; megkívánta azok lelkiismeretes előkészítését. Felháborodott, ha tudomására jutott, hogy valamelyik párttitkár rögtönözte vagy sémákra építette fel előadását.

Hibáztatta azt is, ha a buzgó párttitkár mindent maga akar elvégezni. Igyekezett megértetni: miben is áll az üzemi pártszervezet sajátos szerepe. Semmiképp sem lehet feladata, hogy a vállalatvezető vagy a szakszervezet *helyett* intézkedjék. Ezzel elkerülhetetlenül csökkentené a vállalatvezető egyéni felelősségét és akadályozná a szakszervezeti munka kibontakozását. „Pedig a pártszervezet sajátos feladatát, az elvi-politikai irányítást senki sem fogja és nem is tudja elvégezni helyette" – írta egy cikkében. Ahhoz, hogy a párt által kitűzött célokat, feladatokat az üzemi pártszervezet meg tudja valósítani, az kell, hogy felkeltse a dolgozók lelkesedését és összpontosítsa az erőfeszítéseket." Helytelenítette, ha az üzemi pártszervezet titkára megelégszik a vállalatvezetővel való négyszemközti beszélgetéssel, amelyben megállapítják, hogy hol, mi a hiba és megkísérlik ugyancsak kettesben leküzdeni a nehézségeket. Nemegyszer ma-

gyarázta, hogy csak a munkássággal és a műszaki értelmiséggel együtt lehet erőfeszítésük hatékony, eredményes.

A kommunistákat arra hívta fel, hogy „ne csak a normát teljesítsék, hanem a termelésben is töltsék be az élenjáró harcos szerepét".

A pártszervezet és a vállalatvezető viszonyával foglalkozva együttműködésük helyes módszerét abban jelölte meg, hogy a pártszervezet az üzem, a termelés jó ismerete alapján, a munkások bekapcsolásával ellenőrizze az üzemvezetést, anélkül azonban, hogy a vállalatvezető hatáskörébe belenyúlna. A termelőmunkára vonatkozó utasításokat nem a pártszervezetnek kell kiadnia; saját hatáskörében nem nevezhet ki és nem válthat le embereket.

Mező Imre a párthatározatok szellemében boncolgatta a feladatokat, és a pártszerű vezetés jó példáit ismertette a gyengébb vagy még tapasztalatlan párttitkárokkal. A csepeli WM Varrógépgyárának esetét idézte, ahol a pártbizottság megvitatta a gyár elmaradását és annak okát *az alapszervezet gyenge politikai munkájában* találta meg. És mit tettek? Az alapszervezet vezetőségébe új káderekét állítottak be, tervszerűen összehangolták a pártszervezet, az üzemvezetés és a szakszervezet munkáját. Ezek együttesen konkrét javaslatokat dolgoztak ki, amelyeknek a megvalósítására mozgósították a párttagságot és annak útján az üzem összes dolgozóit.

A gyár havi termelése hamarosan kétszeresére emelkedett.

Mező Imre felfigyelt minden műszaki, gazdasági hibára, de nem tűrte, hogy ezekre való hivatkozással a kommunisták eltussolják politikai munkájuk hiányosságait. A vállalatvezetőket ismételten arra figyelmeztette, hogy támaszkodjanak az üzemi pártszervezetre, mert enélkül nem fognak komoly eredményeket elérni, enélkül nincs, aki biztosítsa a tömegek tevékenységét.

Sokat foglalkozott az üzemi bizottságokkal és az üzemi szakszervezeti munkával is, különösen a párt Politikai Bizottságának „A szakszervezeti munka egyes kérdéseiről" szóló 1950 júliusi határozata kapcsán.[12]

Ez a határozat szigorúan megbírálta a kommunisták magatartását és tevékenységét a szakszervezetekben, elsősorban a szakszervezetek felső vezetésének munkáját, mint amely a növekvő feladatokhoz mérten messze elmaradt az ország általános fejlődésétől.

„. . . egyes elmaradt szakszervezeti vezetők – mondotta többek között a határozat –, szakszervezeti szervek és üzemi bizottságok is nagyjából azt a gyakorlatot folytatják – a termelés, a norma, a bér kérdésében –, mint a Horthy-rendszerben a kizsákmányolók ellen . . . A SZOT és a szakszervezetek vezetőit komoly felelősség terheli a laza normákért, bér- és normacsalásért, mert

tűrték, sőt leplezték az e téren mutatkozó hibákat . . ."

A határozat szerint ennek az az oka, hogy a szakszervezeti vezetők elszakadtak a párttól és a tömegek egyes elmaradt rétegeihez igazodtak. Teret nyert a szakszervezetekben a jobboldali szociáldemokrata befolyás. Ez módot adott a reakciónak arra, hogy megkísérelje szembefordítani a szakszervezeteket a párttal és a szocializmus építésével.

A határozat elmarasztalta a kommunistákat, akiknek „többsége elszakadt a tömegektől és elbürokratizálódott". Ez a szakszervezeti demokrácia visszafejlődését vonta maga után.

Mező Imre nem mindenben értett egyet a határozattal és annak hangját az elvtársakra nézve sértőnek találta, amit meg is mondott az illetékeseknek. Ugyanakkor tanulmányozta a felvetett kérdéseket, aktívákon megvitatta, és munkatársait felkészítette az ezen a területen jelentkező hibák felszámolására.

Elmélyedt Leninnek a szakszervezetekről szóló tanításaiban a munkaverseny, a munkafegyelem és a termelékenység kérdéseivel kapcsolatban. Véleménye szerint a szakszervezeti mozgalom szervezeti gyengesége miatt a szakszervezetek nem tudták átfogni az egész munkásságot, hogy azt a munkához való új viszonyának kialakítására neveljék. Imre arra ösztönözte a szakszervezeti káderekt és az üzemek kommunistáit, hogy

szervezzenek társadalmi aktívát és erősítsék meg a bizalmi hálózatot. „A szakszervezet – mondotta – addig nem lesz a kommunizmus iskolája, amíg nem építjük ki a munkásosztály sűrűjében az eleven szervezeteket, az eleven szakszervezeti életet . . . Sok szó esik mostanában arról, hogy a szakszervezeti demokrácia nincs eléggé kiterebélyesedve. Ebben sok az igazság, de ez így túlságosan egyoldalú megállapítás, mert demokráciáról csak ott lehet beszélni, ahol van mozgalmi élet . . ."

A mozgalmi élet legyen a tervpropaganda kerete. Ismerjék meg a munkások a tervet, hajtsák végre a tervfelbontást. Politikai munkával el lehet és el kell érni, hogy a munkás követelje a terv felbontását saját munkaterületének szintjéig.

Foglalkozott a sztahanovista mozgalommal, az ifjúság és az értelmiség problémáival, a falujárókkal, a kultúrmunkával, a szülői munkaközösségek tevékenységével . . . Közben 1949 májusában képviselővé választották.

Képviselői beszámolóira gondosan felkészült. Nem leíró módon ismertette a gazdasági és politikai helyzetet, hanem érvelve, harcolva a helytelen értékelések, a suttogó propaganda ellen. Nem szépített semmit, nem titkolta a hiányosságokat, de azok okaira is rávilágított. Beszámolói ezért érdekesek és tanulságosak voltak. Közben mindig vissza kellett fognia beszédsebességét,

hadarását. Ismerve ezt a hibáját, jegyzeteiben minden ötödik-hatodik oldalon nagybetűkkel figyelmeztette önmagát: Lassan! Lassan!

Nehéz elképzelni, hogy birkózott meg ennyi munkával. Pedig a tanulást sem hagyta abba soha. Találkoztam vele Tihanyban, egy SZOT-üdülőben nyaralt a feleségével. Amikor beléptem szobájukba, Imre az ágyon hevert, kezében könyv volt, mellette újságok, folyóiratok halmaza. Az üdülést arra használta, hogy a szokásosnál többet olvasson. Fennmaradt jegyzetei és füzetei számtani, mértani, történelmi és más tanulmányairól tanúskodnak.

Mély örömmel töltötte el Imrét, hogy 1949 tavaszán részt vehetett Velencében az olasz partizánok II. kongresszusán. Erről és az akkori olaszországi helyzetről beszámolt munkatársainak a március 28-i osztályértekezleten.

Beszámolójának módszeres felépítése és szabatossága a kongresszus politikai lényegének az 1949-es olaszországi helyzettel való logikus összekapcsolása didaktikus képességeiről tanúskodik. Kiemelte, hogy a De Gasperi-kormány NATO-politikájával szemben a volt Ellenállók és Partizánok Szövetsége egységesen és harcosan lépett fel, annak ellenére, hogy sokféle irányzatból és csoportosulásból tevődött össze. Ennek az egységes harcnak nemzeti jelentősége van – hangsúlyozta a beszámoló. A kongresszus tuda-

tosítani akarta a tömegekben, az egész népben, „hogy az olasz felszabadítási harc még nem fejeződött be, mert újabb imperialista nyomás fenyegeti Olaszország függetlenségét és az olasz nép szabadságát . . . Az ellenállási mozgalomnak be kell kapcsolódnia az ország politikai életébe és elő kell mozdítania az állam mélyreható megújhodását."

Mező Imrét éppen ez a mozzanat ragadta meg; jól ismerte – még abból az időből, amikor maga is az ellenállás katonája volt – az ilyen mozgalom belső problémáit. Az olaszországi kongresszusról a továbbiakban így számol be: A volt ellenállók és partizánok szervezetének (Associazione Nazionale Partigiani d'Italia – ANPI) össze kell fognia mindazokkal, akik a háború alatt együtt küzdöttek, és „le kell döntenie a válaszfalakat, amelyek az egyes elkülönült csoportok között még fennállnak, és amelyeket a reakció igyekszik még jobban megerősíteni".

Megmagyarázta, honnan ered az ellenálló csoportok egymástól való elkülönülése, és hogy ez milyen veszélyt rejt magában az élesedő nemzetközi helyzetben. Az ANPI csoportjainak megosztása Dél- és Észak-Olaszország között összefügg az olasz gazdasági struktúra és a demokratikus fejlődés alapvető kérdéseivel. Nemhiába törekedett a reakció s a kormány maga is már 1947 végétől kezdve arra, hogy a dél-olaszországi csoportokat szembefordítsa az északi iparvidék

ellenállóival, és így gyengítse azt a jelentős erőt, amelyet az ANPI az ország demokratikus fejlődése és a békepolitika érdekében igyekszik kifejteni.

A felszabadulást követően a volt partizánok beáramlottak Olaszország fegyveres alakulataiba. „Ez volt az első lépés az állam demokratizálódása felé." De azóta – magyarázta Mező Imre – a helyzet megváltozott. A hadseregből, a rendőrségből lassan-lassan eltávolították a szabadságharcosokat, és olyan átszervezést hajtottak végre, amely alkalmassá teszi azokat arra, hogy betöltsék az uralkodó osztály erőszakszerveinek szerepét.

A beszámoló, míg egyfelől aláhúzta az ANPI jelentőségét, másfelől rámutatott arra a veszélyre, amely a fasizmus feltámasztásában rejlik: az akkoriban alakult neofasiszta mozgalomban, a kormány, az egyház és a neofasiszták együttműködésében, akik összefognak az ellenállás vívmányainak megsemmisítésére.

A kormány arra törekszik, mondotta Mező, hogy az ANPI-t valami politikamentes segélyző bizottságfélére szűkítse le. Ez felel meg a kormány külpolitikájának is, amely a legreakciósabb nemzetközi erőkkel való szövetséget keresi. Útjában van tehát az a mozgalom, amely az olasz szabadság, függetlenség és demokrácia előharcosa volt a világháború éveiben.

A kongresszus legfontosabb konklúzióját

abban látta, hogy az ANPI-nek ki kell terjesztenie befolyását a széles néprétegekre, nem szabad aktivitását csak saját kereteiben, azaz a volt partizánok és ellenállók között kifejtenie.

Az olaszországi út láthatólag igen tanulságos volt Imre számára. Nemsokára újabb küldetés bővítette látókörét:

1949 novemberében egy pártdelegációval a Szovjetunióba utazott. A szovjet elvtársak, mint mindig, minden jóval ellátták vendégeiket. Ott-tartózkodásuk java idejét a pártélet tanulmányozásával töltötték. Az így szerzett tapasztalatokat itthon értékesítették, a tanultaknak egyes elemeit, mint mondják, a párt szervezeti szabályzatának kidolgozásánál is felhasználták.

Akik közelében éltek, dolgoztak, akik tanítójukat, barátjukat látták Mező Imrében, évről évre megfigyelhették tudásának, szervező és vezető képességének fejlődését. Szemük előtt nőtt fel tehetséges pártmunkássá. Csaknem mindenki tud valamit elmondani arról, milyen komolyan vette a pártmunkát és fegyelmet. Mariska a következő epizódot mondta el: „Még Belgiumban, házasságunk első idejében történt egy pártcsoportülésen. Olyan jó kedvem volt, nem vettem komolyan semmit; fecsegtem, zavartam az ülést. Imre többször figyelmeztetett, hogy viselkedjem fegyelmezetten, de én csak tovább beszélgettem, nevetgéltem. Akkor nagyon határozott hangon, nyomatékosan felszólí-

tott: – Elvtársnő, hagyja el a helyiséget! – Kissé csendesebben, de mégis azt feleltem, hogy nem megyek. Imre elkomolyodott és megismételte a felszólítást. No, ekkor már megértettem és éreztem, hogy milyen megengedhetetlenül viselkedtem, s hogy ezt ő nem nézheti el egy párttagnak, legkevésbé a saját feleségének. Azt mondtam, hogy belátom magatartásom helytelenségét, de a pártcsoportülésről engem kidobni nincs joga. Azután rendesen viselkedtem, csendben maradtam az ülés végéig. Közben az járt a fejemben, mi lesz ennek a folytatása otthon. Neki volt igaza és tartottam egy komoly összetűzéstől. Mint később megtudtam, a többi elvtárs is attól félt, hogy valami csúnya veszekedés lesz közöttünk.

Az ülés véget ért, az elvtársak hazafelé indultak, mi is elindultunk kettesben. Vártam a vihart. Imre azonban kedvesen beszélgetni kezdett egész más dolgokról, szót sem ejtett a történtekről. Ez nagyon meglepett, másrészt hálával töltött el iránta és tanultam is az esetből. Azt tanultam belőle, hogy ha valakit megdorgálunk, s az be is látja hibáját, akkor az ügyet egyszer s mindenkorra lezártnak kell tekintenünk, nem szabad tovább rágódni rajta. Ez a leghatásosabb, a legnevelőbb eljárás."

Imre nem engedett pártszerűségéből soha. Akkor sem, ha sérelem érte. Nem akart „sértődött ember" lenni, hanem mindenkor fegyelmezett kommunista. Ezzel is mély be-

nyomást gyakorolt környezetére. Különösen érezték jellemének erejét azok, akik látták, hogy sohasem habozik kiállni azért, amit igaznak, helyesnek tart.

Bár a gyakorlat embere volt és elsősorban a pártmunka gyakorlata volt a területe, mindig kereste a problémák és összefüggések elméleti magyarázatát. Tanulása is ezt a gyakorlati célt szolgálta; példamutatónak tartották.

1950 júliusában a Budapesti Pártbizottság titkárává nevezték ki; Hidas István első titkár mellé.

Belső harcok

Öt év telt el Mező Imre hazatérése óta. Az ország arculata teljesen megváltozott: „... megbukott a nagybirtok és a nagytőke osztályszövetségének hatalmi rendszere – állapította meg a Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata 1948-ban. – Hatalomra került a munkásosztály, az egész parasztság, valamint a polgárságnak az a része, amely a német imperializmus ellen foglalt állást és hajlandó volt közreműködni a feudális maradványok bizonyos fokig terjedő felszámolásában.

A német veszedelem háttérbe szorulásával, a feudális maradványok felszámolása, a nagytőke elleni harc feladatainak lépésről lépésre való megoldása közben, a reakció elleni harc során, a nemzetközi ellentétek kiélesedésével kiszorultak a hatalomból és a kormányzatból a tőkésosztály képviselői, valamint jórészt a falu kizsákmányoló rétegeinek képviselői is.

Ma Magyarországon a munkásosztály és a vele szövetséges dolgozó parasztság van hatalmon."

Az egységes párt vezetésével az ország az életerős megújhodás ritmusában fejlődött a szocializmus irányában.

Május elsején találkoztam Mező Imrével a tribünön, amelyről a lelkes, színpompás, örömteljes felvonulást néztük. Imre volt abban az évben az egész május elsejei szervezés fő felelőse, amelynek sikeréért a Budapesti Pártbizottság dicséretben is részesítette.

Ámde a párt politikájának eltorzulása és a törvénysértő eljárások számos derék kommunista ellen 1949-től kezdve megzavarták a fejlődést. Mező Imre azok közé tartozott, akik korán meglátták, tudták, hogy a munkásság életszínvonala az előző évekhez viszonyítva csökkent, és ellenezte ennek a ténynek az elkendőzését. Ő, aki állandóan az üzemeket járta és nap mint nap fogadta hivatalában az üzemi titkárokat, szakszervezeti funkcionáriusokat, az elsők között volt, akik a helyzetet felismerték. Találkozott rossz hangulatú munkásokkal, akik a párttól ígéreteinek teljesítését követelték. Ismerte a falun kialakult rossz állapotokat, tudott a szövetkezetesítésnél elkövetett erőszakosságokról is, egyszóval mindarról, ami a pártot válságba sodorta. Ezt a kifejezést azonban 1953 előtt nem mondta ki senki.

Mi a teendő? Hol van a bajok gyökere? Mező Imrét állandóan ez foglalkoztatta, erről tanakodott, tanácskozott legközelebbi barátaival. Biszku Béla, abban az időben a Budapesti Pártbizottság káderosztályának vezetője, bizalmas barátja volt Imrének. Szerinte Mező Imre helyesen látta, hogy a

válságos helyzet a párt politikájának eltorzulásából és a személyi kultuszból eredt, amelynek káros módszerei tovább terjedtek az alsóbb pártszervezetekbe. Így azután ezek is mellőzték a kollektív vezetést, helyébe a vezérkedés lépett. Eluralkodott az általános bizalmatlanság légköre, amelytől Imre is nagyon szenvedett. De nem vonult passzivitásba. Amikor Biszku Béla a maga lelkiismereti válságában – mert úgy érezte, nem tud egyetérteni a pártnak a káderek kiválasztására vonatkozó határozatával – Mező Imréhez fordult, Imre a leghatározottabban állította, hogy a Központi Vezetőség 1951 május 22-i határozata a kádermunka feladatairól elhibázott határozat. A Központi Vezetőség felrótta, hogy a pártmunkások „nem ellenőrzik eléggé a káderek múltját, nem helyeznek megfelelő súlyt a káderek politikai megbízhatóságára . . . Előfordul, hogy ellenséges, megbízhatatlan, karrierista elemeket állítanak funkcióba."

A határozat azt állította, hogy míg „a vezető csúcsszervekben fokozatosan leleplezik és kiszorítják az ellenséget – ezzel nyilván Rajk Lászlóra és más elítéltekre utalt –, addig az üzemekben és hivatalokban alulról benyomul a párt soraiba . . ."

A Központi Vezetőség úgy határozott, hogy 1951–1952 telén újjá kell választani valamennyi pártszervezet vezetőségét az alapszervezetektől a megyei és a budapesti pártbizottságokig. Ennek a határozatnak az

alapján számos funkcionáriust leváltottak, nem egyet csupán azért, mert valamely távoli rokona a Horthy-időkben munkásellenes vagy fasisztabarát, vagy klerikális volt. De Mező szerint „egy csepeli munkásra vagy alapszervezeti titkárra, aki rendesen dolgozik, nem lehet ráhúzni a vádat, hogy ellenségként furakodott be a pártba; akkor sem lehet ezzel megvádolni, ha valamely hozzátartozója a felszabadulás előtt kommunistaellenes volt". Más alapon kell az embereket megítélni.

A káderkiválasztásra vonatkozó felfogásával Mező Imre szembekerült a párt hivatalos álláspontjával. Maga a káderhatározat, mint ismeretes, nagy zavart okozott az egész pártban. Koncepciója még a határozat elfogadása előtt heves ellenkezést és vitát váltott ki, különösen a budapesti pártszervezetekben. A vezetőségek újjáválasztása folyamán azután terjedt a bizalmatlanság, a bátortalanság, az egymás elleni suttogó híresztelés. A határozat miatt Mező Imre és Biszku Béla összeütközésbe került a Politikai Bizottsággal is, mert ellenezték a káderkiválasztásnak azt a módját, amely a fenti elvekből indult ki.

Ami a pártépítés kérdéseit illeti, Mező Imre igyekezett a Szovjetunióban tanultakat értékesíteni. A budapesti titkárok értekezletén elemezte az alapszervezetek tag- és tagjelöltfelvételi munkáját. Hibáztatta, hogy azt nem kapcsolták össze a napi feladatok-

kal. Bírálta, hogy bizonyos értelmiségellenes előítéletek miatt túl kevés műszaki értelmiségit vettek fel a pártba. Nem szabad tűrni, hogy az osztályellenség éket verjen a munkásság és az értelmiség közé – mondotta.

Beszélt a pártépítés sajátos nehézségeiről és egyben különleges fontosságáról az építőiparban. Megállapította, hogy kevés paraszt van a budapesti pártszervezetekben, pedig a főváros külkerületeiben számottevő paraszti lakosság is él. Például a XV. kerületben akkor négyszáznegyvenhat parasztcsalád lakott, de a kerületi pártszervezetnek csak egyetlenegy paraszt párttagja volt.

A pártépítés feladataival a következő években is sokat foglalkozott; rendszeresen ellenőrizte a felvételek menetét, és amikor ezek csökkenést mutattak, kutatta a visszaesés okait. „A tag- és tagjelöltfelvétel néhány tapasztalata Budapesten" című, a „Szabad Nép"-ben 1951. július 19-én megjelent cikkében mindenekelőtt megállapította, hogy 1951 májusában a termelő üzemek alapszervezeteinek hatvan százalékában nem vettek fel új párttagot. Miért? Azt mondják, „nincs már kit felvenni". Ez a magyarázat – folytatta Mező Imre – semmiképp sem fogadható el; a „telítettség elmélete" tarthatatlan. A pártépítés lanyhulásának, lemaradásának való oka az alapszervezetek és a tömegek kapcsolatának megromlása. Ha tudniillik úgy van, mint állítják, hogy a munkások „félnek bírálni szervezetük veze-

tőit és az üzem vezetőit egyaránt", akkor a pártszervezetnek rossz a kapcsolata a munkássággal, ami káros a pártépítésre.

Másrészt a tag- és tagjelöltfelvétel módszere nem fejlődött: 1950–1951-ben ugyanaz, mint 1947–1948-ban volt. Pedig a helyzet lényegesen más. Akkor a munkásosztály haladottabb része tömegesen áramlott a pártba. Azóta a munkásosztály összetétele megváltozott, új elemek kerültek az üzemekbe; ezekkel többet kell foglalkozni, kommunistákat nevelni belőlük. „Minden egyes párttagért meg kell küzdeni."

Ebben a cikkében Mező Imre felsorol néhány követendő példát is. Így a Budai Pamutfonógyár pártszervezetének titkáráról elmondja, hogy felfigyel a termelési és társadalmi munkában magát kitüntető minden egyes dolgozóra. Ezeket az alapszervezeti titkárok figyelmébe ajánlja és kéri, hogy egyénileg foglalkozzanak velük.

A pártépítés szempontjából nagy fontosságú a tömegszervezeti munka, a tömegszervezeti tartalékok feltárása. De a párt vezető szerepe itt nem érvényesül. A tömegszervezetekben a kommunisták legjobb belátásuk szerint, de irányítás nélkül dolgoznak. A pártszervezet nem fogja össze és nem instruálja őket. És Mező így folytatja: „A pártszervezet inkább, mint hogy »kínlódjon« a helyi tömegszervezetekkel, gyakran maga végzi el helyettük a feladatot. Ezért aztán kevés az aktívája, sovány az eredmény, és

elzárják a tömegeket az aktivitás lehetőségétől."

Ezeket a gondolatokat Mező Imre a pártélet folyamatos megfigyeléséből, elemzéséből merítette, és mert kritikai megjegyzéseit és tanácsait konkrét, gyakorlati tényekre építette, a titkárok megértették és megszívlelték azokat. Ez volt vezetői erejének a forrása.

Emlékezetes, mennyi nehézséget okozott a propagandisták és a szervezők számára a leninista kritika és önkritika megértetése, elfogadtatása, helyes alkalmazása. Mező Imre elmélyedt ebben a problematikában; sokat tűnődött az általa megfigyelt hibákon, kilengéseken, az egyes ember és a tömeg reagálásain a kritikára és önkritikára. Jellemére és munkamódszerére egyaránt fényt vetnek erről a tárgyról tartott belső beszámolói. A Központi Vezetőség ülésén, 1952. november 29-én az önbírálat és bírálat módszerét alkalmazva tüzetesen tárgyalta a tervteljesítésnek a budapesti gyáriparban tapasztalt hiányosságait.

„Mi (azaz a Budapesti Pártbizottság) itt nagyon súlyos hibát követtünk el – ismerte be nyíltan. – Megnyugtattuk magunkat azzal, hogy budapesti viszonylatban teljesítettük a tervet, és nem fordítottunk kellő figyelmet éppen azokra az üzemekre, amelyek Budapest egész iparának a gerincét képezik, annak ellenére, hogy a Politikai Bi-

zottság erre két ízben is figyelmeztetett bennünket . . ."

A beszámoló ezután arról a munkáról szólt, amelyet a hiányosságok felszámolására kifejtettek. Egyenként kivizsgálták huszonhárom üzem tartós lemaradásának okait. Megvitatták a teendőket és ezek végrehajtását hétről hétre ellenőrizték. Külön a könnyűiparból és külön a nehéziparból tanácskozásra hívtak meg háromszázötven műszaki vezetőt és mestert, megbeszélték velük az évi terv teljesítésének feladatait. Mozgósították a Dolgozó Ifjúsági Szövetség aktíváját. Hathónapos tervet dolgoztak ki a legfontosabb alapanyaggyártó, gépgyártó és exportra termelő üzemek káderekkel való megerősítésére.

Mező Imre leplezetlenül feltárta a Központi Vezetőség előtt a politikai munka hibáit és ebben saját felelősségét. Megállapította, hogy elsősorban a tapasztalatok tömegméretű elterjesztése terén volt gyenge az eredmény. „Az a felfogás lett urrá (a pártkáderek körében), hogy a verseny nyilvánossága, értékelése, a tapasztalatok tömegméretekben való általánosítása holmi adminisztratív feladat, amellyel nem is érdemes sokat foglalkozni. Az elvtársak megfeledkeztek arról, hogy ez nagyon fontos politikai munka, hogy ezen a mindennapos gyakorlati munkán keresztül válik a politikai felvilágosító munka a tömegekben anyagi erővé."

Imre megkérdezte például a Ganz Vagongyár titkárát: az üzem munkásainak mekkora hányada vett részt a munkaversenyben? A titkár megmondta, hogy mintegy hatvanöt-hetven százalék. És hányan tudják pontosan, hogy hol tartanak a vállalásban? Kitűnt, hogy mindössze négy-öt százalék. Tehát a verseny folyamatos értékelése elmaradt. Hasonlóképp megállapítható volt, hogy az egyes üzemekben, egyes munkahelyeken bevált kitűnő kezdeményezésekről a szomszédos műhelyben, a szomszédos üzemben semmit sem tudnak. Tehát még a tapasztalatok helyi általánosítása és ismertetése is elmaradt.

És Mező Imre megint csak a politikai munkának, az üzem mozgalmi életének gyengeségében keresi a hibák gyökereit.

A legtöbb üzemi párttitkár úgy véli, hogy közvetlenül kell foglalkoznia a termelés kérdéseivel. A gyakorlat sokszorosan beigazolta, hogy ez csak ideig-óráig jelenthet segítséget; a folyamatos, a legállandóbb segítség a pártélet, a politikai-szervezeti élet szüntelen javítása, erősítése, a termelőmunkával való összekapcsolása.

Mező Imre az üzemek tucatjaiban tartott aktívaértekezletet. Meghallgatta a panaszokat a lemaradást okozó hiányosságokról, és mindenütt megkérdezte: Összeült-e a pártcsoport, hogy megbeszélje a dolgot, keresse a megoldást, azaz hogy „a kollektíva gond-

jává tette-e a problémát"? De minden esetben negatív választ kapott.

Ilyen volt az az „aprómunka", amelybe Mező Imre szívét-eszét beleadta, és amelyben feltárta az üzemi pártszervezetek hibáit, majd azokból leszűrte saját mulasztásait vagy tévedéseit, kidolgozta önkritikáját.

De elfogulatlanul megbírálta a gyárigazgatóknak a versenyt gátló rossz munkaszervezését és a minisztériumok illetékes osztályait is. „Azt hiszem – mondotta –, hogy a minisztériumoknak azon túl, hogy kiadják a tervszámokat és követelik a terv teljesítését, foglalkozniuk kellene az üzemek belső szervezeti problémáival is, mint ahogy foglalkozniuk kellene igazgatóink munkamódszerével, mert ezen a téren is súlyos hibák, hiányosságok vannak."

Felhívta a figyelmet az exportra termelő üzemekre, ahol a terv- és versenypropagandának különös hangsúlyt kell kapnia, hiszen „az export minden ország iparának büszkesége". Helytelenítette, hogy a munkásság sokszor nem is tudja, hogy exportra dolgozik, holott ez még ösztönözheti törekvését minőségi munkára.

Imre lelkesedéssel karolt fel minden jó kezdeményezést, amelytől a termelés javulása volt remélhető. Lelkesedett többek között a Röder-mozgalomért. Röder Béla, az RM Művek Szerszámgépgyárának esztergályosa 1951. november 30-án felhívással fordult az ország sztahanovistáihoz, hogy pat-

ronálják a normát gyengén teljesítő munkásokat. Néhány nap leforgása alatt ezrek jelentkeztek erre a felhívásra és felajánlották segítségüket munkatársaiknak. De egy fél év múltán a mozgalom megtorpant; a szakszervezetek nem ismerték fel a benne rejlő nagy mozgósító erőt, a mozgalom propagandája, agitációja gyenge volt.

Mező Imre megkísérelte, hogy új vérkeringést vigyen a Röder-mozgalomba. Ennek érdekében írta a „Szabad Nép"-be cikkét (1952. szeptember 4.), amelyben kezdeményezte e mozgalomnak tömegmozgalommá való kifejlesztését, mégpedig szervezetten és tervszerűen, nem bízva a dolgot a spontaneitásra.

Természetes, hogy Mező Imre számára nehezebb volt eligazodni a termelési kérdésekben, mint a politikai feladatokban. Maga is érezte a műszaki ismeretek hiányát, ezért beiratkozott a gépipari technikum előkészítőjére, azzal a szándékkal, hogy annak elvégzése után esti egyetemre iratkozik be. Az előkészítőn – a mostani Népszínház utcai Bánki Donát Gépipari Technikum épületében – végig szorgalmasan tanult, amit bizonyítanak fennmaradt jegyzetfüzetei, mértani rajzai, számításai. De az egyetemi tanulmányokból már nem lett semmi. Túl nagy volt az elfoglaltsága, a megterhelése, semhogy ezt is győzhette volna. A politikai feladatok egyre nehezebbek lettek: azokban az években érlelődött a párt válsága.

Ennek egyik tünete és egyben azt fokozó tényezője a már említett bizalmatlanság elharapózása volt. A káderosztály a pártbizottság instrukciói alapján egyre-másra gyanúsításokkal feketítette be az elvtársakat. Mivel gyanúsították őket? Azzal, hogy mozgalmi múltjuknak egyes szakaszai „nem tisztázottak", hogy kapcsolatban álltak ellenséges elemekkel, elhajlókkal, trockistákkal, cionistákkal és így tovább.

Barátai körében Imre beszélt aggodalmairól: féltette a pártot, azt mondta, ez a bizalmatlanság szét fogja a pártot züllleszteni. Amikor gyanúba fogták közeli barátját, Vincze Józsefet is – akivel együtt vett részt annyi illegális munkában, harcban, s akiben úgy bízott, mint saját magában –, Imre nem hagyta annyiban a dolgot. Addig járt az illetékes funkcionáriusok nyakára, amíg meg nem mentette barátját a letartóztatástól.

Leveleket írt, eljárt, vitázott számos más kommunista érdekében is. Ez pedig tudvalevőleg kockázatos kiállás volt, és nem véletlen, hogy Imrét magát is gyanúba keverte. Ehhez hozzájárult „nagy ellenlábasának", Földvári Rudolfnak Mező elleni rágalomhadjárata.

Tévedés lenne Mező Imre magatartását, az üzemi munkásság iránti mély vonzalmát valamiféle naiv, elfogult rajongásra vezetni vissza, amely vakká tehette volna a dolgozók, főleg a kommunista munkások hibáival szemben. Tudott ő szigorú bírája lenni

az üzemekben előforduló politikai hibáknak, és gyakran meglátta az ellenség keze munkáját.

Példának elmondhatom, hogyan viselkedett az Ikarus-gyári sztrájk esetében. 1951 decemberében történt, a bérkifizetésekkel kapcsolatban. December 16-án hivatalos (OMB) rendelet jelent meg, amely engedélyezte, hogy a december 25-én és 26-án esedékes béreket a karácsonyi ünnepekre való tekintettel 23-án fizessék ki. Egyes üzemekben – így az Ikarus-gyárban – felvetették, hogy a 27-én esedékes béreket is adják ki 23-án. A pártszervezeti titkár és az üb elnöke magukévá tették a munkások kívánságát és annak teljesítése érdekében lépéseket tettek az illetékes szervnél. Még mielőtt végleges választ kaptak volna, ígérgetésük elterjedt az üzemben. A munkások már biztosra vették, hogy 23-án felvehetik a fizetésüket, és sokan minden pénzüket elköltötték ajándékvásárlásra. Vidám karácsonyra készülődtek.

A 23-i munkanap végén, utolsó órában közölték a munkásokkal, hogy a bérkifizetés előrehozását nem engedélyezték. Az üzem dolgozóit felháborította ez a merev döntés, letették a munkát, rombolással egybekötött tüntetést rendeztek. Ilyesmi a felszabadulás óta még nem történt.

Mező Imre kiment az üzembe, összehívta a kommunistákat, megmagyarázta a párttitkárnak és az üb-elnöknek, mily súlyos hibát

követtek el, hogy a tömegek uszályába kerültek.

Nem sokkal később az üzemi pártszervezetek titkárainak értekezletén Mező Imre részletesen is kitért az Ikarus-ügy elemzésére. Megállapította, hogy „az ellenség ügyesen, tervszerűen a hatalmon levő munkásosztály fellegvárában, egy budapesti nagyüzemben párt- és kormányellenes tüntetést szervezett. Ehhez az ellenforradalmi megmozduláshoz – mert annak kell minősíteni – az ellenség felhasználta eszközül az ifjúság és az asszonyok egy részét, sőt bizonyos fokig még a pártszervezetet is. Ez szomorú, de tény, és mi azért vagyunk kommunisták, hogy nyíltan szembenézzünk a tényekkel . . ."

Imre nem beszélt megalapozatlanul. Vizsgálati eredményekkel támasztotta alá, hogy valóban az ellenség készítette elő és szervezte a tüntetést, mert be akarta bizonyítani, hogy a magyar munkásosztály nem támogatja a proletárdiktatúrát.

Kitért az ellenforradalmi tevékenység összefüggéseire a nemzetközi helyzettel, a külső ellenség terveivel. Nem habozott kimondani, hogy egyes kommunisták gyávák voltak és elhagyták az üzemet, amikor forró lett a levegő. Végül levonta a tanulságot: – Mint ahogy a tömegek bizalmát nem lehet erőszakkal megszerezni, ugyanúgy nem lehet opportunizmussal, uszálypolitikával sem . . . Az esemény azt mutatja, hogy a

kommunisták politikai, szervezési és oktatói munkája az üzemekben elégtelen. Meg kell javítani, fejleszteni a pártéletet, leküzdeni a közömbösséget és bátran harcolni az osztályellenség ellen, nevelni az ipari tanulókat, fegyelmet teremteni.

E konfliktusok közepette 1951–1952-ben Imre állandó idegfeszültségben élt; szívbaja is újra jelentkezett. Munkaerejének fenntartására, kikapcsolódásra az időnkénti hétvégi vadászatokat iktatta be, és ezek valóban csillapítólag hatottak idegállapotára. A természet szeretete ilyenkor fenséges örömet nyújtott fáradt lelkének. Otthon is – amióta a Rózsadombon kertes lakásban laktak – pihenése a kertészkedés volt; hosszan el tudott gyönyörködni virágaiban, megfigyelte a madarak életét. A madarak! Egyszer hajnalban költötte fel Mariskát: „Hallgasd csak a rigókat! Hogy is lehet aludni, amikor a madarak így hangversenyeznek!"

Egy alkalommal, amikor Kádár elvtárs társaságában ment vadászni, feleségét is magával vitte. „Ekkor értettem meg – mondja Mariska –, mit jelentett neki a hajnali erdő szépsége, amikor a fák között vagy egy tisztáson megjelennek az őzek . . . Engem is elbűvölt a látvány, és attól kezdve többé nem tettem szemrehányást Imrének, ha egy-egy vasárnapra magunkra hagyott bennünket, hogy az erdőkbe meneküljön a munka, a gondok, a szomorúságai elől."

Legtöbbször a Börzsönybe járt ki, ott

meghált egy erdészházban vagy a Ganzgyári munkások üdülőjében, amely jelenleg a Fővárosi Tanácsé. A vadászat különös lelki felfrissülést váltott ki nála és valami neki kedves nosztalgiát. „Ha puska van a vállamon – mondotta –, kicsit mindig partizánnak érzem magam." Játékos megjegyzés, de mintha Imre belső életének mélyebb húrjait zendítené meg – halkan.

A közös vadászatokra Kádár elvtárs is emlékszik egy későbbi időszakból, amikor a XIII. kerület pártbizottságának titkára volt. „Nem sokat lőttünk – mondotta –, de annál többet beszélgettünk. Mindegyikünk elmondta, mi a helyzet saját munkaterületén, mi történik saját környezetében. Úgyszólván egymás »konzultánsai« voltunk."

Vadászat, kertészkedés és a gyermekeivel való foglalkozás voltak Imre kedvtelései. Nemcsak kötelességszerűen nevelte Évát és Lacit: beleélte magát gyermeki lelkületükbe, és adott nekik saját szívgazdagságából, amennyit csak tudott. Ha sétára ment velük, magyarázgatta a természet jelenségeit: megmutatta, megnevezte a mezei, erdei virágokat, felhívta figyelmüket a bogarakra, a lepkékre. De a gyerekek még zsenge korúak voltak, ezért pontosan megfogalmazható emlékeik nincsenek apjukról, csak hangulatok, gyermeki érzések sejlenek fel abból a rövid néhány évből, amelyet Imrével élhettek át. Ezek az emlékfoszlányok, visszaérzések jelentkeznek és tudatosulnak a felserdült

kislányban, aki váratlanul verseket kezdett írni.

Ilyeneket:

Apámhoz

Egy nagy szerelem volt,
melyet kéttétörtél bennem.
S én vakon álmodtalak tovább.
Nem hittem, hogy jön majd egy reggel,
mikor nem leszel.
S megint dereng a keserű homály.
Vágytam az éjszakára,
hogy újra álmodjalak.
S zokogtam gyerekfejjel.

Után hittem benne, hogy vagy,
de te mindig megszöktél tőlem reggel, –
hiába csuktam be az ablakot.

Éva hét éves volt, amikor Imre meghalt. Az utóbbi években érthette csak meg: ki is volt ő. Ez a konkrét megismerés összefolyik alaktalan, de intenzív érzelmi emlékeivel.

A vadászatok csak pillanatnyi enyhüléseket jelentettek élete egyre nehezebb, küzdelmesebb éveiben. A letartóztatások folytatódtak, ő pedig – lelkiismerete szerint – megpróbált úszni az ár ellen.

A Budapesti Pártbizottságon nem egy munkatársáért vállalta a harcot, másrészt küzdött azellen, hogy barátság-komaság

alapján érdemtelenek töltsenek be pártfunkciót.

Ilyen körülmények között még saját személyét is védelmeznie kellett a gyanúsításokkal, rágalmazásokkal szemben. Attól kezdve, hogy a pártvezetőség Földvári Rudolfot nevezte ki a Budapesti Pártbizottság első titkárává, Imre idegőrlő küzdelmet folytatott a pártbizottság belső életének tisztaságáért, a munka becsületes pártszerűségéért, Földvári szélkakas-politikája és alattomos karrierizmusa ellen.

A konfliktus kettejük között főleg a káderkérdésekben tört ki. A káderek megítélésében csaknem mindig ellentétes nézeteik voltak, és Földvári nem habozott hazugságok és intrikák segítségével érvényt szerezni álláspontjának. Mező Imre nyílt sisakkal harcolt. Véleményét a pártbizottság ülésein és belső értekezleten mondta el, míg Földvári titkon, Mező Imrét rágalmazó levelet írt a Központi Vezetőség titkárságának. A levél olyan kétértelműségeket és félig kimondott vádakat tartalmazott, amilyenekkel abban az időben szinte szokásos volt a kádereket befeketíteni. Hogy spanyolországi és belgiumi szereplése „tisztázatlan", hogy múltjának egyes szakaszai „homályosak" és így tovább. Ebben az egyenlőtlen harcban Mező Imre maradt alul.

1953. augusztus 1-én Rákosi Mátyás közölte vele, hogy – mivel Földvári nem tud vele együtt dolgozni – leváltják a Budapesti

Pártbizottságban betöltött másodtitkári funkciójából és gazdasági munkára helyezik át. Lehet például a Fővárosi Ruhaipari Vállalat igazgatója vagy csoportvezető a Könnyűipari Minisztériumban.

Imre – bár egy idő óta már számolt leváltásának lehetőségével – megrendülve hallotta az „ítéletet". Mert számára valóságos ítéletet jelentett a politikai munkából való kiszorítása, amelyben élete egyedüli értelmét látta. Huszonnégy éve megszakítás nélkül végzett mozgalmi munkát és tizennyolc éve ez volt a hivatása; most adja fel politikai tevékenységét, dobja sutba mindazt a tudást, tapasztalatot, amelyet közel negyedszázad harcos éveiben gyűjtött, s legyen kezdő egy olyan területen, amely felé semmi sem vonzza?

Földvári azzal biztatta, hogy az ezerkétszáz munkással dolgozó vállalatnál „jó fizetése és autója lesz". Gúnynak is beillő érvelés, hiszen tudhatta, hogy Mező Imrét nem ez érdekelte. De nem is adta meg magát a sorsnak. Augusztus 4-én újra bement a titkárságra. „Arra kértem Rákosi elvtársat – írta –, hogy – ha már pártvonalon nem dolgozhatom – szakszervezeti területen állítsanak munkába." Ez meg is történt: Mező Imre 1953 szeptemberében a SZOT termelési osztályának vezetője lett.

Nagy odaadással fogott itt is a munkához, de közben tovább vívta harcát azellen, amit joggal igazságtalanságnak érzett: a mód el-

len, ahogy a Budapesti Pártbizottságról eltávolították. „A leváltás módszere – írta augusztus 30-án a Politikai Bizottság tagjaihoz címzett levelében –, az indok és az eredetileg javasolt feladat, amely eltörpült az eddig végzett munkám mellett, megzavart és az egész kérdést érthetetlenné tette előttem."

Imre azt kérte, hogy megismerhesse és megválaszolhassa azokat a vádakat, amelyek leváltásának indokául szolgáltak. „A Politikai Bizottságnak – írta – joga van bárkit leváltani funkciójából, de nem lehet és nem szabad a leváltás indokainak közlését tőle megtagadni." Bírálta, hogy tőle ezt megtagadták. „Lehet, hogy egyes elvtársak a bírálatot fegyelmezetlenségnek fogják minősíteni. Én úgy tudom, hogy a pártfegyelem lényege nemcsak az, hogy a párttag betartsa a pártfegyelmet, hanem az is, hogy megbírálja a párt vezető funkcionáriusainak a pártfegyelem terén elkövetett hibáit. Egyébként a párton belüli demokrácia megköveteli a hiányosságok bírálatát mind a vezető szervek, mind a vezető funkcionáriusok munkájában."

Ezeket a sorokat Mező Imre 1954. február 10-i leveléből vettük, amellyel újólag a Politikai Bizottsághoz fordult. Ebben a levélben nyíltan feltárta a Földvárival való ellentéteit: „Ha mindezek fölött opportunista módon szemet hunytam volna, nyilván nagy lett volna az »egyetértés«. Mint

kommunistának azonban ehhez nem volt jogom. Az ilyen »egyetértés« soha nem volt kenyerem és nem is lesz."[13]

Teltek a hónapok – a levélre nem jött válasz. Mező Imre harcát mégsem adja fel. December 15-én újra kéri, tegyék lehetővé, hogy Földvári Rudolf jelenlétében megismerje leváltásának okait. Kérését megismétli a Politikai Bizottság tagjaihoz intézett május 15-i levelében.[14] Bár erre sem kapott választ, májusban a párt III. kongresszusa Földvári Rudolfot leváltja a Politikai Bizottságból és pár héttel később a Budapesti Pártbizottság első titkárának funkciója alól is felmenti.

Igaz, arra nem került sor, hogy jelenlétében ismertessék Mező Imrével leváltásának okát, sem arra, hogy megkapja a kért nyolctíz perces beszédidőt, hogy erre válaszolhasson, – de Mező Imrének 1954 októberében visszaadták funkcióját a Budapesti Pártbizottságon.

Az egy évig tartó drámai küzdelem Imre életének egyik legnehezebb szakasza volt, mert bár elvileg harcolt és a párt érdekében, mégis saját személyéről volt szó, s ez számára még kínosabbá tette a dolgot. A legdrámaibb azonban az epilógus: „... a történelem engem fog igazolni – írta Mező Imre 1954. május 15-i levelében. – Földvári a legenyhébben megfogalmazva: nem szilárd és nem is lesz az. Egész pártmunkája

kifejezetten egyéni érdek: »autó és jó fizetés«."

A történelmi igazolás hamar bekövetkezett: 1956-ban Földvári Rudolf vezető szerepet vitt az ellenforradalomban.

Imrét eközben rendőri megfigyelés alatt tartották. Ha késő este hazament, a ház előtt ácsorgó férfiba ütközött. Egy idő múltán megunta a dolgot és megszólította: – Kit vár? Engem? Tessék, jöjjön be a házba és mondja el, mit akar. – Erre a megfigyelő elillant, többé nem mutatkozott.

*

1954 májusában az MDP III. kongresszusa elemezte az 1953 júniusa óta végbement fejlődést, és megszabta a második ötéves terv irányelveit. A kongresszus határozatot hozott a tanácsok pártirányításának megjavításáról, oly módon, hogy a tanácsokon belül pártcsoportok alakuljanak.

A szocialista építés továbbfejlesztésére a Függetlenségi Front helyébe új népfront szervezését határozta el, amely az MDP vezetésével összefogja a tömegszervezeteket, a különböző társadalmi, népi bizottságokat, személyiségeket, és egyesít mindenkit, aki a szocializmus építését támogatni akarja, hajlandó abban részt venni.

A kongresszus által elfogadott új szervezeti szabályzat felölelte azokat a tételeket, amelyeket a Központi Vezetőség 1953

júniusi ülése magáévá tett a párton belüli demokrácia erősítéséről.

Mindez megelégedéssel tölthette volna el Mező Imrét, ő mégis aggályokkal és nyugtalanságokkal távozott a kongresszusról, mint különben a küldöttek nagy része is. Úgy látták, hogy a kongresszus engedményeket tett a revizionizmusnak, illetőleg nem leplezte azt le ideológiailag és nem semmisítette meg politikailag. De a szektásság ellen sem harcolt kellőleg; veszélyes kompromisszumba ment bele. A kongresszus állításaival ellentétben a párt sem ideológiailag, sem politikailag nem volt egységes.

Az 1953 őszétől 1954 őszéig eltelt esztendőben Mező Imre mint a SZOT termelési osztályának vezetője teljes erejét bevetette az üzemi szervezés és a termelés irányításának munkájába. A termelés elmaradt a reáljövedelem emelkedése mögött, az ország többet fogyasztott, mint amennyit a termelékenység és a nemzeti jövedelem megengedett. A felhalmozás túlméretezett volt. Mindezt tudva, Imre a munkásosztályban is tudatosítani törekedett, hogy az életszínvonal emelkedése csak a termelékenység növekedésével együtt valósítható meg, s hogy az ötéves terv befejező éve sorsdöntő a népgazdaság számára.

Amikor Imre a SZOT-hoz került, a munkaverseny rendszeréről és a verseny szervezési elveiről szóló határozattervezet elő-

készítése volt napirenden. A SZOT levéltárában őrzött leveleiből és feljegyzéseiből látható, milyen intenzitással dolgozott ezen. Írásos hozzászólást kért valamennyi minisztériumtól, az Országos Tervhivataltól, a szakszervezetektől, és az így összegyűlt jelentős anyagot elemezte, tanulmányozta a felhasználható legjobb javaslatokat.

Pécsi Ferenc, aki abban az időben a SZOT Elnökségének tagja volt, élénken emlékszik Mező Imre ottani tevékenységére és eleven képet vázol egyéniségéről. Imrét, bár nem volt a SZOT Elnökségének tagja, rendszeresen meghívták az elnökség üléseire. „Mező elvtárs – mondja Pécsi Ferenc – új légkört teremtett, új szellemet vitt be a Szaktanács munkájába. Mindig nyíltan megmondta véleményét, tekintet nélkül arra, hogy bírálata kit érint. Ezt tette annak ellenére, hogy a Budapesti Pártbizottságtól való elbocsátását nagy igazságtalanságnak érezte és szenvedett miatta. Annál intenzívebben mélyedt el új feladataiba, annál szenvedélyesebben küzdött az új munkaversenyrendszer kialakításáért.

Imre hitt a verseny hatékonyságában és harcosan képviselte álláspontját. Harcolt az osztályáért és minden egyes munkatársáért. Az egyes emberek problémáit közvetítette a SZOT vezetőségéhez; felvetette az egyének ügyét a vezetőség ülésein. Ez újszerű volt ott és egy más jellegű irányítói munkát mutatott fel, mint amely a Szaktanácsnál

megszokott volt. Ő maga is más típusú pártmunkás volt, mint a többiek."

Munkatársaihoz így szólt: „Kidolgoztuk a munkaverseny átfogó rendszerét. Igyekeztünk bevonni a többi osztályt is, mert egy ilyen nagy jelentőségű anyag csak kollektív munka eredménye lehet... Rátérünk arra az útra, hogy közöttünk konkrétabb és szorosabb együttműködést valósítsunk meg. A segítés kölcsönös." Ezt a kölcsönösséget Mező Imre nagyon komolyan vette.

Azt hiszem, már az eddig elmondottakból is olyan kép alakul ki Imréről, amely őt valóban „új típusú" vezetőnek mutatja.

Év végére elkészült a határozattervezet és 1954 januárjában szétküldték. Ezután a párt Központi Vezetőségének agit.-prop. osztálya összehívta a lapok termelési rovatainak vezetőit, akik előtt Mező Imre elmondta, hogyan foglalkozzanak a határozattal.

Imre szenvedélyesen képviselte a határozatot. Éberen figyelte a sajtót, amely késlekedett a feladat megoldásával. „Mindent megígértek (tudniillik az újságírók), de eddig semmi sem történt" – írta február 23-án a SZOT akkori elnökének és kérte, hívja meg a sajtó képviselőit, hogy újra beszélhessen velük.

Május 4-én Mező Imre körlevéllel fordult huszonnyolc ipari kutatóintézethez. Négy kérdésre kért választ: 1. A verseny megin-

A Mező család, 1954

1956 június. Leningrád, Peterhof. Bal oldalt hátul Mező Imre

1956 június. Az „Auróra" fedélzetén. A bal szélen áll Mező Imre, jobbról a második Biszku Béla, középen Apró Antalné Jemeljanov elvtárssal, Leningrád, 1956

Jemeljanov elvtárssal, Leningrád, 1956

A magyar pártmunkás-küldöttség a Lomonoszov-egyetem előtt, 1956 június

ARTI COMMUNISTE FRANÇAIS
44, Rue Le Peletier, 44
PARIS (IX•)
Téléph TRUdaine 86-67

le 17 Mai 1945

SEC. LC.HV.

A T T E S T A T I O N

Le Camarade, MEHREL Jacques, a milité durant toute la période illégale et jusqu'à ce jour dans les rangs du Parti Communiste Français.

Il assurait, au moment de la libération le Poste de Responsable aux Milices Patriotiques (Section M.O.I.) sous le pseudonyme d'EDGARD.

Pour le Secrétariat du
Parti Communiste Français
J. DUCLOS

A Francia Kommunista Párt igazolása Mező Imre részvételéről az ellenállásban

dulása óta a felajánlások alapján nyert kutatási eredményekből mennyit vezettek be, illetőleg valósítottak meg az iparban? 2. Megközelítőleg mennyi lehet a megtakarítás? 3. Milyen az eredmények tudományos értéke? 4. Megjavult-e az intézet gyakorlati kapcsolata az üzemekkel? Az utóbbi kérdés a munkásság és a műszaki értelmiség viszonyára vonatkozott, amely Mező Imrét sokat foglalkoztatta. Erről írt például a kongresszusi versennyel kapcsolatban, amelyre szerinte „jellemző: a műszaki káderek és a munkások összefogása a nehézségek leküzdésére. Ez is közelebb hozta őket egymáshoz . . ."[15]

„A Sztahanov-mozgalom fellendítéséért" című cikke 1954. május 11-én jelent meg a „Szabad Nép"-ben. Ebben kifejtette nézeteit a munkaversenyről és néhány gondolatát arról, hogyan lehetne a versenyt az addiginál magasabb szintre emelni. A cél nem pusztán a terv teljesítése. Az önköltség csökkentése, a termelékenység emelése, a termékek minőségének megjavítása, az anyag- és energia-takarékosság – megannyi versenycél. És hozzátette: „Ezek az életszínvonal emelésének kimeríthetetlen forrásai."

A Minisztertanács és a SZOT határozatot hozott a munkaverseny fejlesztéséről, de a szakminisztériumokban elhúzódott a végrehajtási utasítások kidolgozása. Ennek ellenére mutatkoztak már az első eredmé-

nyek: megnövekedett a sztahanovisták száma, bár a sztahanovista címet nem könnyen adták. A textilüzemekben például öt feltétel teljesítéséhez kötötték, és a dolgozók éberen ügyeltek, nehogy érdemtelenek kapják a sztahanovista címet.

A cikkből kitűnik, milyen behatóan tanulmányozta Mező Imre a versenymozgalom fejlődését. Megállapította, hogy a versenyt még nem a határozatok alapján szervezik, s bírálta az üzemi és a szakszervezeti bizottságokat, amiért nem ismertetik a határozatot üzemük összes dolgozóival. Hibáztatja, hogy elmulasztják a határozatot a műszaki értelmiség feladataira is kidolgozni.

A cikk végül foglalkozik az üzemi pártszervezeteknek a munkaversennyel kapcsolatos feladataival, s felszólítja a pártszervezeteket, számoltassák be az üzemi bizottságot és tartsák napirenden a munkaverseny minden mozzanatának ellenőrzését.

Imre gyakran beszélt az üzemi párttitkároknak a műszaki értelmiség fontosságáról; szembeszállt a fel-felbukkanó értelmiségellenes előítéletekkel; kifejtette nézeteit arról, hogyan kell foglalkozni az értelmiséggel. Meggyőződéssel magyarázta, hogy például a komplex brigádok közelebb hozzák egymáshoz a munkást és az értelmiségit.

Ő maga mentes volt attól a félszegségtől, amely gyakori a fizikai dolgozóknál az értelmiségiekkel való érintkezésben. Imre

érezte saját erejét, mivel szeretett bárkitől tanulni, szívesen érintkezett a műszaki káderekkel is.

Gyakran vitatkozott újságírókkal cikkekről, nevezetesen üzemi riportokról, tervpropaganda-cikkekről, amelyek közvetlenül érintették saját munkáját.

Mint szerző szívesen fogadott el újságírói tanácsot, de elvi álláspontját mindenkor megvédte. Érdekesen rávilágít erre egy levele, amelyet saját cikke dolgában írt a „Szabad Nép" szerkesztőségének. Cikkének a szerkesztőségben átírt változatát visszaküldi: „Az átírás egy részével nem tudok egyetérteni, mert – bár stílusában jobb – de teljesen szakszerűtlen és értelmetlen." Ezt az állítását azután részletesen bizonyítja és levelét így fejezi be: „A cím nem jó. Ezzel elkéstünk. Akkor lett volna jó, amikor a határozat megjelent, tehát februárban. Most szerényebb címet kell adni, mert ma már kivétel nélkül minden szakszervezet erőteljesen foglalkozik a kérdéssel és már az üzemekben is intenzívebben alkalmazzák az új határozatot. Címnek a következőt javaslom: A Sztahanov-mozgalom fellendítéséért."[16]

Más alkalommal a „Szabad Nép" ipari rovata vezércikket kért Mezőtől a termelési értekezletekről. A cikket megírta, beküldte. A szerkesztőség azonban soká elfektette, majd átírta belső cikknek. Az átdolgozott cikkről Imre a következőket írta: „. . . Meg

kell mondanom, hogy ezzel a módszerrel nem tudok egyetérteni és nem is tartom egészen korrektnek. Nem vonom kétségbe a »Szabad Nép« ipari rovatvezetőjének szakértelmét, de a SZOT is ismeri egy kevéssé az üzemek termelési mozgalmának problémáit . . . Véleményem szerint az átírt cikk nem jobb az eredetinél. Nem azt adja, amit kell. Dörgedelmes szavakkal semmire se lehet menni, ezt egész mozgalmi tapasztalatunk igazolja. Csak higgadt érvelés hathat gondolkodó emberre . . . Az »átdolgozott« cikkben egyetlen új gondolat sincs; egy kivételével még a példák is az én példáim. Igaz viszont, hogy dörgedelmesen van megírva . . ."

A rovatvezető azt állította Mező írásáról, hogy híján van a bátorságnak, őszinteségnek és élességnek. Imre így válaszolt: „Úgy gondolom, hogy dörgedelmes szavak még nem jelentenek bátorságot, őszinteséget és élességet. A bátorság és őszinteség kritériuma a kérdés nyílt felvetésében van, nem pedig a dörgedelmes szavakban. Az átdolgozott cikk közlésével nem értek egyet." Mező Imre elemi követelménynek tartotta, hogy ha a lap valakitől cikket kér és kritikai észrevételei vannak, vitassa meg azokat a szerzővel.[17]

Egy évig dolgozott Mező Imre a SZOT-nál. Nem volt ez sem elveszett esztendő. Bizonyos kérdésekkel – így a párt és a szakszervezetek viszonyának problémáival – itt

még behatóbban megismerkedhetett. Kapcsolata az üzemi munkásokkal nem lazult. Sokkal jobban becsülték és szerették, semhogy leváltása a Budapesti Pártbizottság titkári funkciójából ezen a kapcsolaton változtathatott volna. „Nem tudtuk ugyan, hogy miért váltották le – mondja egy elvtárs a Budai Pamutfonógyárból –, de éreztük, hogy igazságtalanság történt."

Az ellenség általános támadásra készül

Mező Imre leváltását már csak azért sem érthették meg a munkások, mert nem volt bepillantásuk a párt belső válságába. Az 1953-as év tele volt olyan eseményekkel, amelyeknek rugóit a tömegek nem ismerhették. Nem tudták, mily komoly ellentétek dúltak a felső vezetésben, nem ismerték a gazdasági problémákról folyó heves vitákat, és arról sem lehetett világos képük, mennyire valósulnak meg a III. pártkongresszus határozatai. Valószínű, hogy Mező Imre is csak hiányosan tájékozódott mindenről.

Amikor 1954 őszén visszahelyezték régi funkciójába, a Budapesti Pártbizottságra, közelebb került a párt felső vezetőségéhez, lassanként jobban behatolt a gazdasági és politikai helyzet ismeretébe. Ettől azonban csak nőttek aggodalmai.

Az üzemi párttitkárok és a budapesti kerületek pártbizottságai nem titkolták Mező Imre előtt súlyos problémáikat; kérdésekkel ostromolták. Az igazságot akarták tudni a törvénysértésekről, a koncepciós perekről, a rehabilitációk elhúzódásának okairól. Mit válaszolhatott Imre?

„Azt nézem – mondotta egyszer –, hogy

mi a párt érdeke. Ahhoz igazítom munkámat." De az akkori helyzetben ez valójában megvalósíthatatlan volt. Már azt is nehéz volt felismerni, hogy mi „a párt érdeke". De ha ezt önmagában sikerült is eldöntenie – sokszor áthághatatlan akadályokba ütközött a párt érdekének szolgálata. A készülődő ellenforradalom javában építette ezeket az akadályokat, és a pártvezetőség megosztottsága, a növekvő eszmei-politikai zűrzavar kedvezett a reakció machinációinak. A sajtó képtelen volt betölteni propagandaszerepét.

Mező Imre a párt erkölcsi tekintélyének helyreállítására törekedett. Ez a törekvés ösztökélte azokra az erőfeszítésekre is, amelyeket a rehabilitálások érdekében tett.

Földvári Rudolf titkársága idején mindenütt az ellenséget keresték a budapesti pártapparátusban is. „Gyanús" lett többek között a Budapesti Pártbizottság telefonközpontjában dolgozó Kiss Ferencné, aki a belgiumi emigrációból tért haza. Kissné története tragikusan tanulságos. Férje a spanyolországi szabadságharcból rokkantan tért vissza Belgiumba, és ott a német megszállás éveiben részt vett az ellenállási mozgalomban. A németek elfogták és megölték. Az asszony attól való félelmében, hogy őt is elhurcolják, és hogy a kínzásoknak nem lesz ereje ellenállni, öngyilkossági kísérletet követett el. Bár felgyógyult, attól kezdve mindig betegeskedett. Amikor Imre

megtudta, hogy Kissné hazajött Magyarországra, felkereste és munkát szerzett neki a Budapesti Pártbizottság telefonközpontjában. Kissné a telefonos munkáját lelkiismeretesen ellátta, és erkölcsi erőt merített abból, hogy bizalmi munkakört tölt be.

Állásából való elbocsátása súlyosan érintette. Nem azért, mintha kenyérkeresetét vesztette volna el (más munkát kapott), hanem mert megvonták tőle a bizalmat. Mező Imréhez fordult a kérdéssel: mit vétett, mi az, ami méltatlanná tette arra, hogy a Budapesti Pártbizottságon dolgozzék?

Imrét megrendítette Kissné esete, és 1954 február 10-i kelettel levelet írt Rákosi Mátyásnak, amelyben részletesen megindokolta, miért áll az elbocsátott asszony mellé. Elmondta, mennyire ismeri életét, sorsát, emberi tragédiáját, és hogy meggyőződése szerint ok nélkül taszítják a kétségbeesésbe. De a levélre választ sem kapott . . .

1954 júniusában visszanyerték szabadságukat az ártatlanul bebörtönzött emberek. Ez a közvélemény nagy vívmánya volt. De arról, hogy miként történjék rehabilitálásuk, eltértek a nézetek, és az ellentétes vélemények heves vitákban csaptak össze.

Egyesek azt kívánták, hogy a rehabilitálások ne csorbítsák a párt vezetőségének tekintélyét. Mások ezt lehetetlennek tartották, azonnali teljes rehabilitálást akartak, s a börtönviselt elvtársak visszahelyezését régi munkakörükbe. Ezt tartotta szükséges-

nek Mező Imre is. Nem hitte, hogy a rehabilitálások végrehajtásának „fokozatosságával", elhúzásával lehessen még menteni a párt vezetőségének erkölcsi hitelét.

Csatári József mondta el: „Amikor 1954-ben foglalkozni kezdtek a rehabilitálásommal, az ÁVH-nál felolvasták nekem Szalvai Mihály és Mező Imre rám vonatkozó nyilatkozatát. Ekkor tudtam meg, hogy milyen határozottan kiálltak mellettem. Mező Imre, a vezető pozícióban levő pártfunkcionárius lelkiismereti kérdésnek tartotta, hogy az államapparátus számára a rendszerhez hű, megbízható káderekét szerezzen. Ő járt közben azért is, hogy visszakerülhessek a hadseregbe, és szorgalmazta ezredessé való előléptetésemet. Mindezt azonban csak később, évek múltán, közvetve tudtam meg. Ilyen jellemnek ismertük mi, a spanyolországi nemzetközi brigádok volt harcosai Mező Imrét."

Olyan elvtársak, akik 1954 végétől Imrével dolgoztak a Budapesti Pártbizottságon, sokat tudnak ezekről a küzdelmeiről.

Már az előző évben, miközben pedig saját helyzete egyre bizonytalanabbá vált, barátait és bizalmasait felkereste a funkcióikból eltávolított elvtársak érdekében. Kelen Béla, aki akkor a Magyar–Szovjet Társaság főtitkára volt, elbeszélte, hogy abban az időben Imre ismételten felhívta telefonon azzal a kéréssel, hogy segítsen egyik-másik elvtárs elhelyezésében. „Ne kérdezz sem-

mit – mondotta –, majd később megmagyarázom, most segíts rajta." Kelen Béla felvette az így ajánlott pártmunkásokat, és mint állítja, ezekkel a kommunistákkal csak erősödött az MSZT.

Harcában Mező Imre nem volt egyedül. Jó néhány barátjával tanácskozott; nemegyszer az ő lakásán ültek össze és vitatták, mit kell és mit lehet tenni. Ezek az elvtársak egyetértettek abban, hogy a pártvezetés tekintélyét meg kell szilárdítani – helyesebben: vissza kell állítani –, s hogy ehhez az ártatlanul bebörtönzötteket úgy kell rehabilitálni, hogy visszaadják becsületüket az egész nép előtt. Ez pedig annyit jelent, hogy vissza kell helyezni őket azokba a funkciókba, amelyeket letartóztatásuk előtt töltöttek be, vagy azonos szintű beosztást adni mindegyiknek.

De ez nem történt meg, és – más tényezőkkel együtt – ezek a dolgok tovább mélyítették a párt válságát. Mező Imre mégis megőrizte azt a meggyőződését, hogy a törvénysértések és egyéb bűnök jóvátehetők, hogy a párt ki fogja vetni magából a bűnösöket, a felelőtleneket, a kényuraskodókat, megtisztítja és ezzel megacélozza sorait, és tovább viszi a népet a szocializmus felé. Hitt ebben, nem naivitásból és nem önáltatással; meggyőződése arra a tudásra és tapasztalatra épült, amelyet harmincéves pártmunkában szerzett, és a legjobb elvtársai, barátai iránt mindvégig

megőrzött bizalomra. Jól ismerte a kockázatot is, amelyet állásfoglalásával, az ártatlanok dolgában való közbenjárásával vállalt, de ő sohasem gondolt arra, hogy megalkuvás árán védje meg önmagát.

*

1955 márciusában a Központi Vezetőség támadásba megy át a revizionizmus ellen. A párthatározat szerint az 1954. évi gazdasági visszaesés[18] fő oka, hogy „1953 júniusa óta olyan jobboldali antimarxista, pártellenes, opportunista nézetek terjedtek el a pártban, az államapparátusban és más területeken, amelyeknek hatására iparunk fejlődése megtorpant, csökkent a szocialista felhalmozás, romlott az állami és az állampolgári fegyelem".[19]

Jobboldali nézetek nyilatkoztak meg abban, hogy a revizionisták nem kijavítani akarták az iparosításban előállott aránytalanságokat, hanem az iparosítást magát támadták, és azt vallották, hogy a nemzetközi munkamegosztásba való helyes bekapcsolódás mentesítheti Magyarországot a nehézipar fejlesztésének terheitől. Politikai értelmében ez a felfogás a munkásosztály vezető szerepe ellen irányult; minthogy a nehézipari munkásság a dolgozó tömegek politikailag legfejlettebb és legtapasztaltabb része, amelynek a tömegek élén kell halad-

nia, létszámának csökkentése az élcsapat gyengítését vonja maga után.

A párthatározat más fontos kérdésekre is kiterjedt, nevezetesen a mezőgazdaság problémáira és megbélyegezte a falusi politikával kapcsolatos jobboldali nézeteket. De ahhoz, hogy a párt széles tömegeit mozgósíthassa a veszélyes jobboldali elhajlás ellen, szükséges lett volna Nagy Imre és társai revizionizmusának nyílt leleplezése és a nézeteik elleni eszmei-politikai harc. Ez azonban nem történt meg; ehelyett a Központi Vezetőség adminisztratív intézkedésekkel próbálta pótolni az ideológiai harcot, aminek rövid időn belül súlyos következményei mutatkoztak meg.

Mező Imrét a határozatnak az iparra vonatkozó része foglalkoztatta elsősorban. A budapesti nagyüzemek termelési feladatait, munkafegyelmét most a határozat fényénél vizsgálta. Az addigiaknál is többet tanult, tanácskozott, gondolkodott a termelési feladatok teljesítésének politikai-ideológiai feltételeiről. Erről tanúskodik egy később megjelent, „A pártmegbízatások jelentősége és szerepe" című cikke,[20] amely elvileg és gyakorlatilag taglalja a legfontosabb budapesti nagyüzemek problémáit; a selejt csökkentésére, a munkafegyelem megjavítására szervezett kampánnyal foglalkozik.

Az öntödei selejt csökkentésére négy csoportot alakított szakmai és elméleti tudással rendelkező, politikailag megbízható

emberekből, akik azt a pártmegbizatást kapták, hogy hat budapesti nagyüzemben segítsék a dolgozókat a selejt csökkentésére irányuló megújított erőfeszítéseikben. A Láng-gyárban, a Gheorghiu-Dej Hajógyárban, a MÁVAG-ban lendületesen megindították a kampányt. Ez megkövetelte a munkafegyelem megszilárdítását és ehhez a politikai-ideológiai pártmunka jellegének kimunkálását, harcban a jobboldali nézetek ellen.

Az 1955-ös év folyamán mutatkoztak is bizonyos eredmények. A Dej Hajógyár például, amely 1955 júniusában mindössze hatvannégy százalékra teljesítette tervét, októberben már kilencvenkét százalékot és decemberben száznégy százalékot ért el. Imre ezt az eredményt a pártmegbízatás sikeres teljesítésének minősítette, és hangsúlyozta, hogy ez egyben a kádernevelés hatékony módszere. Pártmegbízatást azonban – írta – pártonkívülinek is lehet adni. A pártonkívüli munkás számára ez a párt iránta való bizalmának a jele, megtiszteltetésnek érzi, jobban fog támaszkodni az üzem kommunistáira, maga is kommunistává érlelődik. A pártmegbízatás tehát már bevált gyakorlat lett, amelyet terjeszteni kellett és terjedt is.

A legtöbb pártmegbízatás gazdasági jellegű. „Ez önmagában nem is hiba – mondja a cikk. – A baj az, hogy ezzel párhuzamosan elenyészően kevés a politikai, mozgalmi

jellegű pártmegbízatás." Ezeket bizonyos fokig lebecsülik. Pedig a főiskolákról az üzemekbe kerülő nagyszámú műszaki és gazdasági káder fontos posztokat foglal el. Politikailag is fejlett emberek, akik nagyobb igényeket támasztanak a pártszervezettel szemben. Ők maguk mégis nehezen vállalnak politikai, mozgalmi megbízatást. Imre, aki „belelátott" az emberekbe, észrevette, hogy a képzett káderekről bizonyos fölényeskedésről van szó; úgy vélik, hogy például a csoportbizalmi megbízatása „egyszerű párttagoknak való", nem üti meg az ő intellektuális színvonaluk mértékét.

Az idézett cikkben Mező Imre megrója ezt a gőgöt, de ugyanakkor hangsúlyozza, hogy mindenkinek a neki megfelelő megbízatást kell adni, hogy a kiválasztásnál differenciáltan kell eljárni. Az élmunkást bízzák meg azzal, hogy tapasztalatait, munkamódszerét adja át más dolgozóknak is; az ilyen feladatot szívesen fogja vállalni. Másoknak az a megbízatás felel meg, hogy környezetükben gondoskodjanak a munkafegyelem megjavításáról. Mindezek a pártmegbízatások elsőrendű, igen fontos pártmunkák, amelyeket meg kell becsülni. „... a párt harcaiban, a szocializmus építésében minden munkának megvan a maga történelmi értéke, a legkisebb részletmunkától kezdve a legnagyobbig. Ez a társadalmi, a mozgalmi munkára, az állami és gazdasági munkára egyaránt érvényes."[21]

A megbízatás végrehajtását menet közben ellenőrizni, segíteni és befejeztével értékelni kell. Enélkül elkedvetlenedik az, aki kapta és csökken fáradozásának eredménye. Viszont, ha egy pártszervezet ért ahhoz, hogy kiépítse a pártmegbízatásokkal ellátott párttagok és pártonkívüliek széles hálózatát, jelentékenyen növelheti vezető szerepének színvonalát, munkájának hatásfokát.

Mező Imre a kampányfeladatokat is tágabb perspektívában látta; a közvetlen célon túli lehetőségeket is számba vette. Amikor 1954 nyarán a munkásság az árvíz elleni küzdelem veszélyeit és fáradságát vállalta, kiküldte munkatársait a fontosabb üzemekbe azzal, hogy beszéljék meg, hogyan kell majd a dolgozóknak az árvíz idején megnyilatkozott áldozatkészségét később felhasználni a termelési fegyelem megjavítására.

A gazdasági kérdésekkel nem lehetett úgy foglalkozni, hogy közben elhanyagolják az ideológiai harcot. A Központi Vezetőség 1955 márciusi határozata, mint már említettük, rámutatott arra, hogy a bajok gyökere a jobboldali elhajlásban van. Elfelejteni, hogy a munkás–paraszt szövetség „olyan osztályszövetség, amelynek célja a szocialista társadalom felépítése", tagadni a párt vezető szerepét a Hazafias Népfrontban – antimarxista nézetek. Márpedig ezek

és hasonló nézetek fejeződtek ki Nagy Imre akkori cikkeiben és beszédeiben.

Emlékezetes, hogy Nagy Imre 1954. október 20-án megjelent cikke után, amelyet a jobboldali elemek jeladásnak tekintettek, a szükséges kritika ürügyén rágalmazó módon léptek fel a párt ellen, miközben letagadták a párt vezetésével régebben elért eredményeket is.

Mező Imre teljesen egyetértett a határozatnak azzal a megállapításával is, hogy „ideológiai harcot kell folytatni a párt politikájától eltérő minden elhajlás ellen, a jelen esetben mindenekelőtt a jobboldali elhajlás ellen".

Ezért Imre ebben az időben több figyelmet fordított a sajtóban és az irodalmi életben megnyilatkozó jobboldali, antimarxista tendenciákra is, különösen a Központi Vezetőségnek „az irodalmi életben mutatkozó jobboldali jelenségekről" hozott novemberi határozata után.

A párt vezetősége aggodalommal látta, hogy egyes írók bizalma a párt iránt megrendült, pesszimizmus vett rajtuk erőt; politikamentes írásokkal jelentkeztek, míg mások a sematizmus elleni harc címén, irodalmi lepelben a párt és a népi demokrácia ellen fordultak.

Mező Imre, mint mindig, a pártot féltette, a párt védelmére kelt. Az írók speciális alkotói problémái – amelyekről sok szó esett – távolabb álltak tőle, de azt jól látta, hogy

közülük sokaknak a magatartása egyre inkább pártellenes és romboló hatású. Ezekkel, a népi demokratikus rendszert veszélyeztető áramlatokkal szállt szembe.

Mégis a Budapesti Pártbizottság munkája kötötte le elsősorban. Előtérben állt a párt tömegkapcsolatainak erősítése. Mint láttuk, Imre instrukcióiban, előadásaiban ismételten előfordul az a gondolat, hogy a tömegek óhaja nem mindig esik egybe igazi érdekeikkel, és hogy a kommunisták dolga őket meggyőzni, tudatukat formálni. A dolgozókkal – magyarázta a titkároknak – egyrészt a béke védelmének szükségességéről, másrészt a második ötéves terv indításáról kell beszélni.

A béke védelmének szükségességét abban az időben annál is inkább hangsúlyozni kellett, mert az imperialisták veresége a bandungi értekezleten, a békeerőknek a genfi kormányfői tanácskozásokon elért sikere, a nyugatnémet kormányküldöttség moszkvai útja biztonságérzetet és bizonyos illúziókat is keltett a tömegekben.

Ami az ötéves tervet illette, Mező Imre agitációs módszerét és elveit az jellemezte, hogy a leghatározottabban elvetett minden olyan kísérletet, hogy az agitációban elkendőzzék vagy egyenesen letagadják a gazdasági nehézségeket. Meg volt győződve róla, hogy a munkásosztály megérti az őszintén feltárt nehézségeket és kész küzdeni azok legyőzéséért. Tehát válaszolni kell a dol-

gozók minden kérdésére, mondotta, „de ügyelni kell arra, hogy ne csak arról legyen szó, amit az emberek felvetnek, vagy esetleg az ellenség bedob . . .” Az agitátorok maguk „vessék fel a kényes kérdéseket”.

Melyek voltak a „kényes kérdések”? A kevéssel azelőtt megvalósított normarendezés kétségtelenül elégedetlenséget okozott bizonyos munkáskategóriákban. Ezzel volt magyarázható, hogy a budapesti üzemek termelése az első félévihez képest visszaesett. Az agitátor feladata bebizonyítani – mondotta Imre –, hogy a normarendezés egész sor igazságtalanságot, jogtalan kereseteket szüntetett meg. Hivatkozhatunk a dolgozók igazságérzetére, igazságszeretetére, de az agitációt mindenkor a helyi viszonyok tüzetes ismerete alapján kell kidolgozni.

Saját agitátor képessége, amely már Belgiumban is megmutatkozott, a párton belül, a káderek körében is érvényesült. Sokan vallanak erről.

„1955-ben, amikor a Pártfőiskoláról kikerültem – mondja Somogyi Lajos –, mindjárt fontos beosztást kaptam. Lelkesedtem a munkámért, de szinte állandó izgalomban éltem. Több gazdasági kérdést nem értettem, s az ebből fakadó nyugtalanságomat fokozta az akkori politikai légkör, amelyben sok zavaros nézet terjedt. Az élet ugyancsak kavargott körülöttem; az 1956-os súlyos események közeledtek.

Ebben a helyzetben volt alkalmam Mező Imréhez fordulni. Órákon át beszélgetett velem, nagy türelemmel és nyugalommal magyarázta a megdöbbentő jelenségeket. Hol megnyugtató biztatással, hol erős érvekkel és elvi állásfoglalással adott választ problémáimra. Ami reám a legerősebben hatott, az beszédének feltétlen őszintesége volt; éreztem, hogy olyan emberrel beszélek, aki mindig az igazat mondja.

Az ilyen beszélgetések végén erősebbnek éreztem magamat, és éreztem: nem frázis az a néhány szó sem, amellyel elbocsát. Azt mondta: »Dolgozzon nyugodtan, segíteni fogok.« És Mező elvtárs segített. Bármily kérdéssel fordultunk hozzá, mindig előbbre jutottunk vele. Minden problémánkra tudott olyan megoldást, amely a párt javát szolgálta."

A feszült munkában Imre egészsége egyre romlott. De ő ezzel nem akart foglalkozni. „Őseim – mondta egyszer tréfálva – mind matuzsálemi kort értek meg, én is megérem a századik évemet." „Nono! – feleltem. – Az őseidről nem is tudsz te semmit, de azok biztosan nem őrlődtek a politikai élet malmaiban."

1955. decemberben lett ötven éves. Ötvenedik születésnapján kormánykitüntetést kapott, és ebből az alkalomból a Budapesti Pártbizottság titkárai, osztályvezetői, ezek helyettesei egy kis házi ünnepséget rendeztek tiszteletére. „Mező elvtárs – mondotta

el Méhes Lajos – meghatódással fogadta az üdvözléseket, és válaszában a többi közt ezt mondta: »Dante valamikor az emberi életkor felét harmincöt évben állapította meg. Ez a felfogás szerintem elavult. Oly fiatalnak érzem magam, hogy még az ötven évet sem tekintem az élet felének.«"

Így tréfálkozott, de komolyan bizakodott, holott már egy esztendő sem volt hátra harcos életéből.

Az év vége felé egyre inkább sűrűsödtek a politikai égbolt felhői. Nagy Imre, akit decemberben a Központi Ellenőrző Bizottság kizárt a pártból, tovább folytatta frakciójának szervezését. Illegálisan terjesztette tanulmányait, amelyekben azokat a gondolatokat igyekezett a tömegekben elhinteni, amelyeket egy évvel később az ellenforradalom írt a maga zászlajára. Nagy Imre nézetei a proletárdiktatúra felszámolására irányultak; javasolta a többpártrendszer visszaállítását (a Kommunista Párt visszaszorításával), a termelőszövetkezeti mozgalom gyakorlati feladását és külpolitikai vonatkozásban Magyarország kilépését a Varsói Szerződésből.

Nagy Imre akkor még csak titokban terjesztett írásai nem maradtak hatástalanok. A körülötte csoportosult írók terjesztették gondolatait, még túl is haladták jobboldali álláspontját.

Mindez nagyon is érezhető volt a Budapesti Pártbizottságban. Nem utolsósorban

az ellenzéki írók hatása is megzavart egyes elvtársakat. Sztálin bűneinek feltárása az SZKP XX. kongresszusán megrendülést és többekben meghasonlást okozott.

Imrének ilyen körülmények között nemcsak az üzemi és a kerületi titkárokkal, de közvetlen munkatársaival is nehéz vitákban kellett helytállnia, különösen a Központi Vezetőség márciusi ülése után. Mező Imre is ott volt azon a viharos ülésen, amelynek állást kellett foglalnia az SZKP XX. kongresszusához és ezen belül a személyi kultuszról elfogadott határozatához, amely az egész nemzetközi kommunista mozgalmat megrendítette.

A Központi Vezetőség több tagja nyíltan felvetette a pártban eluralkodó bizalmi válságot, és szembeszállt a XX. kongresszusnak azzal az értékelésével, amelyet az MDP akkori Politikai Bizottsága terjesztett jóváhagyásra a Központi Vezetőség elé.

Ennek a határozati javaslatnak a lényege az volt, hogy a mi pártunknak nem kell a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusából a maga számára külön konklúziókat levonnia, mivel a Magyar Dolgozók Pártja már előbb azt a politikai vonalat követte, amelyet az SZKP a XX. kongresszuson elfogadott.

Ezzel a megállapítással azonban a Központi Vezetőség többsége nem értett egyet. Bizottságot jelöltek ki, amely az elhangzott

bírálatok tekintetbevételével megfogalmazza a határozat végleges szövegét.

Az így elkészült határozat jelent meg a „Társadalmi Szemle" februári számában. Sok elvtárs elégedetlen volt ezzel a szöveggel is, mert bár kimondta, hogy „a párt el van tökélve arra, hogy következetesen végigvívja a harcot a személyi kultusz minden maradványának felszámolásáért, a kollektív vezetés biztosításáért, a bírálat és önbírálat kifejlesztéséért, a pártdemokrácia kiszélesítéséért" – nem szólt a párt addigi politikai vonala megváltoztatásának szükségességéről.

Mit tett Mező Imre ebben a helyzetben? Egyenként beszélt olyan elvtársakkal, akiknek befolyásuk volt a vezetésben. Arról igyekezett meggyőzni őket, hogy igenis korrigálni kell magát a politikai vonalat. Sok ilyen vitát folytatott a Budapesti Pártbizottság egyes tagjaival. A plenáris üléseken pedig elmondotta, milyen jelzéseket kapott a tömegek hangulatáról.*

Mező Imre azok közé tartozott, akik tudták, hogy a külső ellenség nem hagyja kihasználatlanul ezt a helyzetet, amit különben látnia kellett mindenkinek, aki látni

* Sajnos, a Budapesti Pártbizottság levéltárában semmi sem található az 1956-os évből. Az ellenforradalomban elpusztultak a jegyzőkönyvek és egyéb írásos anyagok. Ezért Mező Imre akkori állásfoglalásait csupán barátai és munkatársai szavai alapján tudtam rekonstruálni.

akart. Mindezt elmondta a Budapesti Pártbizottságban, de kint a pártszervezetekben, az üzemi vagy kerületi titkárok előtt fegyelmezetten a Központi Bizottság utasításaihoz tartotta magát, semmiben el nem tért azoktól.

De volt rá eset, hogy a Budapesti Pártbizottság semmilyen utasítást, direktivát nem kapott. Így például a poznani események idején. Abban a légkörben, amely Budapesten uralkodott, a poznani megmozdulás is jó alkalmat nyújtott az ellenzéki elemeknek a bújtogatásra. A Petőfi-kör körül csoportosult egyetemisták járták az üzemeket és ott hirdették, hogy Lengyelországban népi forradalom kezdődött, amely követendő példa. Röpgyűléseken éltették a lengyel „népi megmozdulást"; a munkásfiatalokkal ilyen értelmű nyilatkozatokat próbáltak aláíratni – nem mindig sikertelenül.

Mező Imre felhívta a kerületi titkárokat és megmagyarázta, hogy az, ami Poznanban végbemegy, ellenforradalmi zavargás. Figyelmeztette a titkárokat, hogy óvják meg a dolgozókat a félrevezetéstől, s utasítsák ki a Petőfi-kör agitátorait az üzemekből, ne engedjék, hogy a munkásifjúság között a poznani „népi forradalom" apostolai legyenek.

Az egyetemi ifjúság szenvedélyesen vitatkozott. A nacionalista hangulatkeltés volt a legártalmasabb. Értelmiségi aktívák újra

meg újra felvetették a törvénysértések kérdését. A Petőfi-kör valóságos agitátorképzője lett az ellenforradalomnak. Viharos ülései és azok sajtóvisszhangja egyre több aggodalomra adtak okot.

Nyilvánvaló volt, hogy a revizionisták élén értelmiségi csoportok ágálnak. Egyet kell érteni Molnár János megállapításával az akkori elégedetlenség forrásáról és a magyarországi revizionizmus különleges „értelmiségi, sőt irodalmi színezetű" jellegének okairól. Ezt írja:

„A magyarországi szektarianizmus különleges vonása nem a túlzott iparosításban, a mezőgazdaság átszervezésében és más, az objektív helyzettel nem marxista módon számoló irányvonalban volt. Ezek természetesen súlyos hibák voltak és következményeik károsan hatottak. Hasonlóképpen azok a politikai módszerek is, amelyek teljes kifejlődésükben egyre taszítóbbá váltak. Ezek, összefüggésben a személyi kultusz durva, az emberek méltóságérzetét sértő, igazságérzetét bántó formáival együtt alapvető forrásai voltak az elégedetlenségnek. Mégis, a magyarországi szektás-dogmatikus vezetés fő jellemvonása . . . nem ezekben a tényezőkben, hanem a súlyos törvénytelenségekben, valamint Rákosinak és szűkebb csoportjának a hatalomhoz való görcsös, a hazugságot is felhasználó ragaszkodásában volt . . . az elkeseredés felháborodássá változott, amikor teljes nagyságában fény de-

rült a törvénysértő perekre és a felső pártvezetés egyes tagjainak személyes felelősségére . . . Természetes dolog volt, hogy eme bűnöket a szocialista rendszer minden ellensége kihasználhatta és ki is használta. De ehhez kell visszavezetni a revizionista megnyilatkozások különösen éles, átkozódó és szidalmazó jellegét is. A revizionizmus, amely nem a helyzet reális megváltoztatásának és a szocializmus érdekei védelmének talajáról vizsgálta ezeket a kérdéseket, nem tudott tovább menni az önmarcangolással vegyes átkozódásnál, amely különösen erős irodalmi színezetet kapott. Ez . . . szembetűnő volt az „Irodalmi Újság" cikkeiben és a Petőfi-kör vitáin."[22]

Június 18-án Mező Imre is elment és felszólalt a Partizánszövetségben rendezett Petőfi-köri vitában. A meghívó a volt ellenállók, régi harcosok és az ifjú értelmiségiek találkozójára szólt. Imre beszélt a rehabilitálásokról és az utóbbi hónapokban hozott, a demokrácia megszilárdítására irányuló rendelkezésekről. Nagy erőfeszítésébe kerülhetett a nekiszegezett kérdésekre felelni, amelyekből bizalmatlanság, sőt ellenséges érzület áradt felé.

– Miért ily indulatosak? – kérdezte a zajongó hallgatóságtól. – Ha igaz, hogy segíteni akarnak a pártnak, hogy a forradalom ügyét kívánják szolgálni, akkor a bírálat, amellyel itt vagdalkoznak, nem lehet célravezető. Azt mondják: a munkásosztály

már nem bízik a pártban. Akkor mivel magyarázható, hogy a munkások teljesítik a tervet? A párt és a tömegek kapcsolatában, igaz, vannak feszültségek és a munkásoknak vannak jogos panaszaik. Ám ezeket a párt megvizsgálja és lépésről lépésre orvosolja. Elhangzottak vádak a párt és a kormány ellen, felrótták az elkövetett hibákat, de egyetlen szót sem ejtettek az utóbbi hónapokban foganatosított intézkedésekről, a rehabilitálások dolgában történt előrehaladásról. Bírálni lehet, sőt a vita szükséges is, de nem lehet vitatkozni úgy, hogy a tényeket nem vesszük tudomásul.

Aki objektív akar lenni, nem állíthatja, hogy mindaz, ami eddig történt, csak rossz. A felvetett kérdéseket tisztázni kell, ez meg is fog történni. A jogos panaszok nem fognak süket fülekre találni. Bár a párt most nehéz helyzetbe került, van elég ereje legyőzni a nehézségeket, kijutni a mai helyzetből.

Mező Imre jól látta, hogy a jobboldali elhajlások elleni harcban újabb szektás hibákat is vétettek. Nem is akarta a bírálókat letorkolni, ilyesmi valóban távol állt tőle. Arról akarta meggyőzni hallgatóságát, amely folytonos közbekiáltásokkal is megszakította, hogy helytelen módon vitáznak, hisz a nyilvánvaló tényeket sem veszik tudomásul. És ismételten rámutatott mindarra, ami pozitívumot a párt erőfeszítései már létre-

hoztak. Újra ismételte: aki behunyja szemét a valóság elől, nem vitatkozhat.[23]

Július elején nagyobb pártmunkásküldöttség utazott a Szovjetunióba. Mező Imre volt a delegáció helyettes vezetője. A küldöttség Moszkvában és Leningrádban az SZKP-nek a XX. kongresszus utáni munkáját tanulmányozta. Gromov, az SZKP Központi Bizottsága szervezési osztályának vezetője informálta a magyar testvérpárt küldöttségét a pártszervezés módszereiről, és más vezető szovjet elvtársak is foglalkoztak velük. Azután csoportokra oszolva meglátogattak több moszkvai kerületi pártbizottságot is.

Ha a munkanap végén a küldöttség tagjai újra összejöttek, hogy egyesítsék és egybevessék tapasztalataikat, mégis főleg arról beszéltek, hogy azalatt otthon mi történik. Nyugtalanok voltak.

Itthon tovább forrongott minden. 1956. július 18-án összeült a Központi Vezetőség, hogy a helyzetet végre tisztázza. E tanácskozás nagy fontosságára való tekintettel hazahívták a Szovjetunióba utazott delegáció központi vezetőségi tagjait, majd Mező Imrét is, akit több más, a tömegek bizalmát élvező elvtárssal együtt a Központi Vezetőségbe kooptáltak. Ekkor választották be a Központi Vezetőségbe Kádár János elvtársat is, aki egyben a Politikai Bizottság és a Titkárság tagja lett. Rákosi Mátyás helyébe Gerő Ernőt választották

első titkárnak. Ez a tény és az a körülmény, hogy Rákosi politikájának több képviselője a vezetőség tagja maradt, akadályozta aztán a támadásban levő revizionizmus eszmei-politikai visszaverését s ugyanakkor a szektás hibák gyökeres felszámolását is.

A Központi Vezetőség ülésén bejelentették a népszerűtlen államkölcsönjegyzések megszüntetését. A következő hetekben különböző intézkedésekkel emelték a dolgozók több kategóriájának bérét. Átfogó határozat jelent meg az értelmiségről,[24] új hetilapok és folyóiratok megindítását engedélyezték és így tovább. Sok helyes, jó határozat, bátor kezdeményezés, hősies erőfeszítés volt mindebben a súlyos helyzet gyökeres megjavítására, a pártegységnek és a párt tekintélyének helyreállítására. „Ez az a régen várt kedvező helyzet arra, hogy a párt megfontoltan, a tömegekkel szorosan összeforrva, lépésről lépésre előrehaladjon a lenini szellemben fogant és a szocializmus építésének objektív körülményeit tükröző júliusi határozatok megvalósításának útján" – írta a párt folyóirata.[25]

A vezetőség kezdeményező, alkotó pártmunkát kívánt az aktíváktól, a helyi pártszervektől. De lehetséges volt-e ez abban az időben, amikor a párttagságot és az egész dolgozó népet át- meg átszántotta a családások keserűsége, az igazságtalanságok kiváltotta harag, a bizalmatlanságot viszonzó bizalmatlanság? „Már késő volt" – mon-

dották sokan az ellenforradalom tapasztalatai után; 1956 őszén már késő volt.

Ezt mutatta az a sötét hangulat is, amely október 6-án Rajk László temetését körülburkolta. A temetéssel Mező Imrének sok gondja, kínja volt. A párt őrá bízta megrendezését.

Mindenki érezte, hogy az ellenség ezt az „egyedülállóan nagy alkalmat" ki akarja használni a párt és a népi demokrácia elleni általános támadás megindítására. Mindenki tudhatta, hogy éppen ezért a készülő tüntetés a polgárháború veszélyével terhes. Óriási felelősség nehezedett a Budapesti Pártbizottság titkárára; mindent elkövetett, hogy a temetési szertartást a tömegtüntetéstől és annak következményeitől megvédje.

A temetés végül mégis zavargások nélkül, békésen zajlott le. De mennyi sebet szakított fel újra! Milyen indulatok tüzére öntött olajat!

„Halálában is győzött ellenségein..."

Rajk László temetése után tovább fokozódott a válság. Az üzemek dolgozói sem tudtak megnyugodni. Az imperialista ügynökök, az ellenzéki írók és újságírók szították az általános izgatottságot, míg az ellenforradalmi összeesküvők vezérkara tervszerűen készült akciójára. Ügynökei egyre-másra gyűléseket tartottak, tobzódott felelőtlen demagógiájuk. Az üzemekből, kerületekből mindenféle követeléseket tartalmazó levelek érkeztek a pártközpontba; ezek tükrözték a nagy feszültséget. „Az üzemi titkárok idegei kezdenek felőrlődni" – mondta egy barátjának Imre.

A Budapesti Pártbizottság apparátusában is mélyülő ellentétek osztották meg a munkatársakat. Az eseményekkel kapcsolatban érzelmeik és véleményük különbözősége eltávolította őket egymástól.

Egyre dagadt, nőtt az ár, amely ellen Mező Imre is küzdött. Életének ezeket az utolsó napjait gigászi erőfeszítés töltötte be. Zúgott, dörömbölt az ellenforradalom; legszennyesebb hullámai a párt székházai felé hömpölyögtek . . .

Az október 6-a és 23-a közötti hetekben országos méretekben folyt az ellenforra-

dalmi agitáció. Követeléseket állítottak fel, töredékes „programpontokat" hirdettek, s hogy mindez zavaros volt – annál jobban megfelelt az ellenségnek. „Eszméik legerősebb oldala még október 23-a után is a tagadás maradt... – mondja könyvében Molnár János. – A közelebbi vizsgálat is csak azt húzza alá, hogy ezek végül is polgári demokratikus eszmékbe torkolltak, és a szocialista demokrácia kifejezésben a jelző kezdetben is csak szükségből került oda, később el is maradt..."

Október 23-án Imre felhívta Biszku Bélát. Hívta, menjenek el együtt a Politikai Bizottsághoz és fejtsék ott ki, hogyan látják a helyzetet. Déltájban ott voltak az Akadémia utcai székházban. „De – mondja visszaemlékezve a tragikus helyzetre Biszku elvtárs – nem jutottunk mi ott szóhoz. Nem hallgatott meg bennünket senki. Várakoztunk... azután megtudtuk, hogy a párt engedélyezte a diákok által tervezett tüntetést. Elmentünk. Én a Petőfi-szoborhoz mentem, hogy megnézzem, mi történik ott, Imre pedig visszatért a Budapesti Pártbizottságra."

A Köztársaság téri pártházban Mező Imre összehívta munkatársait. „Együtt voltunk ott egy első emeleti teremben – így vall erről Kertész István, a gazdasági osztály akkori vezetője. – Többen úgy vélték, hogy hasznos, ha mi is kimegyünk a tüntetésre, ha mi, kommunisták igyekszünk lecsilla-

pítani a tömeget és megakadályozni, hogy rendbontás történjék. De akkor már a kommunisták semmit sem tudtak megakadályozni."

A Petőfi-szobornál olvasták fel az Írószövetség hét pontját. Követeltek: független nemzeti politikát a szocializmus alapján; testvéri együttműködést az egyenjogúság alapján; nyílt vitát az ország gazdasági helyzetéről; munkásigazgatást az üzemekben; új parasztpolitikát; a népfront munkájának felélénkítését; szocialista demokrácián alapuló választási rendszert és mindezeknek megvalósítását Nagy Imre vezetésével.

Kétségtelen: e követelések egy része félrevezetően rokonszenves volt. De a bennük még megőrzött szocialista gondolat napokon, talán órákon belül eltűnt. Az ellenforradalom irányítóinak munkája folytán már a Petőfi-szobornál tüntető csoportok magatartása gyors ütemben jobbra tolódott. Bár vörös zászlókkal, a Lenin Intézet hallgatóival az élen érkeztek a térre, ott már a tüntetők egy része ellenséges jelszavakat ordítozott. Nyilvánvaló volt, hogy nem a kommunisták, hanem az ellenség áll mögöttük. Mint utólag ismeretessé vált, Nagy Imre hívei szervezték a demonstrációt. Hasonló jelenetek játszódtak le a Bem József téren is. Az ellenség nyílt támadásban volt.

A fiatalok a tüntetés végeztével sem oszoltak szét, hanem csoportosan járták a várost. Piros-fehér-zöld zászlókkal teherautók

szállítottak új meg új csoportokat a külterületekről a város központja felé. Este megtámadták és véres harcban elfoglalták a rádió épületét.

Biszku Béla elmondja: „Mi a XIII. kerületi pártbizottságon Mező Imrétől utasítást kaptunk. Ennek értelmében meg kellett szerveznünk a kerületi pártbizottság épületének a védelmét. Fegyverünk azonban nem volt. Ennek ellenére szerveztük a védelmet; szereztünk fegyvert, létrehoztuk a kerület nemzeti bizottságát, tehát végrehajtottuk az utasítást. A nemzeti bizottságok rendeltetése az lett volna, hogy fenntartsák a rendet. Ehhez fegyver kellett. Nekünk szerencsénk volt, hogy tudtunk fegyvert szerezni, sőt másnap a szomszédos kerületekből harckocsikat is. A Budapesti Pártbizottsággal telefonkapcsolatot tartottunk."

Mező Imre valamennyi kerületi pártbizottsággal tartotta a kapcsolatot azokban a napokban is. De nem mindenütt haladt úgy a feladatok megoldása, mint a XIII. kerületben. Nem is minden kerület tudta magát fegyverrel ellátni.

Az ellenforradalom – mint ma már ismeretes – már jóval előbb kiépítette szervezeteit, gócait. De akkor a helyzet Mező Imre számára sem volt áttekinthető. Az október 23-át követő napok tapasztalatai sok mindent megvilágítottak, amit régen tudni kellett volna a reakció tényleges lehetőségeit,

belső és külső szövetségeseinek erejét illetően.

Mező Imre azokban a napokban alig aludt, otthon nem is látták. Rövid telefonbeszélgetésekre csökkent minden kapcsolata a családdal. Erejét megfeszítve küzdött, hogy feltartóztassa az eseményeket. Október 24-én 13 órakor a rádió ismertette a statáriális eljárásról szóló rendeletet, melyet Nagy Imre írt alá és amely másnap délig lett volna érvényben. De többször is meghosszabbították.

Aznap a Központi Vezetőség a budapesti erők megszervezésére bizottságot küldött ki, amelynek Mező Imre is tagja volt. A fegyveres védelem szervezésének munkájában napokig részt vett a Honvédelmi Minisztériumban; fegyvert szerzett és 25-én néhány órára visszatért a Köztársaság térre, hogy munkásmilíciát alakítson és fegyverezzen fel. Ott a helyszínen a katonaviselt elvtársak tanították a többi munkatársat a fegyverhasználatra.

Imre kiküldte munkatársait az üzemekbe, hogy mindenütt igyekezzenek munkásmilíciát szervezni. De az üzemekben már nagy volt a konfúzió, amelyet egyre növeltek az egymásnak ellentmondó utasítások és a dolgozók közé befurakodott ellenforradalmárok agitációja. A munkások úgy látták, hogy „nincs már mibe kapaszkodniok". Sokan kimaradtak a munkából. Amikor 29-én és 30-án – már az ellenforradalmárok

terrorja alatt – az üzemekben újjáválasztották a munkástanácsokat, a dolgozóknak már csak egy töredéke volt jelen. Azok vettek részt a választásokon, akik ártó szándékkal furakodtak be a gyárakba. Így került ellenforradalmárok kezébe a munkástanácsok vezetése és ezzel a gyárak vezetése is.

Az újonnan „választott" munkástanácsok megtiltották az üzemi pártszervezetek működését és kiüldözték a kommunistákat az üzemekből.

Ez azonban nem mindenütt volt így. A XIII. kerületi pártbizottság például a Lánggyárba tette át munkahelyét. Ott, a munkásság között keresett biztonságot, bár a nagy létszámú üzembe akkor már csak negyven-ötven munkás járt be.

29-ére Imre összehívta a budapesti kerületek titkárait. De akkor már az ellenség uralta a főváros utcáit, úgyhogy még eljutni sem volt egyszerű a Köztársaság térre, ahol ellenforradalmi csoportok cirkáltak, nem zavartatva magukat Nagy Imre előző napi „tűzszüneti" rendeletétől . . .

A titkári értekezletet mégis megtartották, Mező Imre vezette. Gyakorlatilag ő irányította a Budapesti Pártbizottságot és apparátusát.

Az értekezleten arról tanácskoztak, milyen magatartást tanúsítsanak az ellenforradalmárokkal szemben. Előző nap, 28-án kormánynyilatkozat és a „Szabad Nép"-ben cikk jelent meg, amely az ellenforradal-

mat „demokratikus népmozgalomnak" nevezte, és ezzel nagyban hozzájárult a politikai zűrzavar fokozásához. Nem egy kommunista kételkedni kezdett a „nép elleni" fegyverhasználat jogosultságában. Ez váltott ki heves vitát a budapesti értekezleten is. Tárgyaljanak-e velük vagy lőjenek rájuk?

„Imre – mondja egy munkatársa – nagyon határozottan azt a nézetet vallotta, hogy ellenforradalmárokkal nincs mit tárgyalni; rájuk lőni kell."

Münnich Ferenc – egy beszélgetés során, amelyet magnetofonszalagra vettünk – megerősítette, hogy Imre „világosan látta, hogy ami folyamatban van, az ellenforradalom, és hogy ezt az ellenforradalmat csak forradalmi eszközökkel lehet felszámolni."

De Mező Imre nem tudta, hogy kire, mire támaszkodnak az ellenforradalmi bandák, nem tudta, hogy mögöttük Nagy Imre áll, akit néhány héttel azelőtt visszavettek a pártba és miniszterelnök lett. Az ellenforradalom fegyveres csoportjait volt Horthy-tisztek és egyéb ellenforradalmárok irányították, akik Nagy Imréékkel való együttműködésükre támaszkodva készítették elő a fegyveres felkelést. Ebbe Nagy Imre emberei is bekapcsolódtak, akik arra törekedtek, hogy az akciók élére kerüljenek.

A fegyveres bandák már fenyegetően kerülgették a Köztársaság téri pártházat.

A titkári értekezlet végül is Mező Imre javaslatát elfogadva úgy döntött, hogy meg

fogják védeni a pártházat, minden fegyveres erő összevonásával harcolni fognak a bandák ellen. A titkárok több fegyvert kértek. A fegyverkiosztás azonban késett, központi helyről nem érkezett. Nem egy esetben a fegyverszállítmány az ellenforradalmárok kezére került, akik feltartóztatták és kifosztották a szállító autókat.

Az ellenforradalom története nem lehet ennek a könyvnek a tárgya. Az 1956 októberi eseményekkel csak annyiban foglalkozom, amennyiben azok Mező Imre hősies küzdelmével és tragikus halálával függnek össze.

Az ellenforradalom gyökereit és lényeges vonásait, belső és nemzetközi összefüggéseit elemezte a párt 1956. december 5-i határozata.[27] Ezt az elemzést az azóta folytatott kutatások is megerősítették.

A 29-i titkári értekezlet után a titkárok visszatértek kerületeikbe. Délután elhangzott a rádióban a hír, hogy a kormánnyal való megállapodás alapján a szovjet csapatok elhagyják Budapestet, visszavonulnak bázisaikra, az ellenforradalmi alakulatok pedig leteszik a fegyvert a magyar katonai alakulatok előtt. A közlemény azt is tudtul adta, hogy a szovjet csapatok a VIII. kerületből kezdik meg a kivonulást. (A Köztársaság tér ebben a kerületben fekszik.)

Ismeretes, hogy az ellenforradalmárok nem tették le a fegyvert. Azt hinni, hogy

betartják ígéretüket, illúzió volt, ezt elhitetni: tudatos csalás.

Mező Imre nyilván nem áltatta magát: nem hagyta el a Budapesti Pártbizottság épületét, készült az elkerülhetetlen harcra.

Már az előző napokban voltak fegyveres incidensek a Köztársaság téren, amelyekről Mező Imre értesítette a pártközpontot és a Honvédelmi Minisztérium védelmi bizottságát. Védelmet, segítséget kért. A pártházban negyvenöt katona és három szakasz rendőr képezte a véderőt. 28-ától kezdve egy magyar honvédségi páncélos gépkocsi is állt a téren. Bent az épületben volt még egy golyószóró, – ez volt minden.

A Budapesti Pártbizottság épületében dolgozó kommunisták között semmiféle pánik nem tört ki. Mező Imre nagy gondot fordított a lélektani védelemre; bár komoly beteg volt, s az orvos unszolta, hogy feküdjék le, nem tágított. Nagy lelkierőt mutatott, biztatta a csüggedőket, állandóan a munkatársak között volt, beszélgetett velük. Inkább, mint valaha, e nehéz körülmények között érezték, hogy milyen vezető, milyen barát, és hogy megingathatatlan hűséggel van a párt és az elvtársak iránt. Védettséget éreztek a közelében. Ezért, bár Imre megengedte, hogy az, aki a rendkívüli terhelést nem bírja, hazamenjen és otthon maradjon, 30-án reggel mégis az apparátus csaknem minden dolgozóját a helyén találta. A pártbizottság vezetői közül azonban már az

előző napokban többen is hiányoztak. Keserűen panaszolta ezt Apró Antalnénak, akivel 28-án telefonon beszélt. „Több elvtársat névleg megemlített – mondja Apróné – akikben ő nagyon bízott, és akikről utolsó percig azt hitte, hogy gerincesen kitartanak és most otthagyták. Több kerületi titkár is megfutamodott. Azt is mondta, hogy a központ segítségére ne számítsunk, problémáinkkal forduljunk inkább a Budapesti Pártbizottsághoz, ahol ha csak tudnak, segítséget fognak adni nekünk. Mihelyt az újság megjelenik, valamilyen útonmódon, esetleg katonasággal ki fogja küldeni minden kerületi pártbizottsághoz, próbáljuk elterjeszteni."

Nemes Dezső 28-án ment be a Budapesti Pártbizottsághoz két javaslattal: szervezzék meg a kommunisták felfegyverzését és indítsanak politikai kampányt az ellenforradalmárok leleplezésére. Az első javaslat már felesleges volt, mert folyt a szervezés; a másodikkal egyetértettek, és 29-én elkészült az üzemi gyűlések összehívásának terve, amelyről értesítették Nagy Imrét is. Azt hitték, hogy Nagy Imre és társai készek segíteni az ellenforradalmárok elleni harcban. Nem látták összeesküvő szerepüket, nem értették meg, hogy a politikai ellentámadás előfeltétele a Nagy Imréékkel való szakítás. Ez azonban csak néhány nap múltán, a Köztársaság téri dráma után történt

meg, amikor Kádár János vezetésével létrejött az új forradalmi központ.

Mező Imre ezt már nem érhette meg.

29-én, az esti órákban Kádár János felkereste Mező Imrét a Köztársaság téren. Röviden megbeszélték a teendőket. Ez volt utolsó találkozásuk.

30-án reggel a pártbizottságon Mező Imre és Tóth Lajos tervet dolgoztak ki a ház belső védelmére. Imre felelősöket jelölt ki az épület egyes pontjaira; átvizsgálta az emeleteket, a pincét, biztosítani akarta az esetleges visszavonulás lehetőségét, azt, hogy szükség esetén átmenthessék magukat a szomszédos épületbe. Nem laikus módon tervezte a közeli harcot, hiszen képzett katona volt. A spanyolországi szabadságharcban, a francia hadseregben, az ellenállási partizánharcban kijárt gyakorlati iskolák után itthon még elvégezte a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián pártfunkcionáriusok számára szervezett különleges tagozatot, amelynek befejeztével 1952-ben alezredessé nevezték ki.

„Kizárólag védelemre rendezkedtünk be – mondja el Csikeszné. – A házban levő katonai egység azt a parancsot kapta, hogy semmiféle harcot ne kezdeményezzen. Fegyvert csak akkor használjon, ha az ellenforradalmárok fegyveresen támadnak. Mező Imre őrködött azon, hogy betartsák ezt a parancsot."

Az ellenforradalmárok már 29-én több

kerületi pártbizottságot megtámadtak és elfoglaltak. A Köztársaság téri pártházban nem csupán fegyver volt kevés, de az élelmiszer is kifogyott. Honnan szerezzenek? Az utcákon időnként teherkocsikról árusítottak kenyeret. Egy ilyen kocsi megállt a pártbizottság háza előtt. Kertész elvtárs engedélyt kért Mező Imrétől, hogy lefoglalhassák a kenyérszállítmányt a pártbizottság dolgozói és védői számára. De Imre ezt nem engedélyezte. „Hova gondolsz? – mondotta –, nem vehetjük el a lakosság kenyerét. Mondd meg nekik, vigyék egy házzal odébb, ahol civil lakosok várják . . ."

Bizony nem volt igaza ezzel az önzetlenséggel. A pártház védőinek kenyeret juttatni fontos lett volna, és nem lett volna „törvénytelen" cselekedet abban a szörnyű törvénytelenségben, amely Budapestet uralta. És mégis, ennek a nagy önmegtartóztatásnak és túlfeszített fegyelemnek ellenére később azt a rágalmat terjesztették el a városban, hogy azért támadták meg a pártházat, mert – míg az egész környék éhezett – oda hurcoltak be egy egész kocsirakomány kenyeret!

Kertész elvtárs tovább mondja visszaemlékezéseit: „Később a X. kerületből jött egy kocsi konzervekkel. Lementem az utcára, hogy kirakjuk a dobozokat és behordjuk az előcsarnokba. Akkor vettem észre, hogy a téren fegyveres csoportok gyülekeznek. Felmentem a második emeletre és el-

mondtam Mező elvtársnak, amit láttam, és hogy a helyzet fenyegető: fegyveres bandák gyülekeznek a színház előtt. Ő először rám szólt, hogy ne keltsek pánikot. De amikor az ablakhoz léptünk, mindketten meghökkentünk, nemcsak ő, hanem magam is. Onnan a második emeleti ablakból ugyanis jobban lehetett látni, mi történik a téren. Mikor kiléptem Mező Imre szobájából, akkor robbant az első kézigránát az előcsarnokban és porfelhőbe burkolta az egészet.

Mező Imre megtette a szükséges intézkedéseket: kijelölte az elvtársak harci állását, mindenkinek megmondta, mit kell tennie. Az épületben tartózkodó nőket az óvóhelyre küldte. Később a sebesülteket is oda vitték le. Rövid idő múlva már az egész épület tűz alatt állt . . ."

Mindez egyes kommunisták emlékezetében él így és nem is tudják összefüggően elmondani. A szörnyű idegfeszültség, a fizikai és lelki megterhelés, amellyel több napos éhezés és álmatlanság után a pártház ostromát átélték, természetszerűleg összekuszálják, hol elhomályosítják, hol túlvilágítják az emlékeket.

A történész kutató munkája is csak részlegesen tárhatta fel a Köztársaság téri csata képét:

„Harmincadikán reggel kilenc órakor az Erkel Színháztól és a Köztársaság téri fák mögül géppuskák, géppisztolyok, puskák meredtek a pártházra.

Valamivel tíz óra előtt néhány támadó váratlan rajtaütéssel behatolt a pártház kapuján. Az épület védői erre tűz alá vették a fegyverrel támadókat. Az ostrom ideje alatt Mező Imre többször kért segítséget a kormánytól, a Honvédelmi Minisztériumtól és a Budapesti Rendőrfőkapitányságtól, de hiába, segítséget nem kapott. Nem is kaphatott, hiszen a döntő pozíciók már az ellenforradalmárok és az árulók kezében voltak."[28]

Mező Imre mindvégig tartotta a kapcsolatot a kerületekkel. A „K" telefon az ostrom alatt is működött. Somogyi Lajos, a Dohányipari Igazgatóság főmérnöke elmondja: „A gyárban voltunk és láttuk, hogy egyre nyugtalanabb a helyzet. Aggodalmaink és bizonytalanságunk megint csak arra ösztönzött, hogy Mező Imréhez forduljunk. Tudtuk, hogy a helyén van, tudtuk, ha valaki, úgy ő segíthet rajtunk. Telefonáltunk. A kagylót felvették. Fegyverropogás hallatszott, azután Mező elvtárs nyugodt hangja. Azt kérte, hogy tájékoztassuk arról, ami körülöttünk történik. A saját nehéz helyzetéről nem beszélt, de bennünket nyugalomra intett. »Elvtársak – mondotta végül –, erősítést küldeni nem tudok. Cselekedjenek a legjobb belátásuk szerint.« Ezek voltak az utolsó szavak, amelyeket tőle hallottam."

„Erősítést küldeni nem tudok . . ." Mily nehezére eshetett ezt kimondania annak, aki

mindig, mindenütt segített! És ezeket a keserű szavakat is „nyugodtan" mondta – így állítja Somogyi. Hihetetlen önuralma még ekkor sem hagyta el, de talán a végsőkre elszánt, a halállal szembenéző hős nyugalma volt ez már.

Végre délután egy órakor három harckocsi érkezett a Köztársaság térre, de parancsnokuk áruló volt. „A harckocsik . . . felálltak a pártházzal szemben és ágyúikkal, gépfegyvereikkel huszonöt percen át szakadatlanul lőtték a pártházat. Az árulást az ellenforradalmárok óriási ovációval fogadták, és most már minden oldalról összpontosított tűz alá vették az egész épületet."[29]

Így a történész.

Csikesz Józsefné hozzáteszi: „Az ellenforradalmárok lehallgatták a telefonunkat; hallották, hogy segítséget kérünk a honvédelmi minisztertől, hogy a lőszerünk elfogyott . . ."

Imre a XIII. kerületi pártbizottságtól is kért segítséget. Erről Biszku Béla így vall:

„Nekünk volt, azt hiszem, négy harckocsink és bizonyos katonai erőnk. Közöltem a parancsnokkal, hogy a Budapesti Pártbizottságnak fegyveres segítséget kell nyújtani; az ellenforradalmárok támadják a pártházat. A parancsnok kész volt segíteni, de – mondotta – hogy jussunk el a Köztársaság térig? Csak úgy volt hajlandó elindulni, ha engedélyt kap, hogy menet

közben, ha harckocsiját fel akarják tartóztatni, lőhet és gázolhat. Mondtam, hogy menjen, segítsen a Budapesti Pártbizottság felszabadításában . . .

Később egy főhadnaggyal a laktanyába mentem, ahol még voltak katonai egységek, de azok fölött mi nem rendelkeztünk. A főhadnagy könnyezve szólt hozzájuk, elmondta, hogy a Köztársaság téren ölik az elvtársakat, jöjjenek segítségükre. A laktanya helyettes parancsnokához fordultam, és kerületi titkári minőségemben felszólítottam, hogy szedjék össze az erőket, egy részüket vezényeljék a Köztársaság térre a pártház felmentésére, másik részével teremtsenek rendet a kerületben. A válasz ez volt: »Én azt tanultam, hogy a hadsereg a mindenkori kormányt szolgálja. Ki maga?«

A szóváltásnak az lett a vége, hogy nekünk kellett elhagynunk a laktanyát. A kerületi pártbizottságon azt mondtam az elvtársaknak, vonuljanak illegalitásba. Én majd megkeresem a kapcsolatot a központtal és megtudakolom, mitévők legyünk. Akkor beszéltem utoljára Imrével."

A Fővárosi Bíróság, illetőleg a Népbíróság dokumentumai alapján Molnár János már idézett művében ezt írja:

„A különböző ellenforradalmi, fegyveres csoportok tervszerűen készítették elő a Budapesti Pártbizottság székháza elleni támadást. Már 29-én este taktikai megbeszéléseket tartottak. Szinte a főváros valamennyi

jelentősebb fegyveres csoportja részt vett az akcióban. 30-án reggel riadóztatták a támadáshoz a csoportokat. Ezek a csoportok – a Corvin köziek, a VII. kerületiek, a Colos-csoport, a Wesselényi-zászlóalj stb. – körülbelül 10 órakor gyűlekeztek és kezdték meg a támadást. Ebben körülbelül háromnégyszáz fő vett részt. A túlerővel szemben a védők tehetetlenek voltak."[30]

A támadók azt az utasítást kapták, hogy senkit se kíméljenek, hogy a házból élve egy lélek se jöhessen ki.

Imre egyre telefonált. A VIII. kerületi Rendőrkapitányság már az ellenség kezén volt. Az Országházból választ sem kapott. Münnich Ferenc belügyminiszter küldött egy tankegységet – ez a Hollós Ervin által említett három harckocsi volt. – Amikor Mező Imre és harcoló társai az ablakokból meglátták a „felmentő" tankokat, egy percre azt hitték, hogy megmenekültek. De amint a tankok a téren felálltak és ágyúcsöveiket a pártházra irányították – megértették, hogy veszve van minden.

Ebben a helyzetben Imre felszólította elvtársait, hogy tovább ne tüzeljenek; több ablakba fehér kendőt tűztek ki és Mező Imre, Asztalos és Papp ezredesekkel, fehér zászlóval kiléptek a kapun.

Ami ellen egész életében harcolt: – a munkásellenes reakció, a nacionalista elvakultság, a fasiszta terror és embertelenség – most ott állt előtte, összetetten, megtes-

tesülve az ellenforradalom fegyvereseiben. Ezek pedig nem kegyelmeznek soha.

„A zászlót feltartották, megindultak az Erkel Színház felé. Alig tettek néhány lépést, az ellenforradalmárok tüzet zúdítottak rájuk, meggyilkolták a fehér zászlóval közeledőket. Ezután az ellenforradalmi csoportok kézigránátokat dobálva maguk előtt, behatoltak az épületbe."[31]

Gyilkoltak és fosztogattak; a kommunistákat kihurcolták a térre, ahol kivégezték őket az örjöngő csőcselék hurrázása közepette.

Ez a pokoli kép tárul elénk a pártház elleni támadásban részt vett, letartóztatott ellenforradalmárok vallomásaiból. A népbírósági jegyzőkönyvekben így áll: „Fehér zászlóval léptek ki a kapun . . ." Mégis többen kétségbe vonták, hogy oly tapasztalt forradalmár, mint Mező Imre, azt hihette, hogy a banditákkal tárgyalni lehet. Néhány elvtárs, aki ott volt az ostromlott épületben vagy annak közelében, azt hangoztatja, hogy nem látta Imrét kimenni a kapun. Csak egy elvtársnő, Hajesz Ida állítja, hogy körülbelül fél háromkor látta Imrét sebesülten a ház előtt.

Találgatások és töprengések nem oldhatták meg a kérdést. Itt úgy mondtam el, ahogy a történész írta le és ahogy a vallomások és visszaemlékezések többségéből kialakul. Valószínű, hogy tényleg így történt. Hiszen a pártbizottság helyzete teljesen re-

ménytelen volt, viszont az épületben és az óvóhelyen még akkor is sokan tartózkodtak, akiknek az életét Imre meg akarhatta menteni. Elképzelhető, hogy értük tette meg a kétségbeesett lépést.

*

Ki emelte fel a kövezetről a súlyosan sebesültet? Ki vitte ki a dühöngő ellenforradalmárok gyűrűjéből? Hogyan jutott Mező Imre kórházba?

Ezt hosszas kutatásaim ellenére sem sikerült felderítenem. Bizonyos azonban, hogy a tömegben, amely a Köztársaság téri vérfürdő szemtanúja volt, akadtak becsületes emberek, olyanok, akik ott ébredtek rá, hogy mi is történik. És voltak ott bátrak, akik segíteni akartak, és meg is mentettek jó néhányat a megtámadott kommunisták közül. Egy-két mentőautónak is sikerült behatolnia a térre, azok vettek fel sebesülteket, akiket a legközelebbi kórházakba szállítottak. De a kórházakba vittek be sebesülteket kiemelt ajtókra vagy takarókra fektetve, sőt puszta karon is. Többen a megmenekültek közül elmondják, hogy megmentőjük nevét sohasem sikerült megtudniok. Sokat szállítottak be, egyre többet. Egyedül a Péterfy Sándor utcai Kórházba a Köztársaság térről két óra leforgása alatt harminchárom olyan súlyos se-

besültet vittek be, akiket azonnal operálni kellett.

Ezek közt volt Mező Imre.

Felkerestem a sebészt. Ő mondta el a műtőnapló alapján, hogy Imrét – akiről csak később tudta meg, hogy kicsoda – haladéktalanul megoperálta. Haslövése volt, egyetlen golyót kapott, amely a vese táján hatolt be a hasüregbe és súlyos roncsolást okozott a májon, a vékony- és vastagbélben, a hasnyálmirigyen. Azonnal beállt a hashártyagyulladás is.

A műtét után Imre visszanyerte eszméletét. Kilenc liter vért kapott. Néhány szót beszélni is tudott.

Valaki telefonon közölte feleségével, hogy Imre a Péterfy utcai Kórházban van. Mariska odasietett.

– Beszéltél akkor vele? – faggattam – mondott valamit neked?

– Nem mertem szólni hozzá, láttam, hogy nagy baj van, féltem megerőltetni, fárasztani. Az ápolónő is megtiltotta a beszédet . . .

Másnap, október 31-én Kádár Jánosné is bement a kórházba. A haldokló barát irtózatosan szenvedett, végső erőfeszítéssel enynyit tudott suttogni: „Kádár vigyázzon magára . . .”

Ezek voltak utolsó szavai. Beállt a kóma. Reggel, november 1-én, hat óra negyvenöt perckor meghalt.

*

Remélte-e még utolsó óráiban, hogy az ország megmenekül? Hogy a munkásosztály legyőzi az ellenforradalmat, hogy a szétesett párt erős, valóban leninista pártként születik majd újjá? Remélt-e bármit is – nem tudhatjuk. Haláltusájában megszólalni nem tudott.

Abban az órában, amelyben örökre lezárta szemét, a pártház az ellenforradalmárok kezében volt. A Köztársaság tér fáin és lámpaoszlopain halálra kínzott kommunisták megcsúfolt tetemei függtek – Mező Imre hű társai a végső harcban. „Aljas, szadista gyilkosok ölték meg őket – mondotta később Farkas József államvédelmi sorkatona –, emberbőrbe bújt vadállatok."

A kórházak megteltek sebesültekkel; helyszűke miatt még a folyosókon is pótágyakat állítottak fel. Kétségbeesett feleségek, anyák keresték férjüket, fiukat; ápolók és orvosok idegesen tuszkolták ki őket . . .

Mező Imre holttestét a kórház halottasházába vitték. Egymás mellett feküdtek ott hős forradalmárok és fehérterroristák, kommunista munkások és börtönből kiszabadított bűnözők, megtévesztettek és tudatos fasiszták. Nem tett köztük különbséget a halál, nem válogattak közöttük az élők – minden összekeveredett. Koszorús temetésre, gyászbeszédekre nem készült senki; az utcákon dúlt a harc, megállt minden közlekedés, álltak az üzemek. A gyűlölet forró lehelete mérgezte tovább a levegőt.

November 1-én még a reggeli órákban Mariska kiment a Péterfy utcai Kórházba. A halottasházban kellett Imrét viszontlátnia. Mi lesz a holttesttel?

A kórházban megtudta, hogy az összes halottakat a Rákoskeresztúri temetőbe készülnek kiszállítani. Mezőné el akarta vinni Imrét, maga akart temetéséről gondoskodni. Elrohant egy Baross téri temetkezési vállalathoz. Ott „jóindulattal" fogadták és biztosították, hogy méltó temetése lesz a „hős hazafinak". Világos volt, hogy ellenforradalmárnak vélték és mint ilyet vallották magukénak. Nem, ezekre nem bízhatta a temetést . . .

Napok teltek, míg újra tehetett valamit. Dúlt a harc az egész városban, a hidakat is lezárták, nem lehetett Budáról Pestre átjutnia. Végre 4-én kiment a temetőbe, ahol a koporsók tömege várt az elhantolásra. Vincze József és Harmat Olga mentek vele a mindhármuk számára szörnyű feladatra: megkeresni a sok koporsó valamelyikében Mező Imrét. A temetőőrség ugyanis az eső miatt levette a koporsók fedeléről és a koporsók belsejébe helyezte a papírlapokat, amelyeken a halottak neve állt. Meg kellett tehát emelni a koporsófedeleket és kémlelni a halottak elváltozott arcát, kutatva, melyik ő – Mező Imre. Nem találták.

A koporsók közt bolyongó csepeli munkás, aki kiskorú fiát vesztette el az ellenforradalomban és akit Mariska még a Péterfy

utcai Kórházban ismert meg, megmutatta, hol vannak az onnan kihozott koporsók. De Imre azok egyikében sem volt.

Mezőné és barátai dolguk végezetlen és kimerülten visszatértek a városba. A pártközpont tudakozódása kiderítette, hogy Mező Imre holtteste még a kórház halottasházában van. Mariskának adtak egy kocsit, amellyel a kórházba juthatott, ami nem volt sima dolog, mert mindenfelé hömpölygött az izgatott, részben ellenséges tömeg. Mezőné, Köböl József és még két-három elvtárs szállt be a kocsiba; velük ment André Stil is, a „l'Humanité" tudósítója. Még újságkötegeket is vittek magukkal, hogy útközben szórják a lapot. Barát és ellenség kapkodta az újságokat.

Amikor a kocsi a törmelékes kövezeten megrekedt, tüntető csoportok ostromolni kezdték, fel akarták borítani. „Fel kell gyújtani" – ordították többen. Az elvtársak néhány közelálló, láthatólag nem ellenséges férfihoz fordultak és kérték, segítsenek meglódítani a kocsit. Ezt meg is tették, a gépkocsivezető pedig vad tülköléssel nekiiramodott – az autó és a bennülők megmenekültek.

Ilyen izgalmak után érkeztek a kórházhoz. Ketten kinn maradtak az autót őrizni, Mariska és Köböl bementek, hogy a holttestet kikérjék. Nagy nehezen jutottak be az irodába, ahol megmagyarázták nekik, hogy a halál beállta után ennyi nappal egy holt-

test veszedelmesen fertőző, azt így személykocsin szállítani nem lehet, ők majd kijuttatják a Kerepesi temetőbe. Erről a szállításról aztán már Pongrácz Kálmán gondoskodott, aki azokban a napokban újra elfoglalta a Fővárosi Tanács VB-elnöki székét . . .

A kórházból kijövet tudták meg Mariskáék, hogy míg ők odabenn tárgyaltak az irodán, valaki közölte az autón várakozókkal, hogy a kórház egyik szárnya ellenforradalmárok hadiszállása. Később ez köztudomású is lett. Ezt a gócot tényleg csak november 10-én sikerült kisfüstölni.

A temetés is még a harcok idejére esett. A rádió előbb azt a hírt sugározta, hogy Mező Imrét 12-én temetik. A barátok azonban féltek, hogy ellenforradalmi bandák, amelyek még a Kerepesi temetőben tanyáztak, rajtaüthetnek a gyászszertartáson és provokációikkal megzavarhatják a temetést. Ezért elhalasztották és ténylegesen – minden előzetes meghirdetés és nyilvánosság elkerülésével – november 16-án tartották meg.

Csak kevés elvtárs állta körül Mező Imre sírját. Köböl József búcsúztatta. Méltatta a tiszta szívű, bátor forradalmárt, akinek – így mondta – „csak azt lehet szemére vetni, hogy most temetnünk kell őt".

De egy kommunistának nem lehet felróni, hogy hősi halált halt. Mező Imre felelősnek érezte magát társaiért és a pártház védőiért. Aki Imrét ismerte és aki ebből a

könyvből életútját megismeri, annak ezt meg kell értenie.

A nedves novemberi föld ráhullott a koporsóra. Künn áldozatos szovjet katonák és magyar karhatalmisták harcoltak, hogy megtisztítsák a várost az ellenforradalmi bandáktól.

A kommunisták fellélegeztek; szervezték a pártot, az új fegyveres erőket, az új életet . . .

Volt már új, biztos kezű és tiszta akaratú kormány, amely november 7-én letette az esküt az Elnöki Tanács elnökének, Dobi Istvánnak. A 8-i lapok már közölhették: „Magyarország törvényes kormánya ezzel megkezdte munkáját a rend helyreállítására, a termelőmunka megindítására."

Ugyanezen a napon jelent meg a Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottságának felhívása a magyar kommunistákhoz. A felhívás így végződött: „A helyzet súlyos! De ha összefogunk és rendezzük sorainkat, elég az erőnk! Pártunk legyőzhetetlen, ha kitart eszméi mellett és ha a munkásosztályra, dolgozó népünk széles tömegeire támaszkodik. Elvtársak! Munkára, harcra fel!"

Mező Imre példaképe annak a kommunistának, aki *így tart ki* eszméi mellett, hűséggel a munkásosztályhoz, a dolgozó néphez. Elesett, de a legyőzhetetlen párt harcosaként – győzedelmeskedett.

Jegyzetek

[1] Csatári József leírása nyomán.

[2] Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában, 1936–1939. Kossuth Könyvkiadó 1959. 24. old.

[3] *Mihail Kolcov:* Spanyolországi napló. Kossuth Könyvkiadó 1958. 204. old.

[4] *Mező Imre:* Fasiszta lovasok. Lásd Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Kossuth Könyvkiadó 1959. 103–104. old.

[5] Elmondta: Gál Miklós.

[6] *Ráth Károly:* Liberté, Égalité, Fraternité. Lásd Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. 143. old.

[7] Magyar Nemzet, 1940. május 10.

[8] A Franciaországban élő Fidel Marin Real spanyol nyelvű válaszlevele a szerző megkeresésére.

[9] Madame Perrier pacyi lakos magánleveléből.

[10] Ez volt az örmény Manuhian vezette partizáncsoport. A három magyar: Boczor, Glass Imre és Elek Tamás.

[11] Révai József felszólalása a III. pártkonferencián. Lásd Élni tudtunk a szabadsággal. Szikra 1949. 221. old.

[12] Pártépítés, 1950. augusztus 10.

[13] A Párttörténeti Intézet levéltárának anyaga.

[14] Ugyanott.

[15] Levél Apró Antalhoz, 1954. március 29. SZOT Levéltár.

[16] SZOT Levéltár anyaga. 1954. május 5.

[17] SZOT Levéltár anyaga.

[18] Az egész minisztériumi ipar csak 0,3 százalékkal nőtt, a nehézipar termelése 3,1 százalékkal csök-

kent. (Társadalmi Szemle, 1955. február–március. 2. old.)

[19] Szabad Nép, 1955. március 9.

[20] Pártélet, 1956 február.

[21] Ugyanott.

[22] *Molnár János:* Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban. Akadémiai Kiadó. 1967. 91. old.

[23] Mező Imrének a Petőfi-körben elhangzott felszólalását magnetofonszalag őrzi ugyan, de a szalag oly rossz minőségű, hogy a beszédnek csak foszlányai érthetők. Felszólalásának lényege azonban világosan kivehető. Ezt igyekeztem a fentiekben összefoglalni. A szalagot lehallgatva érezzük nagy izgalmát, amely beszédét helyenként akadozóvá tette. A hiányos levéltári anyagban a felszólalás nincs meg.

[24] Társadalmi Szemle, 1956 augusztus.

[25] Társadalmi Szemle, 1956. szeptember 2. old.

[26] *Molnár János:* Id. mű. 106. old.

[27] A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. Kossuth Könyvkiadó 1964. 13–24. old.

[28] *Hollós Ervin:* Kik voltak, mit akartak? Kossuth Könyvkiadó 1967. 96. old.

[29] Ugyanott, 96–97. old.

[30] *Molnár János:* Id. mű, 183. old.

[31] *Hollós Ervin:* Id. mű, 97. old.

Tartalom

Előszó — Írta: *Kádár János* 5
Az olvasóhoz 9
Egy munkás elindul 15
Háborúból háborúba 43
Felszabadulás francia földön 75
A budapesti munkásság élén 98
Belső harcok 128
Az ellenség általános támadásra készül .. 158
„Halálában is győzött ellenségein" 182

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette: R. Török Piroska
A borító és kötésterv Kolosváry Bálint munkája
Műszaki vezető: Szécsi Andor
Képszerkesztő: Fábri Magda
Műszaki szerkesztő: Jordán Gusztávné
A szedést 1968. V. 29-én kezdték meg. Megjelent 1968. X. 10-én 9000 példányban. Terjedelme 8,4 (A/5) ív + 12 oldal képmelléklet
PL – 145 — K — 6871

68.2315 — 100 éves az Athenaeum Nyomda, Budapest
Íves magas- és mélynyomás
Felelős vezető: Soproni Béla igazgató